

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΑ
ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

Το φαινόμενο των αυτοκτονιών στην σημερινή συγκυρία

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μουζάκη Μαρία

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή
Β. Καρύδης, Καθηγητής, Επιβλέπων
Π. Καφετζής, Καθηγητής
Ε. Σπυριδάκης, Επίκουρος Καθηγητής

Κόρινθος, Ιούνιος 2014

Copyright © Μαρία Μουζάκη, 2014.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και μόνο.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία, πραγματεύεται τις επιπτώσεις που έχει επιφέρει η οικονομική κρίση στην ψυχική υγεία των Ελλήνων και, συγκεκριμένα στα ποσοστά αυτοχειρίας. Η εξέταση του φαινομένου, στηρίχτηκε στην στατιστική ανάλυση επίσημων δεδομένων –που μας χορηγήθηκαν από την ΕΛ.ΣΤΑΤ- συγκρίνοντας μάλιστα, τα ποσοστά αυτοκτονιών πριν την κρίση (1999-2007) και μετά την κρίση (2008-2012). Η στατιστική ανάλυση κατέδειξε, αφενός ότι το φαινόμενο των αυτοκτονιών δεν συναντάται μόνο σε περιόδους οικονομικής αστάθειας – διαπιστώθηκαν ιδιαίτερα αυξημένα ποσοστά και κατά τα έτη 2000, 2005 και 2006- και αφετέρου, είναι γεγονός, ότι υπάρχει μία αισθητή αύξηση των ποσοστών αυτοχειρίας στην Ελλάδα το 2011, ύψους 26,5 % (έναντι του 2010).

Η μελέτη όμως, ενός πολυδιάστατου κοινωνικού φαινομένου, όπως είναι οι αυτοκτονίες, για την ελληνική πραγματικότητα, δεν είναι εύκολη. Το μεγαλύτερο πρόβλημα, έγκειται στην αξιοπιστία των δεδομένων πριν την κρίση, διότι υπάρχει έλλειψη ελληνικής βιβλιογραφίας και ερευνών, γεγονός που μαρτυρά και την «έλλειψη» ενδιαφέροντος μελέτης του φαινομένου για πολλά χρόνια. Ταυτόχρονα, αυτή η απουσία δεδομένων, μαρτυρά και την στάση της ελληνικής κοινωνίας, για αυτό το φαινόμενο. Τόσο στο παρελθόν, όσο και σήμερα, πολλές οικογένειες, «φοβούμενοι» την κοινωνική κριτική, «κρύβουν» τις αυτοκτονίες συγγενών και φίλων τους, οι οποίες δηλώνονται και καταγράφονται ως ατύχημα. Το γεγονός αυτό, καταδεικνύει και την «προβληματική» αυτών των αριθμών. Εύλογα, δημιουργείται η απορία, για το κατά πόσο ο αριθμός των καταγεγραμμένων περιπτώσεων αυτοχειρίας είναι αντιπροσωπευτικός στον πραγματικό. Άλλο ένα πρόβλημα, είναι η διαφορετική μεθοδολογία, που ακολουθεί η εκάστοτε υπηρεσία, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται μικρές και μεγάλες διαφορές στα ποσοστά αυτοκτονιών ανάμεσα στα επίσημα δεδομένα της ΕΛ.ΣΤΑΤ και σε εκείνα της ΕΛ.ΑΣ.

Με στόχο να ξεπεράσουμε αυτές τις δυσκολίες, ακολουθήσαμε τρία βασικά στάδια. Το πρώτο αφορούσε την βιβλιογραφική μελέτη της πράξης της αυτοκτονίας, εξετάζοντας δηλαδή τις θεωρίες και τους παράγοντες, που ωθούν ένα άτομο σε αυτή την πράξη. Το δεύτερο αφορούσε τις επιδράσεις της οικονομικής ύφεσης στην ψυχική υγεία των Ελλήνων, το οποίο στηρίχτηκε στα πορίσματα ερευνών αλλά και στις

απαντήσεις που μας έδωσαν δώδεκα επιστήμονες της ψυχικής υγείας, οι οποίοι τόνισαν την αύξηση περιστατικών αγχωδών και συναισθηματικών διαταραχών, ενώ αναφέρθηκαν και στην έντονη συσχέτιση ανάμεσα στις επιπτώσεις της ύφεσης με την ανάπτυξη αυτοκτονικού ιδεασμού. Τέλος, προχωρήσαμε στην συγκριτική μελέτη των περιπτώσεων αυτοχειρίας, από τα ηλεκτρονικά μέσα, κατά τα έτη 2008-2013, διαπιστώνοντας την σαφή αύξηση των αναφορών από το 2011, αλλά και την εκτενή αναπαραγωγή ιδεολογίας, περί «οικονομικών αυτοκτονιών» και του «αυτόχειρα της κρίσης».

Λέξεις - Κλειδιά: αυτοκτονίες, οικονομική κρίση, ψυχική υγεία, ανεργία, ΜΜΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	8
Κεφάλαιο 1.....	12
Η Αυτοκτονία.....	12
1.1 Ορίζοντας την Έννοια	12
1.2 Μορφές Αυτοκτονίας	14
1.3 Η Ερμηνεία της πράξης ανά τους αιώνες.....	17
1.3.1 Κατά την Αρχαιότητα	18
1.3.2 Κατά τον Μεσαίωνα.....	20
1.3.3 Κατά την Αναγέννηση.....	21
1.4 Η αύξηση των αυτοκτονιών και η ανάδειξη της αυτοκτονίας σε κοινωνικό φαινόμενο ..	22
1.5 Οι απόψεις για την Αυτοκτονία.....	25
1.5.1 Η έννοια της αυτοκτονίας κατά τον Emil Durkheim	28
1.5.2 Οι μελέτες μετά τον Durkheim	35
1.6 Παράγοντες που οδηγούν στην αυτοκτονία	40
1.7 Το φαινόμενο των αυτοκτονιών σήμερα.....	48
Κεφάλαιο 2.....	53
Μιλώντας για την Οικονομική Κρίση.....	53
2.1 Η έννοια της «οικονομικής κρίσης».....	53
2.2 Θεωρίες για την «οικονομική κρίση»	55
2.3 Συνέπειες των οικονομικών κρίσεων	60
Κεφάλαιο 3.....	68
Επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία: Το φαινόμενο των αυτοκτονιών. 68	
3.1 Κοινωνικοοικονομικοί Παράγοντες και Ψυχική Υγεία.....	69
3.2 Οικονομική Κρίση και Ψυχική Υγεία στην Ελλάδα	71
3.2.1 Έρευνα: Πως η οικονομική κρίση επηρεάζει την καθημερινότητά μας	74
3.2.1.1 Σκοπός της Έρευνας.....	74
3.2.1.2 Μέθοδος της Έρευνας	76
3.2.1.3 Αποτελέσματα Έρευνας.....	78
3.2.1.4 Συμπέρασμα Έρευνας	88
3.2.2 Η ψυχική κατάσταση στην Ελλάδα σήμερα.....	89
3.3 Το φαινόμενο των αυτοκτονιών στην Ελλάδα.....	92

3.3.1 Τα ποσοστά αυτοκτονιών στην Ελλάδα πριν την κρίση	93
3.3.2 Οι αυτοκτονίες στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης	98
3.4 Έρευνα: Ο τρόπος παρουσίασης των αυτοκτονιών από τα ΜΜΕ, κατά το διάστημα 2008-2013.....	105
3.4.1 Σκοπός της Έρευνας.....	105
3.4.2 Μέθοδος της Έρευνας	107
3.4.3 Αποτελέσματα της Έρευνας.....	108
3.4.4 Συμπέρασμα Έρευνας	115
3.5 Προτάσεις Αντιμετώπισης του φαινομένου των αυτοκτονιών.....	117
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	121
ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	125

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Δείκτες αυτοκτονίας ανά 100.000 κατοίκους, ανά έτος και φύλο, σε ευρωπαϊκές και άλλες επιλεγμένες χώρες.	49
ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Εγκληματική Δραστηριότητα στην Ελλάδα, κατά τα έτη 2010 και 2011.....	64
ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Ποσοστά ανεργίας κατά φύλο: Ιούνιος 2008 – 2013	72
ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Ποσοστά ανεργίας, κατά ομάδες ηλικιών: Ιούνιος 2008-2013.....	72
ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Αριθμός αυτοκτονιών κατά φύλο: έτη 1999- 2007.....	94
ΠΙΝΑΚΑΣ 6 Χωρική κατανομή αυτοκτονιών κατά το διάστημα 1999-2007.....	94
ΠΙΝΑΚΑΣ 7 Σύγκριση δεδομένων αυτοκτονιών της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας και της Ελληνικής Αστυνομίας	96
ΠΙΝΑΚΑΣ 8 Αριθμός Αυτοκτονιών κατά φύλο: έτη 2008-2012	98
ΠΙΝΑΚΑΣ 9 Σύγκριση δεδομένων αυτοκτονιών της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας και της Ελληνικής Αστυνομίας	99
ΠΙΝΑΚΑΣ 10 Χωρική κατανομή αυτοκτονιών κατά το διάστημα 2008-2012	100
ΠΙΝΑΚΑΣ 11 Αίτια πρόκλησης αυτοκτονίας ανά έτος	102

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 1. Ηλικιακή Κατανομή των Συνεντευξιαζόμενων.....	79
Διάγραμμα 2. Πως κυμαίνεται η εργασιακή τους εμπειρία	79

Διάγραμμα 3. Κατανομή αυτοκτονιών ανά ηλικία, το 2000.....	95
Διάγραμμα 4. Κατανομή αυτοκτονιών ανά ηλικία, το 2006.....	95
Διάγραμμα 5. Κατανομή αυτοκτονιών ανά ηλικία το 2007.....	96
Διάγραμμα 6. Ηλικιακή Κατανομή αυτοκτονιών το 2008.....	101
Διάγραμμα7. Ηλικιακή Κατανομή αυτοκτονιών το 2010.	101
Διάγραμμα 8. Ποσοστιαία μεταβολή των αυτοκτονιών από το 2000-2012.....	103
Διάγραμμα 9. Αριθμός Αναφορών Άρθρων από το 2008 έως το 2013	1099

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο όρος αυτοκτονία, σε αντίθεση με τα όσα θα μπορούσε κάποιος να σκεφτεί, έχει σχετικά πρόσφατη προέλευση. Παρά το γεγονός, ότι αποτελείται από δύο αρχαίες ελληνικές λέξεις, *εαυτόν και κτείνω*, δεν ήταν γνωστός ούτε στην περίοδο της αρχαιότητας, ούτε στους επόμενους αιώνες. Εκφράσεις όπως, "*χείρας έαυτω έπιπροσφέρω*", "*άπαλλάττω εαυτόν του*", φανερώνουν την πολυδιάστατη ερμηνεία της πράξης αυτής, ανά τους αιώνες, χαρακτηρίζοντας την άλλοτε ως μία αποτρόπαια, βίαιη πράξη, κοινωνικά κατακριτέα και, άλλοτε, ως μία ηρωική ή φιλοσοφική πράξη¹.

Πλήθος ιστορικών παραδειγμάτων φανερώνουν την πολυδιάστατη ερμηνεία της πράξης αυτής, υπογραμμίζοντας ότι η επιλογή ενός ατόμου να θέσει τέλος στην ζωή του – ανεξαρτήτου εθνικότητας και θρησκευματος- μπορεί να ερμηνευτεί διαφορετικά, όχι μόνο ανά τους αιώνες, αλλά και εντός της ίδιας της κοινωνίας.

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία, επιχειρεί να μελετήσει το φαινόμενο των αυτοκτονιών στην Ελλάδα και, ποιες είναι οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε αυτό. Πρόκειται, κατά την γνώμη μου, για ένα ιδιαίτερα σύνθετο και περίπλοκο θέμα, το οποίο για πολλούς αιώνες –ακόμα και σήμερα, για ένα σύνολο ανθρώπων- προσκρούει σε στερεότυπα και αντιλήψεις, με τον αυτόχειρα συχνά να χαρακτηρίζεται ως «τρελός» και την οικογένειά του να στιγματίζεται. Η ιδιαίτερη αυτή κοινωνική αντίδραση, έναντι της αυτοχειρίας, φαίνεται να οφείλεται και στην ίδια την σύνθεση της ελληνικής κοινωνίας, στην οποία ο ρόλος και η θέση της Εκκλησίας, έχουν εξέχουσα σημασία, με αποτέλεσμα να επηρεάζουν και να διαμορφώνουν κοινωνικές αντιλήψεις και στάσεις. Για να μελετήσουμε λοιπόν, το φαινόμενο αυτό διαιρούμε την παρούσα εργασία σε τρία κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρούμε να παρουσιάσουμε την πολυπλοκότητα αυτού του φαινομένου. Ξεκινώντας με έναν γενικότερο ορισμό της πράξης αυτής,

¹ Αντίστοιχα και ο λατινογενής όρος *suicidium*, μολονότι προέρχεται από την σύνθεση δύο λατινικών λέξεων, *sui* και *cadere*, δεν ήταν γνωστός κατά την περίοδο της κλασικής Ρώμης και στους επόμενους αιώνες. Για τον προσδιορισμό της πράξης, συχνά χρησιμοποιείτο λέξεις όπως, "*parricidium*", "*fratricidium*", "*uxoricidium*".

αντιλαμβανόμαστε ότι όλοι οι ορισμοί και οι ερμηνείες που έχουν δοθεί, εκλαμβάνουν την αυτοκτονία ως ένα σύνθετο φαινόμενο το οποίο δεν μπορεί να ερμηνευτεί μόνο με ατομικούς παράγοντες, αλλά πρέπει να εξεταστεί, επίσης, και το γενικότερο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιείται αυτή η πράξη. Άλλο ένα κοινό σημείο όλων των ερμηνειών, είναι ότι αποτελεί μια ακραία βίαιη συμπεριφορά του ατόμου –έστω και αν αυτή στρέφεται ενάντια στον εαυτό του- η οποία είναι εξίσου επικίνδυνη και ανησυχητική, όταν ένα άτομο απειλεί, ότι θα αυτοκτονήσει και όταν κάποιος αποπειράται να θέσει τέλος στην ζωή του. Μιλώντας περί «κοινωνικής διάστασης» της αυτοχειρίας, οδηγούμαστε και σε μία σύντομη ιστορική αναδρομή, η οποία εξετάζει το νόημα στο περιεχόμενο της πράξης αυτής, από την αρχαιότητα, μέχρι να αναδειχθούν και να θεωρηθούν οι αυτοκτονίες, ως ένα σύγχρονο κοινωνικό φαινόμενο.

Παράλληλα, εστιάζοντας στις απόψεις περί αυτοκτονίας, διαπιστώνουμε ότι θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σε τρεις βασικές κατηγορίες, στις *βιολογικές, ψυχιατρικές* – *ψυχολογικές* και στις *κοινωνιολογικές θεωρίες*. Ο Γάλλος κοινωνιολόγος Emil Durkheim, είναι ο πρώτος που μελέτησε και ερμήνευσε τις αυτοκτονίες, σύμφωνα με κοινωνικά κριτήρια, διακρίνοντάς αυτές ανάμεσα (α) στην εγωιστική αυτοκτονία, όταν η κοινωνική ένταξη του ατόμου είναι χαμηλή, (β) στην αλτρουιστική αυτοκτονία, συμβαίνει εξαιτίας της υπερβολικής ολοκλήρωσης και της έλλειψη εξατομίκευσης, και (γ) στην ανομική αυτοκτονία, που συμβαίνει σε περιόδους κοινωνικής αποδιοργάνωσης («Αυτοκτονία», 1897). Στην συνέχεια, θα περάσουμε, στους παράγοντες που μπορούν να οδηγήσουν ένα άτομο σε αυτή την πράξη. Μέσα δηλαδή από την βιβλιογραφία και από διάφορες έρευνες, θα παρακολουθήσουμε πώς μπορούν παράγοντες όπως το κλίμα, η εφηβεία, τα ΜΜΕ, αλλά και η ψυχική υγεία, να επηρεάσουν τους δείκτες αυτοχειρίας, καταλήγοντας σε μία σύντομη «εικόνα» του φαινομένου και, συγκρίνοντας τα ποσοστά της Ελλάδας σε παγκόσμια κατάταξη (Πίνακας 1).

Στο δεύτερο κεφάλαιο, «συναντάμε» τον ορισμό της οικονομικής κρίσης. Μία έννοια, η οποία τα τελευταία χρόνια, χρησιμοποιείται ευρέως, με σκοπό να χαρακτηρίσει μία δύσκολη, μη κανονική στάση. Αυτή η «αιφνίδια» αλλαγή, μπορεί να συναντάται από ατομικό επίπεδο, μέχρι και σε κοινωνικό. Αναφερόμενοι εντούτοις, στις οικονομικές υφέσεις, είναι γεγονός ότι συναντώνται αρκετά συχνά στην παγκόσμια ιστορία. Το γεγονός αυτό κέντρισε το ενδιαφέρον σημαντικών οικονομολόγων, οι

οποίοι επιχειρήσαν να ερμηνεύσουν και να εξηγήσουν τα αίτια που οδηγούν σε αυτήν. Ανάμεσά τους, ξεχωρίζουμε τον Μαρξ, ο οποίος είναι και ο πρώτος μελετητής, που επισήμανε την ύπαρξη κοινωνικών περιορισμών, εντός του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος. Το κύριο συμπέρασμα, που προκύπτει από την μελέτη αυτών των οικονομικών θεωριών, είναι ότι το φαινόμενο των οικονομικών κρίσεων, όχι μόνο δεν είναι ένα «σύγχρονο» κοινωνικό φαινόμενο, αλλά θα ήταν και άτοπο να θεωρήσουμε ότι κάποια στιγμή θα εξαλειφτεί.

Εστιάζοντας εκ νέου στο θέμα μας, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε την συνοπτική παρουσίαση ορισμένων επιπτώσεων της οικονομικής ύφεσης στην ελληνική κοινωνία. Θα δούμε δηλαδή, πώς η εκδήλωσή της οδηγεί στην δημιουργία αρνητικών συναισθημάτων, όπως είναι ο φόβος και η απελπισία, και ποιες είναι οι επιπτώσεις αυτών των συναισθημάτων σε πολιτικό επίπεδο. Παράλληλα, δεν θα μπορούσαμε να μην εξετάσουμε και την γενικότερη κοινωνική «εικόνα» της Ελλάδας, με τα ποσοστά της ανεργίας και της εγκληματικότητας να παρουσιάζουν συνεχή αύξηση, ενώ η υγεία των πολιτών, να βρίσκεται σε κατάσταση «κρίσης».

Έχοντας ήδη δει -από το 1^ο Κεφάλαιο- τους παράγοντες που οδηγούν στις αυτοχειρίες, στο τρίτο κεφάλαιο θα εξετάσουμε την γενικότερη εικόνα της ψυχικής υγείας στην Ελλάδα, μέσω της παράθεσης πορισμάτων ερευνών, για τις επιπτώσεις των κοινωνικών «παθογενειών», π.χ. ανεργία, στην εκδήλωση διανοητικών ασθενειών. Έπειτα, έχοντας ήδη εξετάσει την βιβλιογραφία, θα προχωρήσουμε στην διεξαγωγή τριών ερευνών. Η πρώτη θα αφορά τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην καθημερινή ζωή μας, στην οποία θα συμμετέχουν δώδεκα επιστήμονες ψυχικής υγείας. Οι απαντήσεις τους, θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε όχι μόνο τις επιπτώσεις της ύφεσης στην εμφάνιση ψυχικών, συναισθηματικών και αγχωτικών διαταραχών, αλλά και πώς συνδέεται η ύφεση με την ανάδειξη κοινωνικών προβλημάτων, όπως είναι ο σχολικός εκφοβισμός. Έπειτα, θα προχωρήσουμε στην στατιστική ανάλυση των αυτοκτονιών στην Ελλάδα, από το 1999 έως το 2012, σύμφωνα με τα δεδομένα που μας χορηγήθηκαν από την ΕΛ.ΣΤΑΤ, αλλά και στην συγκριτική ανάλυση του Έλληνα αυτόχειρα, καθόλα αυτά τα έτη.

Η «προβληματική» των αριθμών των αυτοκτονιών όμως, μας οδήγησε στην παράθεση και των αριθμών από άλλους φορείς όπως είναι η ΕΛ.ΑΣ- δεδομένα που

αντλήθηκαν μέσα από το Διαδίκτυο. Τα πορίσματα της συγκεκριμένης έρευνας, είναι όντως ενδιαφέροντα, αφού θα διαπιστώσουμε αφενός έντονες «διαφορές» στους αριθμούς αυτοχειριών και, αφετέρου ότι οι αυτοκτονίες στην Ελλάδα, δεν είναι ένα «επακόλουθο» της κρίσης. Επιπλέον, δεν θα μπορούσαμε να μην εξετάσουμε συνοπτικά την επίδραση των ΜΜΕ στην ψυχική υγεία, και πώς συμβάλλουν στην δημιουργία φαινομένων «πανικού» καθώς και στην δημιουργία και αναπαραγωγή, περί προτύπων αυτόχειρα ανέργου, «θύμα της κρίσης».

Κλείνοντας, θα οδηγηθούμε στην παράθεση κάποιων προτάσεων, με στόχο τον περιορισμό αφενός του φαινομένου των αυτοκτονιών και αφετέρου στην «διατήρηση» της διανοητικής υγείας, στις ευπαθείς ομάδες που βάλονται από την κρίση, ενώ στο συμπέρασμα θα προχωρήσουμε στην σύνδεση του φαινομένου των αυτοκτονιών στην Ελλάδα, με την θεωρία του Durkheim.

Κεφάλαιο 1

Η Αυτοκτονία

1.1 Ορίζοντας την Έννοια

Η αυτοκτονία, ως η έσχατη πράξη, κατά την οποία ένα άτομο δίνει τέλος στην ζωή του, έχει απασχολήσει όλους τους τομείς της ανθρώπινης σκέψης. Διάφοροι μελετητές επιχείρησαν να ερμηνεύσουν, αλλά και να ορίσουν την πράξη αυτή. Άξιοι μνείας είναι ο ορισμός της αυτοκτονίας από τον Durkheim (1858-1917), ο οποίος ορίζει την αυτοκτονία ως την *«κάθε περίπτωση θανάτου, που είναι το άμεσο ή έμμεσο αποτέλεσμα μιας πράξης, θετικής ή αρνητικής, που διαπράττει το ίδιο το άτομο γνωρίζοντας το αποτέλεσμα»*², του Shneidman, ο οποίος προσδιορίζει τον εκούσιο θάνατο ως *«μια ενσυνείδητη πράξη αυτοεξόντωσης, συνέπεια μιας πολυδιάστατης αδυναμίας ενός ατόμου πλήρους επιτακτικών αναγκών, στο οποίο η διακοπή της ζωής φαίνεται η καλύτερη λύση»*³, του Freud, που υποστηρίζει ότι *«τα άτομα οδηγούνται στην αυτοκτονία, χάρη στην κατάρρευση του 'εγώ»*⁴, και τέλος όπως ορίζεται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, δηλαδή ως *«μία πράξη με μοιραία έκβαση, σχεδιασμένη και εκτελεσμένη από το ίδιο πρόσωπο, με σκοπό να επιτύχει τις επιθυμητές αλλαγές»*⁵.

Κοινό σημείο των παραπάνω ερμηνειών, είναι ότι εκλαμβάνουν την αυτοκτονία ως μία ακραία βίαιη συμπεριφορά του ατόμου, έστω και αν αυτή στρέφεται ενάντια στον εαυτό του. Ωστόσο, η πράξη αυτή του ατόμου, δεν μπορεί να ερμηνευθεί αποκλειστικά με ατομικούς παράγοντες. Είτε πάρουμε ένα άτομο ξεχωριστά, είτε ένα σύνολο ατόμων, θα παρατηρήσουμε ότι όλοι δρουν μέσα σε μία κοινωνία, στην οποία όλοι ακολουθούν πολιτισμικά πρότυπα, πεποιθήσεις, αλλά και στόχους, τους οποίους για να πετύχουν, υιοθετούν και κάποιες στρατηγικές. Συνεπώς η πράξη της αυτοκτονίας, ως

² Emile Durkheim, *«Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας»*, εκδ. Γερ. Αναγνωστίδη, σελ. 18.

³ « Αυτοκτονία: Τα μύχια μιας απόδρασης», (αφιέρωμα) *Ελευθεροτυπία*, 90, Σάββατο 9 Δεκεμβρίου 2000, σελ.8.

⁴ Alex Thio, *«Παρεκκλίνουσα Συμπεριφορά»*, εκδ. Έλλην, σελ.324.

⁵ M. Barbagli, A. Colombo, E. Savona, *«Sociologia della devianza»*, εκδ. Il Mulino, σελ. 46.

ένα άλλο ανθρώπινο φαινόμενο, θα μπορούσε να ερμηνευθεί και μέσα στο πλαίσιο δράσης και αντίδρασης του ατόμου με την κοινωνία⁶.

Πλήθος μελετητών, ανάμεσά τους εθνολόγοι, κοινωνιολόγοι, ιστορικοί, ψυχολόγοι, κλπ, επιχείρησαν να μελετήσουν και να ερμηνεύσουν την αυτοχειρία, μέσω της παρατήρησης και της έρευνας. Η μελέτη όμως, ενός πολυδιάστατου, ιστορικού και καθολικού φαινομένου δεν είναι πάντα εύκολη. Η μη επίσημη καταγραφή αυτών των θανάτων, σε συνδυασμό με την επί αιώνες, «δαιμονοποίηση» της έννοιας, έχει ως αποτέλεσμα την έλλειψη αρχειακού υλικού, με αποτέλεσμα, ο μελετητής, να πρέπει να συμβουλευτεί δικαστικά αρχεία, δεδομένου ότι ο εκούσιος θάνατος θεωρείτο ανθρωποκτονία- έγκλημα⁷.

Άλλο ένα πρόβλημα της μελέτης του φαινομένου, είναι συχνά, η αναντιστοιχία των στατιστικών δεδομένων, με τον πραγματικό αριθμό των αυτοκτονιών. Ακόμα και σήμερα, σε πολλές χώρες, όπως η Σουηδία και η Ελβετία, αποφεύγεται η κοινοποίηση περιπτώσεων αυτοκτονίας. Αλλά και στην ελληνική κοινωνία, όπου είναι δυνατόν, η αυτοκτονία καταγράφεται στα επίσημα συμβάντα ως αιφνίδιος θάνατος ή ατύχημα⁸. Σε αυτές τις μεθοδολογικές παραμέτρους προστίθεται μία ακόμα ουσιαστική παράμετρος που καθιστά δύσκολη τη μελέτη του φαινομένου. Δεν είναι δυνατόν να μελετηθούν οι αυτοκτονίες με τον τρόπο που μελετώνται οι καταστροφικές συνέπειες ανίατων ασθενειών, διότι η «αυτοχειρία δεν αντιπροσωπεύει μια πράξη δημογραφικού χαρακτήρα, αλλά μια πράξη φιλοσοφικού, θρησκευτικού, ηθικού και πολιτισμικού χαρακτήρα, όπου η σιωπή και η διάθεση αποσόβησης που περιέβαλαν το φαινόμενο αυτό για χρόνια, δημιούργησαν ένα δυσμενές κλίμα»⁹.

Προκειμένου λοιπόν να μελετήσουν συστηματικά αυτό το φαινόμενο, ορισμένοι εθνολόγοι, εστίασαν στην μελέτη διάφορων πολιτισμικών, θρησκευτικών και πολιτιστικών κανόνων, διαπιστώνοντας διαφοροποιήσεις τόσο στο ύψος, όσο και στις μορφές των αυτοκτονιών¹⁰. Άλλοι μελετητές, όπως η Γιολάντ Γκριζέ, -στο έργο της «Η αυτοκτονία στην Αρχαία Ρώμη», βασίστηκαν σε συγκεκριμένες λογοτεχνικές πηγές, ο

⁶ «Αυτοκτονία: Τα μύχια μιας απόδρασης», όπως παραπάνω, σελ. 11.

⁷ M. Barbagli, «*Congedarsi dal mondo. Il suicidio in Oriente e in Occidente*», εκδ. il Mulino, σελ. 47.

⁸ «Αυτοκτονία: Τα μύχια μιας απόδρασης», 'ό. π. ...', σελ. 3'.

⁹ Georges Minois «*ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Η δυτική κοινωνία αντιμέτωπη με τον εκούσιο θάνατο*», εκδ. Πολύτροπον, σελ. 16.

¹⁰ «Αυτοκτονία: Τα μύχια μιας απόδρασης», 'ό. π. ...', σελ. 1-15'

Shneidman, από την άλλη, χρησιμοποίησε την μέθοδο της ψυχολογικής αυτοψίας, η οποία περιλαμβάνει συνεντεύξεις με τους συγγενείς και με τα πιο κοντινά πρόσωπα του ατόχειρα, προκειμένου να συλλέξουν όσες το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή του, τα προβλήματά του και τις συνήθειές του¹¹.

Ωστόσο, «σταθμός» στην μελέτη της αυτοκτονίας, αποτελεί το κλασικό έργο του κοινωνιολόγου Emil Durkheim, στο οποίο εξετάζει τον βαθμό ενσωμάτωσης του ατόμου, σε συνδυασμό με τις κοινωνικές πιέσεις και επιρροές, ως καθοριστικούς παράγοντες της αυτοκτονικότητας¹².

Πριν προχωρήσουμε τώρα, στην εξέλιξη της έννοιας ανά τους αιώνες, καθώς και στις μορφές με τις οποίες συναντάται, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε τον ξεχωριστό επιστημονικό κλάδο, που έχει δημιουργηθεί, με σκοπό την μελέτη της αυτοκτονίας. Η «Αυτοκτονολογία», όρος που δημιουργήθηκε το 1929 από τον Edwin Shneidman, δραστηριοποιείται σε παγκόσμιο επίπεδο, με στόχο την πρόληψη των αυτοκτονιών, μέσω της ευαισθητοποίησης και υποστήριξης, αλλά και την παροχή υπηρεσιών για εκείνους που έχουν αποπειραθεί να αυτοκτονήσουν¹³.

1.2 Μορφές Αυτοκτονίας

Μιλώντας για την «επιθυμία» ενός ατόμου να θέσει τέλος στην ζωή του, δεν αναφερόμαστε αποκλειστικά στις περιπτώσεις εκείνες, που έχουν θανατηφόρο αποτέλεσμα. Ο «αυτοκτονικός ιδεασμός¹⁴», είναι εξίσου επικίνδυνος και ανησυχητικός, όταν ένα άτομο απειλεί να αυτοκτονήσει, αλλά και όταν κάποιος αποπειράται να θέσει τέλος στην ζωή του, χωρίς να το επιτύχει.

¹¹ M. Barbagli, όπως παραπάνω, σελ 47.

¹² Ορέστης Γιωτάκος, «ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ, Επείγοντα ψυχολογικά προβλήματα», εκδ. Αρχιπέλαγος.

¹³ Μάλιστα, το 1968, ο ψυχίατρος Edwin S. Sneiderman, ίδρυσε την Αμερικανική Ένωση Αυτοκτονολογίας, η οποία μέχρι και σήμερα, αποτελεί έναν από τους κύριους οργανισμούς ενημέρωσης του φαινομένου των αυτοκτονιών. (American Association of Suicidology, «History of the American Association of Suicidology», www.suicidology.org).

¹⁴ Ως όρος ο «αυτοκτονικός ιδεασμός», αναφέρεται σε «σκέψεις του ανθρώπου που αφορούν αυτοκαταστροφική τάση. Αυτές οι σκέψεις μπορεί να είναι ακαθόριστες και ασαφείς, να αφορούν το θάνατο σε κάποιο μελλοντικό χρόνο ή να παίρνουν τη μορφή συγκεκριμένου σχεδίου αυτοκτονίας». Επίσης, «ο «αυτοκτονικός ιδεασμός» μπορεί να είναι χρόνιος και επίμονος, ή να είναι παροδικός και να πυροδοτείται από αντίζοα γεγονότα της ζωής. Σε κάθε περίπτωση, εκφράζει τη δυσκολία του ανθρώπου να τα βγάλει πέρα και να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες της ζωής». (Κλίμακα, «Μιλώντας για την αυτοκτονία», www.klimaka.org.gr).

Ορισμένοι, άνθρωποι για παράδειγμα, –ιδίως έφηβοι και άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση- *απειλούν* ότι θα αυτοκτονήσουν, επειδή άλλοτε αποσκοπούν στην επίτευξη κάποιου στόχου, χωρίς να έχουν πρόθεση να βλάψουν ουσιαστικά τον εαυτό τους, και άλλοτε προχωρώντας σε αυτοκαταστροφικές τάσεις¹⁵. Η συμπεριφορά αυτή ωστόσο, συχνά εκλαμβάνεται από τους γύρω τους, ως μια προσπάθεια επίτευξης κάποιου στόχου ή την προσέλκυση του ενδιαφέροντος. Έρευνες επισημαίνουν τους τρόπους με τους οποίους χρησιμοποιούνται οι απειλές αυτοκτονίας, για την παραγωγή θετικών αποτελεσμάτων για τα άτομα¹⁶. Αυτό όμως, δεν σημαίνει ότι τα άτομα αυτά δεν πραγματοποιούν ποτέ τις απειλές τους¹⁷. Σύμφωνα με αρκετές μελέτες, τουλάχιστον το 40% αυτών των ανθρώπων, έχει αληθινά προσπαθήσει να αυτοκτονήσει στο παρελθόν¹⁸, ενώ άλλες τονίζουν ότι, «το 70% όλων των ανθρώπων, που αποπειρώνται να αυτοκτονήσουν, δίνουν κάποια ένδειξη των σκοπών τους, όπως ‘θέλω να πεθάνω’»¹⁹, γεγονός που καταδεικνύει και την επικινδυνότητα αυτής της συμπεριφοράς.

Άλλο ένα στάδιο του «αυτοκτονικού ιδεασμού», το οποίο εξετάζεται με ιδιαίτερη προσοχή και σκεπτικισμό από τους μελετητές, είναι οι περιπτώσεις εκείνων των ατόμων, που αποπειρώνται να αυτοκτονήσουν, έχοντας σαφή στόχο, να βλάψουν την σωματική τους ακεραιότητα, την υγεία και την ζωή τους²⁰. Μάλιστα, βάσει μακροχρόνιας παρατήρησης, διαπιστώθηκε ότι «σε ποσοστό 40-60% η αυτοκτονία ήταν το τέλος μιας σειράς αποπειρών αυτοκτονίας που μπορεί να κυμαίνονται από μία έως και περισσότερες από 20»²¹, ενώ σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας,

¹⁵ Κλίμακα, «Οδηγός για την Πρόληψη της Αυτοκτονίας Παιδιών και Εφήβων, Ένας οδηγός για εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης», www.klimaka.org.gr.

¹⁶ Σύμφωνα με τους Lewis J. Siegal και Jacob H. Friedman, «η απειλή της αυτοκτονίας αναγκάζει τα άτομα να παντρευτούν, εμποδίζει την διάλυση γάμων, επιβάλλει την συντροφικότητα ανάμεσα στα άτομα παρά την αμοιβαία απιστία τους, εμποδίζει την πραγματοποίηση γάμων, αναγκάζει τους γονείς να δεχτούν τις άσχημες συνήθειες των παιδιών τους, εμποδίζει τον εγκλεισμό σε ιδρύματα, χρησιμοποιείται για την αποφυγή περαιτέρω στρατιωτικών υποχρεώσεων, για την απόκτηση ευνοϊκής μεταχείρισης μέσα στην οικογένεια, και ως τέχνασμα για την αποφυγή στρατολόγησης» (Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ. 301)

¹⁷ Ορέστης Γιωτάκος, όπως παραπάνω (αναφέρεται στο συμπέρασμα).

¹⁸ Εντούτοις, επισημαίνεται, ότι εξαιτίας της «έλλειψης στοιχείων για αυτούς τους ανθρώπους, δεν είναι δυνατόν να προσδιορίσουμε το ποσοστό αυτών που επιτυχημένα πραγματοποιούν τις απειλές τους, σε αντίθεση με αυτούς, που αποτυγχάνουν να τις πραγματοποιήσουν» (Alex Thio, ‘ό. π.. σελ.301’).

¹⁹ «Αυτοκτονική συμπεριφορά», www.psychognosia.gr.

²⁰ Κλίμακα, «Μιλώντας για την αυτοκτονία», όπως παραπάνω.

²¹ Ιωάννης Αλ. Νηματούδης, «Παράγοντες κινδύνου για αυτοκτονία και απόπειρα αυτοκτονίας», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχος 101, Δεκέμβριος 2006.

κάθε χρόνο, οι απόπειρες αυτοκτονίας είναι δέκα με είκοσι φορές περισσότερες από τις αυτοκτονίες -περίπου, ένα εκατομμύριο άνθρωποι αυτοκτονούν κάθε χρόνο²².

Για πολλούς μελετητές, όπως οι Plutchik και Van Praag, οι αυτοκτονίες και οι απόπειρες αυτοκτονίες ταυτίζονται στα περισσότερα χαρακτηριστικά τους, προτείνοντας μάλιστα, ένα «φάσμα αυτοκτονικής συμπεριφοράς», το οποίο, ξεκινά από τον αυτοκτονικό ιδεασμό (σκέψη για αυτοκτονία), ακολουθείται από την απόπειρα μέτριας σοβαρότητας και εν τέλει φτάνει στην σοβαρή απόπειρα με κατάληξη την αυτοκτονία²³.

Άλλες έρευνες υπογραμμίζουν διαφορές, ανάμεσα στα άτομα που αυτοκτονούν και σε εκείνα, που αποπειρώνται. Για παράδειγμα, τα άτομα που αποπειρώνται να αυτοκτονήσουν, είναι, «γυναίκες παρά άντρες, νεαρής ηλικίας (24 έως 44 ετών) παρά προχωρημένης ηλικίας (55 έως 66 ετών), και να ανήκουν στην κατώτερη παρά την ανώτερη τάξη»²⁴. Αντίθετα, τα άτομα που αυτοκτονούν είναι συνήθως, άντρες μεγάλης ηλικίας, κυρίως ανύπαντροι, χωρισμένοι ή σε χηρεία, οι οποίοι ζούσαν μόνοι και ήταν άνεργοι ή συνταξιούχοι²⁵. Διαφορές επίσης, παρουσιάζονται και στους τρόπους απόπειρας, με τις γυναίκες να χρησιμοποιούν κατεξοχήν δηλητήρια ή υπερβολική δόση φαρμάκων²⁶.

Επιπλέον, αν και γνωρίζουμε μόνο για ένα μικρό ποσοστό -από 14 έως 53%²⁷- των ανθρώπων που αποπειρώνται να αυτοκτονήσουν, ξέρουμε ότι προειδοποιούν τους άλλους για τις προθέσεις τους –μπορούν να «υπαινηχτούν» ακόμα και το σχέδιο αυτοκτονίας τους, πχ «τελευταία οδηγώ σαν να μην με ενδιαφέρει τι θα συμβεί»²⁸ - ή μπορεί να παρουσιάσουν εξωτερικές αλλαγές στην συμπεριφορά τους και στην εμφάνισή τους, όπως μείωση του ενδιαφέροντος για δραστηριότητες, παραμέληση της προσωπικής εμφάνισης, κ.α.²⁹.

²² Ελένη Η. Μπεκιάρη, Κυριάκος Β. Κατσαδώρος, «Μιλώντας για την Αυτοκτονία, 'Οδηγίες προς δημοσιογράφους και εργαζομένους των Μ.Μ.Ε.'», www.klimaka.org.gr.

²³ Ιωάννης Αλ. Νηματούδης, όπως παραπάνω.

²⁴ Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ. 302.

²⁵ Ιωάννης Αλ. Νηματούδης, ό. π.

²⁶ «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύγια μιας απόδρασης», όπως παραπάνω. σελ...3.

²⁷ Alex Thio, 'ό. π...', σελ.302'.

²⁸ «Αυτοκτονική συμπεριφορά», www.psychognosia.gr.

²⁹ «Αυτοκτονία και Ψυχικές Διαταραχές», eureka.lib.teithe.gr.

Κλείνοντας, μελετώντας αυτές τις περιπτώσεις, προκαλεί εντύπωση, ότι «μόνο το 5 με 19% των ανθρώπων που αποπειρώνται να αυτοκτονήσουν τελικά τα καταφέρνουν»³⁰, γεγονός που μαρτυρά την ποικιλία κινήτρων, πίσω από αυτή την πράξη. Μία απόπειρα δηλαδή, μπορεί να μαρτυρά είτε την επιθυμία κάποιου να θέσει τέλος στην ζωή του ή να μην νιώθει τίποτα για λίγο, είτε την έκκλησή του για βοήθεια ή ακόμα και την προσπάθειά του να χειραγωγήσει τους άλλους³¹.

1.3 Η Ερμηνεία της πράξης ανά τους αιώνες

Από την παγανιστική Αρχαιότητα μέχρι σήμερα, η επιλογή ενός άντρα ή μιας γυναίκας, -ανεξάρτητα από την εθνικότητα, θρησκεία, ηλικία και την κοινωνική καταγωγή του- να θέσει τέλος στην ζωή του, φαίνεται άλλοτε να εντυπωσιάζει, και άλλοτε να προκαλεί και να διχάζει την κοινή γνώμη. Μάλιστα, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Γάλλος ακαδημαϊκός George Minois στο βιβλίο του «Ιστορία της Αυτοκτονίας», σε όλες τις κοινωνίες υπήρχαν δύο μέτρα και σταθμά, σε ότι αφορά την επιλογή κάποιου να αυτοκτονήσει³². Για παράδειγμα, τόσο στην αρχαία Ρώμη, όσο και σε όλο το φάσμα της αρχαίας ελληνικής ιστορίας, οι αυτοκτονίες ευγενών ατόμων ή επιφανών προσώπων, όπως του Θεμιστοκλή, της Κλεοπάτρας, του Ζήνωνα κλπ, όχι μόνο δεν καταδικάζονταν, αλλά επευφημούνταν και δοξάζονταν για τα κίνητρα τους, σε αντίθεση, με την αυτοκτονία άσημων προσώπων, η οποία όχι μόνο καταδικαζόταν, αλλά στιγματίζε ακόμη και τους συγγενείς του αυτόχειρα.

Η πολυδιάστατη ερμηνεία αυτού του φαινομένου, μαρτυράται επίσης και από την ίδια του την ορολογία. Σε αντίθεση με όσα θα μπορούσε κάποιος να συμπεράνει, ο όρος αυτοκτονία, έχει σχετικά πρόσφατη προέλευση. Μολονότι συντίθεται από δύο αρχαίες ελληνικές λέξεις, *εαυτόν και κτείνω*, δεν ήταν γνωστός στην αρχαιότητα. Εκφράσεις όπως, *"χείρας έαυτω έπιπροσφέρω"*, *"εκούσιος θάνατος"*, *"εύλογος εξαγωγή"*,

³⁰ Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ.302.

³¹Για αυτό τον λόγο άλλωστε, έχει προταθεί η αντικατάσταση του όρου, με τον όρο «εσκεμμένη αυτοκαταστροφική συμπεριφορά». (Ιωάννης Αλ. Νηματούδης, όπως παραπάνω).

³² Πάσχος Μανδραβέλης, «Η ιστορία της αυτοκτονίας», medium.gr.

"απαλλαγή βίου, ἀπαλλάττω εαυτόν του", φανερώνουν άλλοτε τρόμο και έκπληξη για την αυτοχειρία και άλλοτε, εκτίμηση και φιλοσοφική θεώρηση για αυτή την πράξη³³.

Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε από τα παραπάνω, η σημασία και το νόημα που αποδίδεται στην πράξη της αυτοχειρίας, όχι μόνο διαφέρει σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, αλλά και η στάση απέναντι σε αυτή, μπορεί να διαφοροποιείται και στο εσωτερικό της κάθε κοινωνίας. Προκειμένου τώρα, να παρατηρήσουμε και να κατανοήσουμε την «νοηματική εξέλιξή της», θα μελετήσουμε ξεχωριστά την κάθε εποχή.

1.3.1 Κατά την Αρχαιότητα

Το κύριο χαρακτηριστικό που ξεχωρίζει τον αρχαίο κόσμο με τους μετέπειτα αιώνες, είναι η πληθώρα απόψεων απέναντι στον εκούσιο θάνατο. Για την παγανιστική Αρχαιότητα, η αυτοχειρία αποτελεί μία πολυδιάστατη έννοια, συχνά καταδικαστέα, όμως δεν είναι λίγες οι φορές όπου το νόημά της μεταβάλλεται μέσω των εποχών, των κοινωνικών τάξεων, αλλά και του κοινωνικού και πολιτικού περιβάλλοντος³⁴. Άλλωστε, χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της διαφοροποίησης, αποτελεί τόσο η αρχαία ελληνική ιστορία, όσο και η ρωμαϊκή, αφού και οι δύο παρουσιάζουν ένα σύνολο αυτοκτονιών, σχεδόν θρυλικών, που εξυμνούν διάφορες αρετές, όπως το πρότυπο της ηρωικής αξιοπρέπειας (αυτοκτονία Αίαντα), ή όπως η πίστη σε πολιτικές πεποιθήσεις (αυτοκτονία Κάτωνα)³⁵.

Αναλυτικότερα, για τους αρχαίους Αιγύπτιους, η αυτοκτονία δεν αποτελούσε παραβίαση του θρησκευτικού ή του νομικού κώδικα, αλλά θεωρείτο ο μοναδικός τρόπος για να πεθάνει κάποιος, αν υπέφερε από φρικτό σωματικό ή ψυχικό πόνο³⁶. Αντίθετα, ο αρχαίος ελληνικός κόσμος, παρουσιάζει μία ποικιλία απόψεων για τον εκούσιο θάνατο, από την κατηγορηματική αντίθεση των πυθαγορείων μέχρι την ευμενή επιδοκιμασία των επικούρειων και των στωικών · αν και για την πλειοψηφία ο

³³ Αφροδίτη Α. Αβαγιανού, «Ευθάνατος θάνατος: το 'καλώς θανείν' στην αρχαία Ελλάδα» ,στο, Γραμματικοπούλου Ελένη, «Η σημασία του 'καλού' θανάτου», εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Έρευνών, σελ. 32.

³⁴ Georges Minois, όπως παραπάνω (αναφέρεται στο συμπέρασμα).

³⁵ Anton J. L. Van Hooff, «Η Αυτοκτονία στην αρχαία τέχνη», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, τεύχος 98, Μάρτιος 2006.

³⁶ Jacob Crouch Foundation, « *The History of Suicide, Ancient History*», crouchfoundation.org.

εκούσιος θάνατος αποτελεί μία ύβρις απέναντι στο δώρο των Θεών, δηλαδή στην ζωή. Ταυτόχρονα θεωρείται και προσβολή έναντι της πολιτείας, με αποτέλεσμα πολλές πόλεις, όπως η Αθήνα, η Σπάρτη και η Θήβα, να προβλέπουν κυρώσεις, όπως η στέρηση του δικαιώματος των συγγενών να ενταφιάσουν το πτώμα του αυτόχειρα.

Ωστόσο, η ιδιαιτερότητα της αρχαίας ελληνικής σκέψης έγκειται σε δύο καίρια σημεία, τα οποία προβληματίζουν αλλά και επηρεάζουν τους μελετητές μέχρι σήμερα. Το πρώτο, αφορά το ζήτημα της φιλοσοφικής αυτοκτονίας. Οι πρώτοι μελετητές που αναγνώρισαν την υπέρτατη αξία του ατόμου, ήταν οι κυρηναϊκοί, οι επικούρειοι, οι στωικοί και οι κυνικοί. Σύμφωνα με τους οποίους, το άτομο είναι ελεύθερο να αποφασίζει το ίδιο για την ζωή και τον θάνατό του³⁷. Ενώ το δεύτερο έγκειται στις θέσεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη³⁸. Σε αντίθεση με τα προγενέστερα ρεύματα, θεώρησαν πρωτίστως τον άνθρωπο «κοινωνικό ον», ενσωματωμένο σε μία κοινότητα, επισημαίνοντας, ότι το άτομο πρέπει όχι μόνο να συλλογίζεται σε συνάρτηση με το προσωπικό του συμφέρον, αλλά και να λαμβάνει υπ' όψιν του τα καθήκοντά του απέναντι στην θεότητα που τον τοποθέτησε σε αυτή την θέση (Πλάτωνας) και απέναντι στην Πολιτεία, όπου έχει ένα ρόλο να επιτελέσει (Αριστοτέλης)³⁹.

Όσο αφορά τον ρωμαϊκό πολιτισμό, φαίνεται να είναι ο μοναδικός δυτικός πολιτισμός, που τάσσεται υπέρ της αυτοκτονίας. Η αυτοχειρία φαίνεται να είναι μία πράξη ηρωισμού και αυτοθυσίας μεταξύ των πολιτικών ηγετών και των διανοούμενων της χώρας. Βέβαια και εδώ, όπως και στην περίπτωση της αρχαίας Ελλάδας, η αυτοχειρία μεταφράζεται ανάλογα με την κοινωνική θέση του αυτόχειρα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την νομοθεσία στην αρχαία Ρώμη, όπου απαγορεύεται η αυτοχειρία για τους σκλάβους, διότι θεωρείτο ως απόπειρα κατά της ιδιοκτησίας –

³⁷ Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η ζωή αξίζει να διασφαλισθεί μόνο εάν συνιστά αγαθό, αν δηλαδή εναρμονίζεται με τον Λόγο, με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, γενικότερα εάν προσφέρει περισσότερες απολαύσεις και λιγότερα δεινά. Σε αντίθετη περίπτωση, η παράτασή της αποβαίνει καθαρή τρέλα. (Georges Minois, όπως παραπάνω, σελ 75).

³⁸ Μπορεί ο Πλάτωνας και ο Αριστοτέλης να εξετάζουν την έννοια της αυτοχειρίας, σε συνάρτηση με την θέση του ατόμου μέσα στην κοινωνία, εντούτοις δεν υιοθετούν την ίδια θέση απέναντι σε αυτή την πράξη. Πιο συγκεκριμένα, ο Πλάτωνας υποστηρίζει την άρνηση της δημόσιας ταφής σε όποιο άτομο αυτοκτονεί, ενώ, ταυτόχρονα, θέτει και τρεις σημαντικές εξαιρέσεις - καταδίκη (περίπτωση Σωκράτη), οδύνη και ανίατη ασθένεια, αλλά και άθλια τύχη-, κατά τις οποίες ένα άτομο μπορεί να οδηγηθεί σε αυτή την έσχατη πράξη. Ο Αριστοτέλης από την άλλη, εμφανίζεται πιο αυστηρός απέναντι στην αυτοχειρία, θεωρώντας την ένα αδίκημα που διαπράττει το άτομο, τόσο απέναντι στον εαυτό του, όσο και ενάντια στην πόλη. (Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, «Η αυτοδιάθεση της ζωής και το πρόβλημα της ευθανασίας στο ποινικό δίκαιο», www.religionscultures.org).

³⁹ Georges Minois, 'ό.π...', σελ 77'.

εκδοχή που θα είναι εξίσου καθοριστική και για το καθεστώς της δουλοπαροικίας στον Μεσαίωνα, αλλά και ο εκούσιος θάνατος για τους στρατιώτες, όπου προβλέπονταν ποινές στο στράτευμα για όσους αποπειρώνται να αυτοκτονήσουν αλλά αποτυγχάνουν⁴⁰. Η νομοθεσία για την αυτοκτονία, γίνεται πιο αυστηρή επί αυτοκράτορα Κωνσταντίνου, επιβάλλοντας ποινικές διώξεις και δήμευση της περιουσίας του αυτόχειρα, προκειμένου να αποζημιωθεί η πολιτεία για την απώλεια ενός πολίτη⁴¹.

1.3.2 Κατά τον Μεσαίωνα

Η στάση της μεσαιωνικής κοινωνίας απέναντι στο φαινόμενο των αυτοκτονιών παραμένει διχασμένη. Παράγοντες όπως η κοινωνική τάξη και ο κοινωνικός ρόλος του ατόμου, καθορίζουν το νόημα της πράξης αυτής, με αποτέλεσμα η αυτοκτονία για τους κοινούς θνητούς, να είναι μία πράξη ανανδρική, εγωιστική και να τιμωρείται, ενώ η αυτοκτονία των ευγενών να είναι κατά κάποιον τρόπο, αξιοπρεπής και έντιμη⁴².

Επιπλέον, άλλος ένας παράγοντας που φαίνεται να διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στο νόημα και στην έννοια αυτής της πράξης, είναι και η ίδια η δομή της χριστιανικής σκέψης. Για τον χριστιανισμό, ο εκούσιος θάνατος δεν ήταν πάντα καταδικαστέος. Στις *Πράξεις των μαρτύρων*, μπορούμε να βρούμε ένα πλήθος παραδειγμάτων χριστιανών, που είτε παραδίδονται οι ίδιοι στον θάνατο, είτε επιλέγουν τον θάνατο, μέσα από την απάντησή τους στις αρχές.

Κατά την εδραίωση ωστόσο του Χριστιανισμού στην δυτική κοινωνία, η χριστιανική ηθική γίνεται αυστηρότερη απέναντι σε αυτό το φαινόμενο. Ήδη από το 348 η Σύνοδος της Καρχηδόνας το καταδικάζει, ενώ το 381 ο επίσκοπος Αλεξανδρείας Τιμόθεος αποφασίζει ότι δεν θα γίνονται πια δεήσεις για τους αυτόχειρες, εκτός από τις περιπτώσεις αποδεδειγμένης τρέλας, κάτι που σημαίνει ότι οι ανθρωποκτονίες κατά του εαυτού είναι κολασμένες. Ενδεικτική είναι η θέση του Άγιου Αυγουστίνου –και μετέπειτα επίσημη θέση της Εκκλησίας-, όπου στο έργο του *«Πολιτεία του Θεού»*, απαγορεύει όλες τις μορφές αυτοκτονίας, στηριζόμενος στην πέμπτη εντολή, ενώ

⁴⁰ M. Barbagli, όπως παραπάνω.

⁴¹ Ειρήνη Τζελέπη, *«Η αυτοκτονία»*, sciencearchives.wordpress.com.

⁴² M. Barbagli, ό. π.

θεωρεί τον αυτόχειρα ένα άτομο δειλό, ανίκανο να υπομείνει τις δοκιμασίες της ζωής, αλλά και εγωιστή. Βέβαια, όσο αφορά τις αυτοκτονίες Αγίων, ο Άγιος Αυγουστίνος παραδέχεται ότι αυτές είναι εξαιρέσεις και συνδέονται με την θεία χάρη⁴³.

Συνεπώς η πράξη της αυτοχειρίας κατά την διάρκεια του Μεσαίωνα όχι μόνο καταδικάζεται, αλλά συστηματικά απαγορεύεται μέσω της χριστιανικής σκέψης. Η αυτοκτονία θεωρείται μία εγωιστική πράξη και ένα έγκλημα - η μοναδική περίπτωση κατά την οποία η αυτοκτονία γίνεται δεκτή, είναι για λόγους τιμής, όπως η αποφυγή βιασμού⁴⁴. Ένα έγκλημα κατά του Θεού που έπρεπε να διωχθεί νομικά, είτε με ποινές στο πτώμα του αυτόχειρα, φουρκισμός⁴⁵, δήμευση περιουσίας, ενταφιασμός από τον δήμιο κλπ, είτε με ποινές φυλάκισης, καταναγκαστικών έργων και εξορίας, σε περιπτώσεις απόπειρας.

1.3.3 Κατά την Αναγέννηση

Η περίοδος της Αναγέννησης, χαρακτηρίζεται από μία ευρεία αμφισβήτηση των πνευματικών και ηθικών βεβαιοτήτων. Μελετητές όπως, ο Κοπέρνικος, ο Λούθηρος και ο Μονταίν εξετάζουν εκ νέου την έννοια της ηθικής αλλά και τις γνώσεις της επιστήμης. Ταυτόχρονα, τον 15^ο αιώνα και υπό το φάσμα της νεωτερικότητας, οι πρώτοι ουμανιστές όπως ο Λουκρήτιος, ο Κάτων και ο Σένεκας, επιχειρούν να επαναπροσδιορίσουν την έννοια της αυτοχειρίας, μέσω της μελέτης των περιπτώσεων της αυτοχειρίας στην αρχαία Ελλάδα, οι οποίες τους προσφέρουν μία άλλη εικόνα αυτής της πράξης.

Οι άνθρωποι, ανακαλύπτουν εκ νέου με θαυμασμό το ελληνο- ρωμαϊκό παρελθόν. Μέσω της μελέτης αυτοκτονιών επιφανών προσώπων, όπως του Σωκράτη, του Κάτωνα και της Λουκρητίας, οι ερευνητές αναφέρονται για πρώτη φορά στην αυτοκτονία ως πράξη έκφρασης φιλοσοφικών πεποιθήσεων, αλλά και στην αυτοκτονία ως πράξη

⁴³ Georges Minois, όπως παραπάνω, σελ 52.

⁴⁴ Ε. Συμεωνίδου- Καστανίδου, όπως παραπάνω.

⁴⁵ Ο «φουρκισμός» ως μέθοδος καταδίκης σε θάνατο, υιοθετήθηκε από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, αντικαθιστώντας τον παραδοσιακό σταυρό (σταύρωση), με την φούρκα, γνωστή και ως «πατιμπούλουμ» (furca ή ratibulum). Η φούρκα, ήταν «μια ξύλινη δοκός, την οποία τοποθετούσαν στο σβέρκο του σκλάβου, όπου του έδεναν τα χέρια. Αν και ο θάνατος ερχόταν γρήγορα, εντούτοις θεωρείτο ατιμωτική». («Σταύρωση και Ανάσταση κατά τον πρώιμο χριστιανισμό», 4 Μαΐου 2013, www.scienceillustrated.gr).

παραφροσύνης⁴⁶. Μάλιστα, εμφανίζονται για πρώτη φορά, μια σειρά κειμένων, τα οποία έχουν ως κεντρικό θέμα στοχασμού την αυτοκτονία, αμφισβητώντας τις παραδοσιακές απαγορεύσεις για αυτήν. Χαρακτηριστικά έργα της περιόδου, είναι το φιλοσοφικό μυθιστόρημα του Φίλιπ Σίντεϋ «The Countess of Pembroke's Arcadia»(1580), κατά το οποίο παρουσιάζεται μια συζήτηση ανάμεσα σε οπαδούς και αντιπάλους της αυτοκτονίας, αλλά και τα Δοκίμια του Μονταίν (1580-1588)⁴⁷. Εντούτοις, το έργο που θεωρείται ως η πιο ολοκληρωμένη έκφραση αυτού του προβληματισμού, δεν είναι άλλο, από τον «Άμλετ» (1600) του Σαίξπηρ, στο οποίο ο θεατής καλείται να απαντήσει στο φιλοσοφικό ερώτημα «Να ζει κανείς ή να μην ζει»⁴⁸.

Η περίοδος της Αναγέννησης επίσης, οδηγεί και στην κατάρρευση των στερεότυπων κοινωνικών συστημάτων, και στην ανάδειξη ενός νέου κοινωνικού συστήματος, το οποίο χαρακτηρίζεται από την άνοδο της αστικής τάξης στον χώρο των επιχειρήσεων, της θρησκείας και της κουλτούρας. Μέσα σε αυτό το «καπιταλιστικό περιβάλλον», το άτομο γίνεται αυτόνομο, απορρίπτοντας συντεχνιακούς περιορισμούς. Όσο πιο αυτόνομο όμως γίνεται ένα άτομο, τόσο πιο ευάλωτο εμφανίζεται στις κοινωνικές αλλαγές. Έτσι, το φαινόμενο των αυτοκτονιών αποκτά πλέον επιστημονικό ενδιαφέρον, ενώ στην ερμηνεία του προστίθεται και η επίδραση της κοινωνίας στο άτομο.

1.4 Η αύξηση των αυτοκτονιών και η ανάδειξη της αυτοκτονίας σε κοινωνικό φαινόμενο

Κατά τον 19^ο αιώνα πολλοί επιστήμονες, ανησυχώντας για τις ιδιαίτερα τρέχουσες, υψηλές τιμές των αυτοκτονιών, άρχισαν μία συστηματική μελέτη του φαινομένου. Πράγματι, σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία, στην Γαλλία ο μέσος ετήσιος αριθμός των αυτοκτονιών περνά από τις 1.827 κατά την περίοδο 1826-1830 στις 2.931 κατά την πενταετία από το 1841 έως το 1825, σημειώνοντας δηλαδή μια αύξηση του 70%, ενώ

⁴⁶ Ειρήνη Τζελέπη, όπως παραπάνω.

⁴⁷ M. Barbagli, όπως παραπάνω.

⁴⁸ Ο Ουίλλιαμ Σαίξπηρ, πρόσφερε ένα τεράστιο έργο από το 1584, έως το 1613, στο οποίο μελετά τις όψεις 52 αυτοκτονιών, λαμβάνοντας υπόψη του όλες τις προεκτάσεις και τα κίνητρα αυτής της πράξης. Ως ένας παρατηρητής της ανθρώπινης κατάστασης, παρουσιάζει μια ευρεία παραλλαγή της έννοιας της αυτοκτονίας, ενώ στο απόγειο του έργου του θέτει και το ερώτημα 'να ζει κανείς ή να μην ζει'. (Georges Minois, όπως παραπάνω, σελ.133-136).

σημαντική αύξηση των αυτοκτονιών παρατηρείται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ιταλία και η Δανία⁴⁹.

Το ποσοστό των αυτοκτονιών, όμως, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί από στασιμότητα ή από σταθερότητα. Σε όλο το φάσμα της ιστορίας, μπορούμε να παρατηρήσουμε περιπτώσεις εκούσιου θανάτου, άλλοτε μικρής διάρκειας, και άλλοτε απομονωμένες εκρήξεις · για παράδειγμα κατά τον Μεσαίωνα, ένας σημαντικός αριθμός Χριστιανών επιλέγουν τον εκούσιο θάνατο ή ακόμα και στον 16^ο αιώνα πολλοί μελετητές όπως ο Λούθηρος, ο Μονταίν και ο Εράσμους, επισημαίνουν τον αυξανόμενο αριθμό των αυτοχειρών στα έργα τους, μιλώντας μάλιστα για την κοινωνικότητα του φαινομένου, δίχως ταμπού και προκαταλήψεις.

Ωστόσο, η μεγάλη αύξηση των αυτοχειρών, θα μπορούσε να τοποθετηθεί στην Αγγλία, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα, όπου ένας σημαντικός αριθμός ατόμων από ανώτερες τάξεις, όπως ιππότες, υπουργοί, κυβερνητικά στελέχη κ.α., επιλέγουν τον εκούσιο θάνατο, με αποτέλεσμα οι επιστήμονες να ξεκινούν να μιλούν για την «αγγλική ασθένεια». Χαρακτηριστικό παράδειγμα της μεγάλης αυτής «έκρηξης», αποτελούν τα λονδρέζικα δελτία θνησιμότητας, κατά τα οποία, ο μέσος όρος αυτοκτονιών ετησίως μεταξύ 1680 και 1690 ανέρχεται σε 18, σε 20 μεταξύ 1690 και 1700, 25 μεταξύ 1700 και 1710, 30 μεταξύ 1710 και 1720, 42 μεταξύ 1720 και 1730, περισσότερων από 50 μεταξύ 1730 και 1740, με ορισμένες εξαιρέσεις που μεταφράζονται με πάνω από 60 αυτοκτονίες ετησίως, υπερβαίνοντας στο διπλάσιο το ποσοστό των άλλων ευρωπαϊκών χωρών⁵⁰.

Ταυτόχρονα, βάσει των επίσημων στατιστικών δεδομένων, το ποσοστό των αυτοκτονιών αρχίζει να αυξάνεται και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, γεγονός που μας επιτρέπει να αναφερόμαστε σε μία σταδιακή εξάπλωση της «αγγλικής ασθένειας» σε όλη την βορειοδυτική Ευρώπη. Στην Γαλλία, για παράδειγμα, το 1797 το ποσοστό των αυτοκτονιών ανέρχεται σε 28 για 100.000 κατοίκους - αντίθετα στην Αγγλία το ίδιο διάστημα ανέρχεται σε 9 για 100.000⁵¹ - ενώ η «έκρηξη» του φαινομένου, σημειώνεται

⁴⁹ Georges Minois, όπως παραπάνω, σελ.264.

⁵⁰ M. Barbagli, όπως παραπάνω, σελ.34.

⁵¹ Κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, είναι γεγονός ότι παρατηρείται μία σημαντική αύξηση των ποσοστών εκούσιου θανάτου στις χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης. Ωστόσο, το ίδιο διάστημα παρατηρούμε μία εκ νέου «αγγλική ανωμαλία», αλλά προς την αντίθετη κατεύθυνση. Δηλαδή, από την εμφάνιση των στατιστικών -περίπου το 1800-, διαπιστώνεται ότι το ποσοστό αυτοκτονιών στην

το 1793, όπου το ποσοστό αυξήθηκε σε 230 ανά 100.000 κατοίκους, μεταξύ των οποίων δύο υπουργοί και ο δήμαρχος του Παρισιού⁵².

Επιπλέον, η σημαντική αυτή αύξηση, σε ορισμένες γεωγραφικές περιοχές, όπως η Αγγλία, η Γαλλία, η Γερμανία και η Σουηδία, σε συνδυασμό και με τον σημαντικό αριθμό αυτοχειρών από υψηλές κοινωνικές τάξεις, φανέρωσε τις σημαντικές διαφορές των τάσεων αυτοκτονίας ανάμεσα στις διάφορες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, αλλά και τις διαφορές ανάμεσα στον αστικό και στον αγροτικό πληθυσμό⁵³.

Ως αιτίες κλιμάκωσης του φαινομένου, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την κοινωνική αποδιοργάνωση, που προκύπτει από τις διαδικασίες της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης. Αναμφισβήτητα, το νέο κοινωνικό – οικονομικό σύστημα, ο καπιταλισμός, προάγει τον ατομικισμό, τον κίνδυνο, τον ανταγωνισμό, δημιουργώντας στο άτομο ένα αίσθημα αστάθειας και αβεβαιότητας. Τα συστήματα αλληλεγγύης των συντεχνιών εξαφανίζονται, αφήνοντας το άτομο μόνο του μπροστά στην οικονομική κατάρρευση. Νέες εταιρίες εμφανίζονται ενώ ταυτόχρονα πολλές άλλες χρεοκοπούν. Χώρες όπως η Αγγλία, μπαίνουν στην εποχή του «laissez-faire», η οποία χαρακτηρίζεται από τολμηρότητα και από ευκαιρίες, ενώ άλλες χώρες, όπως η Γαλλία εισέρχονται σε ένα σύστημα τραπεζικών και χρηματιστικών δραστηριοτήτων, προσφέροντας ένα σύνολο ευκαιριών. Εντούτοις, το νέο κοινωνικό - οικονομικό περιβάλλον δεν χαρακτηρίζεται από σταθερότητα και από εγγυήσεις, με αποτέλεσμα, ο επιχειρηματίας να είναι «ευάλωτος», «τρωτός» σε αυτές τις αλλαγές, αλλά και δημιουργώντας –υπό αυτές τις συνθήκες- «νέους αυτόχειρες».⁵⁴

Η κρίση και η πτώση μίας σειράς προτύπων, πεποιθήσεων και συμβόλων, τα οποία για πολλούς αιώνες είχαν αποθαρρύνει άνδρες και γυναίκες να καταφύγουν στον εκούσιο θάνατο θα μπορούσε να ερμηνεύσει την αύξηση του αριθμού των αυτοκτονιών. Πιο συγκεκριμένα, κατά την περίοδο της Αναγέννησης, παρατηρείται η άνοδος του ατομικισμού της αστικής τάξης στο χώρο των επιχειρήσεων, της θρησκείας και της κουλτούρας. Ο «νεότευκτος καπιταλιστής» διεκδικεί μεγαλύτερη ελευθερία

Βρετανία, ήταν σαφώς μικρότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, γεγονός που επιβεβαιώνει την σημαντική συμβολή του τύπου στην δημιουργία του μύθου της «αγγλικής ασθένειας», κατά τον 18^ο αιώνα. (Georges Minois , όπως παραπάνω, σελ.443).

⁵² M. Barbagli, όπως παραπάνω, σελ.39.

⁵³ M. Barbagli, 'ό.π...', σελ.40'.

⁵⁴ Georges Minois, 'ό. π...', σελ. 268'.

επιλογών και αρχίζει να απορρίπτει ένα σύνολο προτύπων, κανόνων και συμβόλων. Η κοινωνική στάση απέναντι στην αυτοκτονία αλλάζει. Η αυτοκτονία, παύει να θεωρείται ένα θανάσιμο αμάρτημα, ενώ με την επανάσταση του 1789, πραγματοποιείται και η αποποινικοποίησή της.

Μέσα σε αυτό το κοινωνικό περιβάλλον, το άτομο είναι πλέον ελεύθερο να διεκδικήσει το δικαίωμα της ζωής ή του θανάτου. Όμως, όσο πιο αυτόνομος γίνεται τόσο πιο ευάλωτος εμφανίζεται. Ο Ντυρκέμ, αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι *η συχνότητα των αυτοκτονιών είναι αντιστρόφως ανάλογη προς τον βαθμό κοινωνικής ενσωμάτωσης*⁵⁵. Ενώ ο κοινωνιολόγος Marzio Barbagli, αναφέρει ως *κύρια αιτία της αύξησης των αυτοκτονιών την κρίση και την μείωση των κανόνων, των συμβόλων και των προτύπων, τα οποία πρόσφεραν ένα ισχυρό και σταθερό κοινωνικό σύστημα στο άτομο, αποθαρρύνοντάς το από την αυτοχειρία*⁵⁶.

Σε αυτή την κρίση κανόνων και προτύπων, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε ένα σημαντικό αριθμό ατόμων που αυτοκτονούν κατά την περίοδο 1680-1720, εξαιτίας των άθλιων συνθηκών διαβίωσής τους, του τύφους, της δυσεντερίας, αλλά και των πολέμων που πλήττουν την Ευρώπη, γεγονότα που επιφέρουν «ρήξη» εντός των κοινωνικών ομάδων, καλλιεργώντας το αίσθημα της μοναξιάς και της απελπισίας στο άτομο⁵⁷.

Κλείνοντας, θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε την αύξηση των αυτοκτονιών, ως μία συνέπεια «βίαιων» κοινωνικών αλλαγών. Η εμφάνιση του καπιταλισμού, η άνοδος της αστικής τάξης, σε συνδυασμό με την αμφισβήτηση και απόρριψη συμβόλων και προτύπων, ανατρέπουν τις ισχύουσες κοινωνικές δομές, και δημιουργούν συγκρούσεις στις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Μέσα σε αυτό το ασταθές και αβέβαιο περιβάλλον το άτομο καλείται να διαχειριστεί το δικαίωμα της ζωής και του θανάτου, όπως εκείνο της ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της έκφρασης.

1.5 Οι απόψεις για την Αυτοκτονία

⁵⁵ Κατά τον Ντυρκέμ, «*Η συγκροτημένη ομάδα προστατεύει μέσω των δεσμών που δημιουργεί: η ενσωμάτωση, η οικογένεια, η θρησκευτική κοινότητα ανακόπτουν τον πειρασμό να διαπραχθεί ανθρωποκτονία κατά του εαυτού*». (Georges Minois, όπως παραπάνω, σελ.125’).

⁵⁶ M. Barbagli, όπως παραπάνω, σελ. 43.

⁵⁷ Georges Minois, ό. π.

Οι λόγοι και τα κίνητρα που ωθούν ένα άτομο, σε αυτή την «ακραία βίαιη συμπεριφορά» κατά του εαυτού του, έχει απασχολήσει όλους τους τομείς της ανθρώπινης σκέψης, ήδη από την αρχαιότητα. Ένα πλήθος μελετητών επιχείρησαν να προσεγγίσουν αλλά και να ερμηνεύσουν αυτό το φαινόμενο, είτε μελετώντας το ως την πράξη ενός ατόμου, είτε ως ένα κοινωνικό φαινόμενο, αποδίδοντας κάθε φορά, ένα διαφορετικό νόημα, αλλά και μία διαφορετική διάσταση σε αυτή την έννοια. Οι θεωρίες αυτές, θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σε τρεις κατηγορίες (α) στις **βιολογικές θεωρίες**, (β) στις **ψυχολογικές – ψυχιατρικές θεωρίες** και (γ) στις **κοινωνιολογικές θεωρίες**.

Πιο συγκεκριμένα τώρα, οι **βιολογικές θεωρίες** –ή αλλιώς *βιοχημικές ή νευρολογικές θεωρίες*-, προβάλλουν τη δυσλειτουργία του κεντρικού νευρικού συστήματος σαν την κύρια αιτία για αυτοκτονίες ή και ανθρωποκτονικές συμπεριφορές⁵⁸. Ενώ, περιλαμβάνει περιπτώσεις «γενετικής προδιάθεσης, χημικών ανισορροπιών, μη φυσιολογικών επιπέδων των νευροδιαβιβαστών, νευρολογικές βλάβες που οφείλονται σε λοιμώξεις και διατροφικές διαταραχές» (FUSE 1997)⁵⁹.

Οι υποστηρικτές της θεωρίας αυτής, υποστηρίζουν ότι η αυτοκτονία και η επιθετικότητα συνδέονται σε πολύ μεγάλο βαθμό. Πολλές μελέτες⁶⁰, όπως των Coccaro, 1995, και Ballenger, 1979 συνδέουν την σεροτονίνη⁶¹ με τις διαταραχές της διάθεσης, με την αυτοκτονικότητα και τις ανθρωποκτονίες, αλλά και με την παρορμητικότητα, την επιθετικότητα και τον αλκοολισμό⁶².

⁵⁸ Ορέστης Γιωτάκος, όπως παραπάνω, σελ. 202.

⁵⁹ «Explaining Patterns of Suicide: A selective review of studies, examining social, economic, cultural and other population-level influences», *Report1: Social Explanations for Suicide in New Zealand*, σελ.5, www.health.govt.nz.

⁶⁰ Επιπλέον, σε άτομα που αυτοκτόνησαν, έχουν βρεθεί, κατά την νεκροψία, «υψηλά επίπεδα 5-υδροξυινδολεοξεικού οξέος στο εγκεφαλονωτιαίο υγρό καθώς και ελάττωση της δέσμευσης της μιπραμίνης στον μετωπιαίο φλοιό, υψηλά επίπεδα μεταβολιτών της κορτιζόλης στα ούρα και διογκωμένα επινεφρίδια που συναντώνται και στη βαριά κατάθλιψη (Μάνος, Ν., «Βασικά στοιχεία κλινικής ψυχιατρικής», Θεσσαλονίκη 1997: *University Studio Press*)».

«Αυτοκτονία», www.mazi.org.gr.

⁶¹ Η σεροτονίνη, είναι μία από τις πιο βασικές χημικές ουσίες του νευρικού μας συστήματος, η οποία μπορεί να καθορίσει τα συναισθήματά μας, την ποιότητα του ύπνου, καθώς και την συναισθηματική μας σταθερότητα · για παράδειγμα, τα χαμηλά επίπεδά της, εμπλέκονται στην εμφάνιση κατάθλιψης. («Οι τροφές που βοηθούν την σεροτονίνη», www.lifemag.gr).

⁶² Τσιλιάκου Μαρία, Δρ. Γιωτάκος Ορέστης, Μαγγανάς Αντώνης, «Βιολογικά δεδομένα της βίαιης συμπεριφοράς: Σύγχρονοι προβληματισμοί στους τομείς ψυχιατρικής και εγκληματολογίας», *Ποινική Δικαιοσύνη και Εγκληματολογία*, 1 (2009), σελ.19-25, obrela.gr.

Οι ψυχιατρικές –ψυχολογικές θεωρίες από την άλλη, επικεντρώνονται στην κατάσταση του νου, της ψυχής ή στα συναισθήματα και τις πεποιθήσεις του κόσμου, για τα άτομα που διαπράττουν ή αποπειρώνται να αυτοκτονήσουν⁶³, ενώ, συχνά, δίνουν λιγότερο έμφαση, στις ευρύτερες κοινωνικές σχέσεις, καθώς και στο κοινωνικό-πολιτιστικό πλαίσιο των αυτοχειρών⁶⁴. Για την ακρίβεια πιστεύουν, ότι τα άτομα με τάσεις αυτοκτονίας «είναι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο διανοητικά άρρωστα, με αποτέλεσμα η διανοητική αρρώστια να θεωρείται η αιτία της αυτοκτονίας»⁶⁵.

Ωστόσο, πολλοί μελετητές όπως οι Coleman και Stanton, 1978, Gold και Coghlan, 1976, επισημαίνουν την σχέση ορισμένων ψυχικών παθήσεων, όπως είναι τα ναρκωτικά και ο αλκοολισμός, με την αυτοκτονικότητα⁶⁶. Άλλοι, όπως ο Shneidman⁶⁷, θεώρησαν την αυτοκτονία ως την ενσυνείδητη πράξη ενός ατόμου εξαιτίας της βαθιάς απογοήτευσης, της έντονης απελπισίας, της κατάθλιψης ή ακόμα και ως αποτέλεσμα τραυματικών εμπειριών κατά την διάρκεια της παιδικής ηλικίας⁶⁸. Επίσης, σε αυτό το σημείο δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε την κλασική θεωρία του «πατέρα της ψυχανάλυσης», Freud για την αυτοκτονία, κατά την οποία, το ένστικτο του θανάτου, χάρη στην κατάρρευση της άμυνας του «εγώ», οδηγεί τα άτομα στην αυτοκτονία⁶⁹, αλλά και του ψυχιάτρου Erwin Ringel, ο οποίος υποστηρίζει ότι η αυτοκτονία είναι «η κατάληξη μιας συμπεριφοράς που αναπτύσσεται και καθορίζεται σιγά σιγά και θίγει το

⁶³ Σύμφωνα με αυτές τις μελέτες, ένα μεγάλο ποσοστό αυτοχειρών είναι ψυχικά άρρωστοι- σε ποσοστό 50% έως 95% ανάλογα με την μελέτη – ενώ, εξίσου σημαντικό ρόλο στην αυτοκτονικότητα, διαδραματίζουν και ορισμένες ψυχικές παθήσεις, όπως οι ψυχώσεις, η κατάχρηση ναρκωτικών, και οινοπνεύματος, οι διαταραχές προσωπικότητας και πάνω από όλα η κατάθλιψη. (*ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύχια μιας απόδρασης*), όπως παραπάνω, σελ.4).

⁶⁴ «*Explaining Patterns of Suicide, 'A selective review of studies, examining social, economic, cultural and other population-level influences'*», όπως παραπάνω, σελ.5.

⁶⁵ Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ.324.

⁶⁶ Οι Gold και Coghlan, 1976, παρατήρησαν ότι οι νεαρές γυναίκες χρήστες παρουσίαζαν χαμηλή αυτοεκτίμηση και έντονη τάση προς αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές, όπως η αυτοκτονία. Ομοίως, οι Stanton και Coleman, παρατήρησαν υψηλά ποσοστά αυτοκτονιών από εξαρτημένα άτομα. Κοινό σημείο ωστόσο σε αυτές τις θεωρίες, είναι η σύνδεση της κατάχρησης ναρκωτικών ή του αλκοολισμού, με την κατάθλιψη ή ακόμα και με την σχιζοφρένεια, τα οποία οδηγούν το άτομο σε παραβατικές συμπεριφορές, ακόμα και στην αυτοκτονία. (Dan J. Lettieri, Mollie Sayers, Helen Wallenstein Pearsons, «*Theories on drug abuse, 'Selected Contemporary Perspectives'*», www.drugabuse.gov).

⁶⁷ Εξίσου ο N. Rettorsol 1993, τονίζει ότι οι συναισθηματικές εμπειρίες της πρώιμης βρεφικής και παιδικής ηλικίας, θέτουν τις βάσεις για την υγιή ψυχική ανάπτυξη του ατόμου. Η αρνητική επίδραση αυτών, προδιαθέτουν το άτομο για δυσπροσαρμοστικότητα, ψυχική ανισορροπία και διαταραχή, τα οποία δημιουργούν και τις κατάλληλες συνθήκες για αυτοκτονία. (Ειρήνη Τζελέπη, «Η αυτοκτονία», www.sciencearchives.wordpress.com).

⁶⁸ «*ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύχια μιας απόδρασης*», 'ό. π...', σελ.8'.

⁶⁹ Alex Thio, 'ό. π...', σελ.324'.

σύνολο της προσωπικότητας, και όχι μια απλή αντίδραση σε κάποια δυσκολία ή περίσταση»⁷⁰.

Στον αντίποδα τώρα των παραπάνω θεωριών, βρίσκονται οι **κοινωνιολογικές θεωρίες**, που αντιμάχονται τις ψυχιατρικές θεωρίες, γιατί θεωρούν ότι δεν υπάρχει κάποια ιδιαίτερη σχέση ανάμεσα στην αυτοκτονία και την διανοητική ασθένεια. Η αυτοκτονία δεν μπορεί να εξεταστεί και να μελετηθεί μονομερώς από μία θεωρία. Το γεγονός αυτό οφείλεται, στο ότι ο άνθρωπος είναι ένα «κοινωνικό ον», το οποίο όχι μόνο επιβιώνει μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον, αλλά μέσα σε αυτό διαμορφώνει κοινωνικές σχέσεις, «στιγματίζεται» και επηρεάζεται. Οι ψυχικές διαταραχές λοιπόν, δεν μπορούν να εξεταστούν μονομερώς παραγκωνίζοντας το κοινωνικό γίνεσθαι ή ακόμα δεν μπορούμε να παραλείψουμε και τον ρόλο του ανθρώπινου εγκεφάλου σε όλες αυτές τις διαδικασίες⁷¹. Η ψυχολογία ως επιστήμη –κατά τους κοινωνιολόγους– αδυνατεί να ερμηνεύσει τον λόγο που ορισμένα άτομα (π.χ. Προτεστάντες), είναι πιο πιθανόν να αυτοκτονήσουν απ’ ότι κάποια άλλα άτομα (π.χ. Καθολικοί). Εν κατακλείδι, οι αιτίες της αυτοκτονίας δεν βρίσκονται μέσα στο άτομο, αλλά μέσα στην ομάδα στην οποία το άτομο ανήκει⁷². Κύριος εκφραστής αυτής της θεωρίας, είναι ο σπουδαίος Γάλλος κοινωνιολόγος E.Durkheim, του οποίου η μελέτη για την αυτοκτονία, έπειτα από 166 χρόνια, συνεχίζει να θεωρείται η πιο σημαντική.

1.5.1 Η έννοια της αυτοκτονίας κατά τον Emil Durkheim

Τα ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά των αυτοκτονιών, κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ώθησαν πολλούς επιστήμονες να ασχοληθούν με την μελέτη και την ερμηνεία του φαινομένου. Το σπουδαιότερο έργο ωστόσο, είναι η μελέτη του Γάλλου κοινωνιολόγου Emil Durkheim (1858-1917), που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1897, με τίτλο «Le suicide. etude de sociologie», («Αυτοκτονία»)⁷³. Η σπουδαιότητα αυτής της

⁷⁰ «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύχια μιας απόδρασης», όπως παραπάνω, σελ.5.

⁷¹ «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύχια μιας απόδρασης», ‘δ. π...’, σελ. 5’.

⁷² Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ.324.

⁷³ Είναι γεγονός, ότι πριν την θεωρία του Durkheim, μπορούμε να βρούμε αξιόλογες θεωρίες κοινωνικής αποδιοργάνωσης, όπως η θεωρία του Charles Mercier, ο οποίος το 1783, εντόπισε για πρώτη φορά, στατιστικά στοιχεία να δείχνουν την σταθερή αύξηση των αυτοκτονιών στις εκσυγχρονισμένες χώρες της Ευρώπης. Ο Jean Pierre Farler στην συνέχεια, παρατήρησε ότι τα ποσοστά αυτοκτονιών, τείνουν να αυξάνονται κατά την διάρκεια περιόδων ταχείας κοινωνικής αλλαγής, π.χ. σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, ενώ το 1881, ο Thomas Masaryk, υποστήριξε ότι τα αυξανόμενα ποσοστά αυτοκτονιών, ήταν

μελέτης έγκειται στο γεγονός ότι μέσω της στατιστικής ανάλυσης⁷⁴, ο Durkheim, έδειξε ότι ορισμένες ανθρώπινες συμπεριφορές- όπως για παράδειγμα η πράξη της αυτοκτονίας, που φαίνεται σαν μία εντελώς ατομική πράξη, αποτέλεσα της «άκρας ανθρώπινης δυστυχίας»⁷⁵- μπορούν να ερμηνευτούν κοινωνικά, μέσω του βαθμού κοινωνικής ενσωμάτωσης των αυτοχείρων, αποκλείοντας ψυχολογικές, ψυχαναλυτικές ή ψυχοπαθολογικές αναλύσεις, ακόμα και τις κληρονομικές και φυλετικές ερμηνείες του φαινομένου⁷⁶. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι βασική αντίληψη στο έργο του, είναι η σχέση του ατόμου με την κοινωνία, καθώς και η επιρροή που ασκεί η τελευταία, μέσω των αξιών, των προτύπων, των κανόνων, κ.α. στα άτομα. Για αυτό τον λόγο άλλωστε, ο ίδιος προτρέπει να μελετώνται τα κοινωνικά φαινόμενα, ως «πράγματα» που ενυπάρχουν ανεξάρτητα από τα άτομα, που ασκούν πάνω τους περιορισμούς⁷⁷.

Η προσκόλλησή του, στην σχέση μεταξύ ατομικού φορέα δράσης και κοινωνικής δομής, οφείλεται στις μεταβολές που μεταμόρφωναν την κοινωνία της εποχής του. Θεωρούσε, ότι οι σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες, με τον υψηλό καταμερισμό εργασίας, ενθάρρυναν την ατομική συμπεριφορά, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει η οργανική αλληλεγγύη⁷⁸. Επιπλέον, αυτές οι γρήγορες μεταβολές της κοινωνίας, εξαιτίας της αυξανόμενης κατανομής της εργασίας, προκαλούσαν σε πολλούς ανθρώπους συναισθήματα μταιιότητας ή απελπισίας. Αυτή την κατάσταση, ο Durkheim, την ονομάζει «**ανομία**» και την θεωρεί αιτία όλων των μορφών «κοινωνικής

ιδιαίτερα εμφανή σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, στις οποίες ο εκσυγχρονισμός, «συνοδευόταν» από την διάλυση των παραδοσιακών θεσμών και του ηθικού ελέγχου. (*«Explaining Patterns of Suicide, 'A selective review of studies, examining social, economic, cultural and other population-level influences'»,* όπως παραπάνω, σελ. 18).

⁷⁴ Ο Durkheim συνέλεξε 26.000 περιπτώσεις αυτοχειρίας, τις οποίες ταξινόμησε σύμφωνα με το φύλο, την θρησκεία, την ηλικία, την οικογενειακή τους κατάσταση, και με την παρουσία ή όχι παιδιών στην οικογένεια. Έπειτα προχώρησε σε ενδελεχή ανάλυση αυτών των κοινωνικών παραγόντων, καταδεικνύοντας ότι οι παράγοντες αυτοί ασκούν σημαντική επιρροή στην αυτοκαταστροφική συμπεριφορά του ατόμου, ικανή να οδηγήσει και στην αυτοκτονία. (Emile Durkheim, «*Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*», όπως παραπάνω).

⁷⁵ Anthony Giddens, «*Κοινωνιολογία*», εκδ. Gutenberg, σελ.57-58.

⁷⁶ Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, «Οι κλασσικοί της Κοινωνιολογίας :κοινωνική θεωρία και νεότερη κοινωνία», εκδ. Σαββάλας, σελ. 229.

⁷⁷ Tony J. Watson, «*Κοινωνική συνοχή, εργασία και βιομηχανία*», εκδ. Αλεξάνδρεια, σελ.54.

⁷⁸Για τον Durkheim, η κοινωνική συνοχή των μελών μιας κοινωνίας, εκφράζεται ως κοινωνική αλληλεγγύη. Οι προβιομηχανικές κοινωνίες στηρίζονταν σε αυτό που ονόμασε ο Durkheim μηχανική αλληλεγγύη, που εκφράζεται μέσω της ομοιότητας των μελών της και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις κοινές τελετές και θρησκείες. Αντίθετα, στις βιομηχανικές κοινωνίες, αυξάνεται η κατανομή της εργασίας, διαμορφώνοντας μία νέα μορφή κοινωνίας, «οργανική», η οποία ωθεί τα άτομα στην αλληλεξάρτηση και στην ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών. (Μαίρη Μαρούλη, «EMIA NTYPKAΪM», *The art of crime*, 6, Νοέμβριος 2007).

κατάρρευσης, στην οποία τα κανονιστικά πρότυπα - που υπό άλλες συνθήκες θα κατίσχυαν σε μια δεδομένη κατάσταση- παύουν να λειτουργούν»,⁷⁹ με αποτέλεσμα το άτομο να οδηγείται σε παραβατική συμπεριφορά ή ακόμα και στην αυτοκτονία.

Η έννοια της ανομίας, κυριαρχεί στο έργο του «Le suicide. etude de sociologie», όπου επιδιώκει να αναδείξει αφενός την πολύπλευρη μελέτη της αυτοκτονίας ως κοινωνικού φαινομένου –παθολογικού προϊόντος της σύγχρονης κοινωνίας- και αφετέρου την έννοια της κοινωνικής επιβολής, μιας μορφής δηλαδή κοινωνικού ελέγχου και εξαναγκασμού του ατόμου από την κοινωνία⁸⁰.

Ο Durkheim ορίζει ως *αυτοκτονία* ή *εκούσιο θάνατο* ««κάθε περίπτωση θανάτου που προκύπτει άμεσα ή έμμεσα από μια θετική ή αρνητική πράξη του ίδιου του θύματος που γνωρίζει ότι θα επιφέρει το αποτέλεσμα αυτό⁸¹». Ωστόσο, ως αυτοκτονία ή εκούσιο θάνατο περιέβαλε τους θανάτους που συμβαίνουν ως αποτέλεσμα πράξεων ανδρείας ή αυτοθυσίας, αλλά και τις περιπτώσεις εθιμικού θανάτου, όπως για παράδειγμα, την περίπτωση κατά την οποία η γυναίκα ακολουθεί τον άντρα της στον θάνατο, γεγονός που συμβαίνει σε ορισμένες «πρωτόγονες» κοινωνίες. Επίσης, μελέτησε το φαινόμενο αυτό και στις «κατώτερες κοινωνίες», όπως ονόμασε τις μη αστικές, μη βιομηχανικές κοινωνίες, στις οποίες ο εκούσιος θάνατος εκλαμβάνεται ως κάτι το «φυσιολογικό» ή «κανονικό» κοινωνικό φαινόμενο⁸².

Όλες λοιπόν οι κοινωνίες, κατά τον Durkheim, εμφανίζουν μια συγκεκριμένη κάθε φορά «ροπή» ή συχνότητα αυτοκτονιών, καταδεικνύοντας ότι το φαινόμενο των αυτοκτονιών συνδέεται στενά με τις συνθήκες της συλλογικής ζωής και συνεπώς δεν μπορεί να εξηγηθεί με «εξωκοινωνικές παραμέτρους»⁸³. Το γεγονός αυτό, τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι για το φαινόμενο των αυτοκτονιών, δύο είναι οι μεγάλες αιτίες, : η μία είναι η *κοινωνική ολοκλήρωση* και η άλλη το σύστημα *κοινωνικών κανόνων*, όπου η «*κοινωνική ολοκλήρωση αφορά στα άτομα που εθελοντικά προσκολλώνται σε μια ομάδα ή σε μια κοινωνία, της οποίας είναι μέλη*», ενώ το «*σύστημα κοινωνικών κανόνων*

⁷⁹ Tony J. Watson, όπως παραπάνω, σελ.54.

⁸⁰ Πέτρος Παπαδάτος, «ANOMIA», εκδ. ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, σελ.25.

⁸¹ Emile Durkheim, όπως παραπάνω, σελ. 18.

⁸² Μάλιστα, «ο τρόπος που εκλαμβάνεται ο εκούσιος θάνατος σε αυτές τις μη αστικές κοινωνίες, φανερώνει άμεσα τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίζει η κοινωνία και η συλλογική συνείδηση την ατομική συμπεριφορά». (Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, όπως παραπάνω, σελ. 227).

⁸³ Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, 'ό. π...', σελ. 227'.

αφορά στα άτομα των οποίων η συμπεριφορά ρυθμίζεται εξαναγκαστικά από την ομάδα ή την κοινωνία, της οποίας είναι μέλη»⁸⁴. Καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι «η αυτοκτονία μεταβάλλεται αντιστρόφως ανάλογα προς τον βαθμό ενσωμάτωσης των κοινωνικών ομάδων των οποίων τα μέλη αποτελούν τα επιμέρους άτομα⁸⁵». Το ποσοστό των αυτοκτονιών, ως εκ τούτου, θα είναι χαμηλό όταν η κοινωνική ενσωμάτωση είναι ισορροπημένη, αντίθετα, θα είναι υψηλό όταν η ένταξη είναι κακή ή υπερβολική.

Σύμφωνα με το παραπάνω πόρισμα, η σχέση ανάμεσα στα κοινωνικά αίτια και στους εκούσιους θανάτους, μας οδηγεί σε τέσσερις μορφές αυτοκτονίας, οι οποίες προκύπτουν από τον βαθμό απουσίας ή υπερεμφάνισης δύο κοινωνικών ομάδων, της κοινωνικής συμμετοχής και των ηθικών κανόνων⁸⁶. Μάλιστα, ως προς την κοινωνική συμμετοχή διακρίνει, (α) την **εγωιστική αυτοκτονία**, που παρατηρείται σε άτομα που δεν έχουν αναπτύξει ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς και (β) την **αλτρουιστική**, που παρατηρείται, όταν οι κοινωνικοί δεσμοί είναι πολύ ισχυροί. Ενώ, ως προς τους ηθικούς κανόνες διακρίνει, (α) την **ανομική αυτοκτονία**, που παρατηρείται σε περιόδους κοινωνικής αποδιοργάνωσης και, (β) την **μοιρολατρική αυτοκτονία**, την οποία θεωρεί ασήμαντη και εξαιρετικά σπάνια και δεν την αναλύει εκτενώς⁸⁷.

Η **εγωιστική αυτοκτονία** (“egoiste”) , συναντάται και χαρακτηρίζει την «σύγχρονη αστική» και «πολιτισμένη κοινωνία»⁸⁸. Συμβαίνει όταν η κοινωνική ένταξη του ατόμου είναι χαμηλή και δεν λαμβάνει καμία υποστήριξη ή καθοδήγηση από το κοινωνικό σύνολο. Είναι η τυπική αυτοκτονία ενός ατόμου, που προκύπτει από την απομόνωσή του ή από την κατάρριψη των κοινωνικών περιορισμών, προκαλώντας με αυτό τον τρόπο εξασθένιση του «δεσμού, που συνδέει το άτομο με την ζωή»⁸⁹. Για τον Durkheim, η εγωιστική αυτοκτονία, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του «σύγχρονου ατομικισμού και εγωισμού», ο οποίος απομακρύνει το άτομο από την συλλογική συνείδηση, με αποτέλεσμα την χαλάρωση της ηθικής δέσμευσης προς το κοινωνικό σύνολο και την αποδέσμευση του ατόμου από τις κοινωνικές επιταγές, τα οποία οδηγούν και στην απορρύθμιση της κοινωνικής συνοχής.

⁸⁴ Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ. 324.

⁸⁵ Emile Durkheim, όπως παραπάνω, σελ. 228.

⁸⁶ M. Barbagli, et all, όπως παραπάνω.

⁸⁷ Μαίρη Μαρούλη, «ΕΜΙΑ ΝΤΥΡΚΑΪΜ», όπως παραπάνω

⁸⁸ Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, όπως παραπάνω, σελ. 230.

⁸⁹ Emile Durkheim, ό. π.

Στο παραπάνω συμπέρασμα, ο Durkheim οδηγείται ύστερα από την συγκέντρωση και μελέτη στατιστικών στοιχείων σχετικά με τους δείκτες αυτοκτονίας, από όλες τις χώρες της Ευρώπης. Από τα αποτελέσματα της μελέτης του, προκύπτει ότι ο δείκτης αυτοκτονίας είναι υψηλότερος σε περιοχές που επικρατεί ο προτεσταντισμός και πολύ χαμηλότερος στις περιοχές που επικρατεί η καθολική εκκλησία. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το δόγμα των δύο θρησκευτικών ρευμάτων. Για παράδειγμα, ο προτεσταντισμός επιτρέπει ελευθερία στην ατομική σκέψη και συνείδηση, αντίθετα με τον καθολικισμό, που επιζητά «έλεγχο» και πίστη στην «παράδοση» και «στην διαμορφωμένη ιστορικά ιεραρχία»⁹⁰. Το ίδιο, παρατηρείται επίσης και στα ποσοστά αυτοκτονιών, ανάμεσα σε ανύπαντρους και παντρεμένους άντρες. Δηλαδή το ποσοστό αυτοχειρίας στους παντρεμένους άντρες είναι χαμηλό εξαιτίας των ισχυρών δεσμών της οικογένειας, σε αντίθεση με τους ανύπαντρους⁹¹.

Στον αντίποδα της εγωιστικής αυτοκτονίας, είναι η **αλτρουιστική** (“altruiste”). Η αλτρουιστική αυτοκτονία, συναντάται σε προβιομηχανικές κοινωνίες και σε πρωτόγονους λαούς. Προκύπτει από την έλλειψη της εξατομίκευσης και της υπερβολικής ολοκλήρωσης, όταν το άτομο ταυτίζεται ουσιαστικά με την κοινωνία · η αυτοκτονία συμβαίνει ως αποτέλεσμα ηθικών δεσμεύσεων και προσταγών ή θρησκευτικών δοξασιών στις οποίες τα άτομα υποτάσσονται με τρόπο σχεδόν αυτόματο. Υπό αυτές τις συνθήκες, το άτομο αφαιρεί την ζωή του όχι επειδή το θεωρεί δικαίωμά του, αλλά διότι είναι καθήκον του, ενώ σε περιπτώσεις άρνησης του ατόμου, η κοινωνία μπορεί να του επιβάλλει κυρώσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα, αποτελούν οι στρατιώτες που σκοτώνονται στην μάχη για την δόξα της πατρίδας του, αλλά και οι αυτοκτονίες πολλών γυναικών μετά τον θάνατο των συζύγων τους⁹².

Εντούτοις, αυτό που αξίζει να τονιστεί σε αυτό το σημείο, είναι ότι ο Durkheim, θεωρεί «υπεύθυνη» την κοινωνία τόσο για την εγωιστική αυτοκτονία, όσο και για την αλτρουιστική. Μάλιστα, υποστηρίζει ότι *«η πρώτη (η εγωιστική) συμβαίνει επειδή η κοινωνία επιτρέπει στο άτομο να δραπετεύσει, όντας αποσυνθεμένη σε ορισμένα μέλη της ή ακόμα στο σύνολό της. Η άλλη (η αλτρουιστική), διότι η κοινωνία κρατά το άτομο τόσο*

⁹⁰ Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, όπως παραπάνω, σελ.230.

⁹¹ Emile Durkheim, όπως παραπάνω.

⁹² Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, ‘ό. π...’, σελ.233’.

αυστηρά κάτω από την εξάρτησή της»⁹³. Ταυτόχρονα, σε αυτό το σημείο ο Durkheim, παρατηρεί ότι «υπάρχει μεγάλη διαφορά στους πρωτόγονους λαούς και στα πολιτισμένα έθνη»⁹⁴. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε να κάνουμε με μια «ακατέργαστη ηθικότητα που αγνοεί οτιδήποτε έχει να κάνει με το άτομο». Στην δεύτερη έχουμε, «ένα πολύ εκλεπτυσμένο ήθος που θέτει την ανθρώπινη προσωπικότητα σε τέτοιο υψηλό βάθρο, που δεν μπορεί πλέον να υποταχθεί σε οτιδήποτε»⁹⁵. Όμως η κοινωνία, δεν είναι μόνο ένα «αντικείμενο, στο οποίο εξελίσσονται τα αισθήματα και οι δραστηριότητες των ατόμων. Είναι επίσης, και μία δύναμη που τις ελέγχει, με αποτέλεσμα να δημιουργείται και «μία σχέση ανάμεσα στον τρόπο που επιτελείται αυτή η ρυθμιστική δράση και της κοινωνικής αναλογίας της αυτοκτονίας»⁹⁶.

Αυτή η «σχέση» κοινωνίας – ατόμου, είναι υπεύθυνη για τον τύπο της **ανομικής αυτοκτονίας** (“anomique”). Η ανομική αυτοκτονία, συναντάται σε συνθήκες κοινωνικών αναταραχών, όπως οι καταστάσεις κρίσης, οικονομικής άνθισης ή –ιδίως– σε περιόδους οικονομικών καταστροφών, κατά τις οποίες ανατρέπονται οι κοινωνικές ισορροπίες, αλλά και αποδομείται το σύστημα κοινωνικών κανόνων, με αποτέλεσμα οι δραστηριότητες των ατόμων να μην ελέγχονται από τα παραδοσιακά και αξιολογικά πρότυπα⁹⁷. Υπό αυτές τις συνθήκες, τα άτομα μην μπορώντας να βρουν την «θέση» τους μέσα στην κοινωνία, οδηγούνται σε δυσαρέσκεια, σε συγκρούσεις και σε παραβατικές συμπεριφορές, όπως και στην αύξηση του αριθμού των αυτοκτονιών.

Είναι γεγονός, ότι η ανομική αυτοκτονία, αποτελεί χαρακτηριστικό της σύγχρονης κοινωνίας. Ο «σύγχρονος» καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, σε συνδυασμό με τον υψηλό καταμερισμό εργασίας, οδηγεί τις κοινωνίες άλλοτε σε συνθήκες οικονομικής ευμάρειας και δύναμης και άλλοτε, σε περιόδους οικονομικής κρίσης, με αποτέλεσμα τα άτομα είτε να κερδίζουν κοινωνικά προνόμια και κοινωνικό κύρος, είτε να χάνουν και να οδηγούνται σε κατώτερες κοινωνικές βαθμίδες. Και στις δύο περιπτώσεις, οι

⁹³ Emile Durkheim, όπως παραπάνω, σελ.244.

⁹⁴ Μπορεί η αλτρουιστική αυτοκτονία να συναντάται κατεξοχήν στις «πρωτόγονες κοινωνίες», δηλαδή στις μη αστικές, μη βιομηχανικές κοινωνίες, ωστόσο απαντάται και σε «πρόσφατους πολιτισμούς». Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο θάνατος ορισμένων Χριστιανών μαρτύρων ή ακόμα και οι πράξεις ανδρείας και τιμής, που οδηγούν στον θάνατο, ιδίως σε καιρούς πολέμου. (Emile Durkheim, ‘ό. π...’, σελ. 251-252’).

⁹⁵ Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, όπως παραπάνω, σελ.234.

⁹⁶ Emile Durkheim, ‘ό. π...’, σελ 269’.

⁹⁷ Γρηγόρης Αρ. Κάτσας, «Ανομία, Κοινωνικές Αλλαγές και Δυσλειτουργία στην Κοινωνικοποίηση», *Εγκέφαλος* 49 (2012), σελ.98-102.

«μεταβολές» που συντελούνται είναι τόσο έντονες και γρήγορες, ώστε η ίδια η κοινωνία, η κοινωνική ηθική να μην έχει τον χρόνο να «ανασυνταχθεί» και να τους «επανεκπαιδέψει»⁹⁸. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, να χάνονται τα όρια μεταξύ του «δυνατού» και του «αδύνατου», του «δίκαιου» και του «αδίκου», ενώ οι ατομικές επιδιώξεις γίνονται «απεριόριστες». Αυτές τις καταστάσεις, ο Durkheim τις χαρακτηρίζει κατεξοχήν ανομικές⁹⁹.

Ο Durkheim, διακρίνει και τις συνθήκες που προκαλούν ανομία, σε εκείνες όπου η ανομική κατάσταση είναι «συμπτωματική», και σε εκείνες όπου η ανομία έχει «ενδημικό χαρακτήρα». Παρατηρούμε δηλαδή, ότι στις περιπτώσεις όπου η ανομική αυτοκτονία είναι συμπτωματική, ο δείκτης των αυτοκτονιών επηρεάζεται περιοδικά. Αντίθετα, στον χώρο της βιομηχανίας και του εμπορίου¹⁰⁰, η ανομική αυτοκτονία έχει ενδημικό και χρόνιο χαρακτήρα. Το γεγονός αυτό, έγκειται στο ότι παραδοσιακές αξίες, όπως η θρησκεία, έχουν παραγκωνιστεί από την διαρκή επιθυμία για «πλούτο και κοινωνική άνοδο», και από την μετατροπή της βιομηχανίας -ή του εμπορίου- ως μέσο επίτευξης αυτού του στόχου. Ενώ, η κοινωνία, η «κυβερνητική εξουσία», αντί να ρυθμίζει την οικονομική ζωή, «έχει γίνει το όργανο και ο υπηρέτης της». Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, η κοινωνία, το κράτος έχουν δευτερεύοντα ρόλο, με τον βασικό στόχο να είναι η επέκταση της αγοράς, όπου «επιτρέπει» την εκδήλωση πράξεων απληστίας και φιλοδοξιών¹⁰¹.

Ακόμα, σημειώνει ότι η εγωιστική και η ανομική αυτοκτονία, έχουν κάποια κοινά στοιχεία, αφού και οι δύο προέρχονται από την «ελλιπή απουσία της κοινωνίας στα άτομα». Εντούτοις, δεν θα πρέπει να συγχέονται, διότι είναι δυνατόν ένα άτομο να έχει ισχυρούς κοινωνικούς δεσμούς, αλλά να μην μπορεί να τιθασεύσει τις φιλοδοξίες του και τις επιθυμίες του · αντίστοιχα, ένα άτομο μπορεί να ζει υπό ανομικές συνθήκες, αλλά να μην είναι εγωιστής. Επιπλέον, αν και οι δύο τύποι, παρατηρούνται στις «σύγχρονες βιομηχανικές χώρες», εντοπίζει την ανομική αυτοκτονία *«κατά κύριο λόγο στον χώρο της οικονομίας, της βιομηχανίας και του εμπορίου, ενώ την εγωιστική στον*

⁹⁸ Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, όπως παραπάνω, σελ.235.

⁹⁹ Emile Durkheim, όπως παραπάνω, σελ 285.

¹⁰⁰ Αυτό μαρτυράται και από το γεγονός, ότι οι πλούσιες και ανεπτυγμένες χώρες παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά ανομικής αυτοκτονίας, σε σχέση με τις φτωχές χώρες. Αυτό οφείλεται στο ότι οι πολίτες των πλούσιων χωρών, ενθαρρύνονται περισσότερο να έχουν πολλές προσδοκίες, με αποτέλεσμα να απογοητεύονται, όταν αυτές δεν πραγματοποιούνται. (Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ.325).

¹⁰¹ Emile Durkheim, 'ό. π...', σελ.287-288'.

χώρο των διανοουμένων, αυτών που έχουν 'πνευματική καριέρα' ή αλλιώς στον 'κόσμο της σκέψης' »¹⁰².

Τέλος, ο Durkheim, αναφέρεται και στον τύπο της **μοιρολατρικής αυτοκτονίας** ("fataliste"), κατά τον οποίο, αν και είναι αρκετά σπάνια, είναι εντούτοις έκδηλη, σε πολλές περιπτώσεις αυτοχειρίας από την ιστορία. Για παράδειγμα, στις αρχαίες κοινωνίες, οι σκλάβοι ήταν πιο πιθανόν να οδηγηθούν σε μοιρολατρική αυτοκτονία, σε σχέση με τους ελεύθερους ανθρώπους. Όπως υποστηρίζει, αυτό οφείλεται, στο ότι «*οι σκλάβοι ήταν περισσότερο εκτεθειμένοι στους κοινωνικούς κανόνες*»¹⁰³.

1.5.2 Οι μελέτες μετά τον Durkheim

Οι περισσότερες μελέτες στο πεδίο των αυτοκτονιών, συμφωνούν στο σύνολό τους με τα δεδομένα που παρέχονται από την θεωρία του Durkheim. Συμφωνούν, για παράδειγμα, ότι οι άντρες αυτοκτονούν περισσότερο από τις γυναίκες, οι ηλικιωμένοι αυτοκτονούν πιο συχνά από τους νέους, με αναλογία 12/1 έως 5/1 και ότι οι νέοι έχουν πάντα το υψηλότερο ποσοστό σε απόπειρες αυτοκτονίας. Η αναξιπιστία των ερευνών και η απουσία στατιστικών δεδομένων σε σχέση με το φαινόμενο της αυτοκτονίας έχει διχάσει τον επιστημονικό κόσμο¹⁰⁴.

Ο Γάλλος κοινωνιολόγος Maurice Halbwachs (1877-1945), υπήρξε μαθητής του Durkheim, καθώς και ο πρώτος θεωρητικός της «συλλογικής μνήμης»¹⁰⁵. Όπως και ο

¹⁰² Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, όπως παραπάνω, σελ.236.

¹⁰³ Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ.326.

¹⁰⁴ Υπάρχουν πολλοί μελετητές, οι οποίοι προχώρησαν στην επέκταση και την επικαιροποίηση των επίσημων στατιστικών δεδομένων του Durkheim. Όμως, υπάρχουν και άλλες θεωρίες, οι οποίες άσκησαν έντονη κριτική και αντέκρουσαν τον ισχυρισμό του Durkheim, ότι «*η πενία προστατεύει από την αυτοκτονία επειδή είναι ένας περιορισμός καθεαυτή*», υποστηρίζοντας ότι τα ποσοστά αυτοκτονίας στους εργάτες και στους αγρότες είναι υψηλότερα από εκείνα των ευκατάστατων οικονομικά ατόμων. (Emile Durkheim, όπως παραπάνω, σελ 286).

Επίσης, άλλοι μελετητές, όπως οι φαινομενολόγοι κοινωνιολόγοι, άσκησαν έντονη κριτική, τόσο στην θεωρία του Durkheim, όσο και στις σύγχρονες θεωρίες που στηρίζονται σε αυτήν, επικαλούμενοι την αναξιπιστία των επίσημων στατιστικών δεδομένων.

¹⁰⁵ Η συλλογική μνήμη κατά τον Halbwachs, είναι «*το «απόσταγμα» των ιστορικών γεγονότων κοινωνίας - ομάδας - συλλογικότητας, που διαμορφώνει και διαμορφώνεται από τα άτομα που τη συγκροτούν. Τα γεγονότα θα ακολουθούν την κοινωνία και θα την επηρεάζουν, έμμεσα ή άμεσα, ενώ αυτή με τη σειρά της επηρεάζει τα μέλη της και το ανάστροφο*» (Κώστας Κυριακάκης, «*Maurice Halbwachs Η 'συλλογική μνήμη*», elsito.gr.)

Ωστόσο, παρέβλεψε τον τρόπο με τον οποίο οι ατομικές συνειδήσεις μπορούν να συσχετισθούν με τις συλλογικότητες, από τις οποίες απαρτίζονται τα άτομα. Γεγονός που οδηγεί στην συσχέτιση του όρου,

δάσκαλός του, θεωρεί την αυτοκτονία, «ως ένα είδος μέτρησης της ηθικής κατάστασης, που υποδηλώνει και την ηθική κατάσταση μιας ομάδας»¹⁰⁶. Ήταν αντίθετος όμως, στην σκέψη του Durkheim, ότι «η αυτοκτονία είναι αντιστρόφως ανάλογη με τον βαθμό ολοκλήρωσης της θρησκευτικής κοινωνίας, της οικιακής κοινωνίας και της πολιτικής κοινωνίας»¹⁰⁷, υποστηρίζοντας, ότι δεν είναι δυνατόν να διααιρεθούν αυτοί οι τρεις παράγοντες, και να εξεταστούν χωριστά, αλλά θα έπρεπε να εντοπιστούν σε μία μόνο πτυχή, δηλαδή στο κοινωνικό περιβάλλον¹⁰⁸. Βάσει της ανάλυσής του, τα ποσοστά αυτοκτονίας, ήταν χαμηλότερα σε κοινότητες, σε αντίθεση με τις πυκνοκατοικημένες πόλεις. Γεγονός που τον οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι η έλλειψη κοινωνικής ένταξης στις πόλεις, είναι υπεύθυνη για αυτό το φαινόμενο¹⁰⁹.

Επίσης, άσκησε έντονη κριτική στον Durkheim, επειδή θεωρούσε ότι δεν μελετούσε επαρκώς τα προσωπικά κίνητρα της αυτοκτονίας, παρά μόνο ορισμένες πλευρές της, εστιάζοντας μόνο στον παράγοντα της συλλογικής δύναμης. Άλλωστε, για τον Halbwachs «οι λόγοι της αυτοκτονίας, είναι μέσα μας αλλά και έξω από μας»¹¹⁰. Τέλος, το 1930, αναφέρθηκε και στις ανησυχίες των μελετών για την αύξηση των ποσοστών αυτοκτονίας, χαρακτηρίζοντάς τες αβάσιμες¹¹¹.

Την σχέση ανάμεσα στην κοινωνική απομόνωση και αυτοκτονίας, ανέπτυξε και ο Sainsbury, στο έργο του «Αυτοκτονία στο Λονδίνο» (Suicide in London, 1955). Όπως και ο Halbwachs, παρατήρησε ότι τα ποσοστά αυτοκτονία, *κυμαίνονται ανάλογα με τον κοινωνικό χαρακτήρα μιας περιοχής*¹¹². Ειδικότερα, παρατήρησε ότι τα ποσοστά

«κοινωνική μνήμη», με τον όρο «συλλογική μνήμη». (Κώστας Θεολόγου, «Η αξία της μνήμης για μια κοινωνία», *Intellectum*, 3, 2007-2008, intellectum.org.

¹⁰⁶ *Explaining Patterns of Suicide*, “A selective review of studies, examining social, economic, cultural and other population-level influence”, όπως παραπάνω.

¹⁰⁷ Emile Durkheim, ‘ό. π. . .’, σελ.228’.

¹⁰⁸ Κώστας Θεολόγου, ό. π.

¹⁰⁹ Σύμφωνα με τον Halbwachs, η αστική ζωή οδηγεί τον άνθρωπο στην απομόνωση, γεγονός που τον καθιστά και ευάλωτο στην αυτοκτονία. (*Explaining Patterns of Suicide*, “A selective review of studies, examining social, economic, cultural and other population-level influence”, ό.π.)

¹¹⁰ Ρεζινάλντ Μπλανσέ, «Χρονικό: Το ασυνείδητο στην κρίση», www.apaks.gr.

¹¹¹ Στην πραγματικότητα, αναφέρει ότι, τα στοιχεία δείχνουν ότι στην Ευρώπη σημειώθηκε σταθεροποίηση της τάσης, αλλά και σύγκλιση ανάμεσα στις διάφορες χώρες και ομάδες του πληθυσμού. Μάλιστα, ο αριθμός των αυτοκτονιών αυξήθηκε –και συνέχισε να ακολουθεί μία αυξητική τάση- σε χώρες όπως η Ιταλία, όπου το ποσοστό ήταν πάντα χαμηλό. Αντίθετα, στις χώρες όπου είχε ανέλθει σε ανησυχητικά υψηλές τιμές, παρέμεινε αμετάβλητο, με αποτέλεσμα την σταδιακή συρρίκνωση των διαφορών, ανάμεσα στον ευρωπαϊκό βορρά και νότο, ανάμεσα στις αστικές και αγροτικές περιοχές, αλλά και μεταξύ των διάφορων θρησκειών. (M. Barbagli, όπως παραπάνω, σελ.15.).

¹¹² *Explaining Patterns of Suicide*, “A selective review of studies, examining social, economic, cultural and other population-level influence”, ό. π.

αυτοκτονιών, ήταν ιδιαίτερα υψηλά, σε περιοχές που παρουσίαζαν μεταβολές σε κοινωνικό –οικονομικό επίπεδο, ή γενικότερα υψηλά επίπεδα κοινωνικής αποδιοργάνωσης και φαινόμενα ανομίας¹¹³.

Η κοινωνικό- ψυχολογική θεωρία των Andrew Henry και James Short¹¹⁴, είναι μία από τις σημαντικότερες μελέτες για την αυτοκτονία. Στηρίζεται σε τρεις υποθέσεις: (α) *ότι η αυτοκτονία είναι μία μορφή επιθετικότητας του ατόμου ενάντια στον εαυτό του, η οποία προκαλείται από την απογοήτευσή του για την ζωή, (β) ότι το ποσοστό των αυτοκτονιών αυξάνεται σε περιόδους οικονομικής ύφεσης και μειώνεται σε περιόδους οικονομικής ευημερίας και (γ) ότι οι επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης, είναι πιο έντονες στα άτομα με υψηλή κοινωνική θέση, επειδή τους οδηγεί σε σκληρότερη και πιο επίπονη πτώση, με αποτέλεσμα να βιώνουν μεγαλύτερη απογοήτευση αλλά και να δέχονται μεγαλύτερη πίεση για να αυτοκτονήσουν*¹¹⁵. Έπειτα από αυτές τις τρεις υποθέσεις, οι συγγραφείς, αναπτύσσουν την θεωρία του εξωτερικού περιορισμού, όπου έχει την ίδια σημασία με την ανεπάρκεια των κοινωνικών κανόνων του Durkheim. Υποστηρίζουν λοιπόν, ότι οι άνθρωποι με υψηλή κοινωνική θέση, είναι πιο πιθανόν από εκείνους με χαμηλή κοινωνική θέση να αυτοκτονήσουν, διότι εκείνοι της πρώτης κατηγορίας υπόκειται σε λιγότερο κοινωνικό περιορισμό, με αποτέλεσμα να κατηγορούν τον εαυτό τους για τα προβλήματά τους και όχι τους άλλους. Βέβαια, σε αυτό το σημείο, πρέπει να επισημάνουμε ότι οι Henry και Short, λέγοντας άτομα με υψηλή κοινωνική θέση αναφέρονται στους λευκούς, τους άντρες, τα άτομα με υψηλό εισόδημα και τους στρατιωτικούς, ενώ λέγοντας χαμηλή κοινωνική θέση, αναφέρονται στους μαύρους, στα άτομα με χαμηλό εισόδημα και στους νεοσύλλεκτους στον στρατό¹¹⁶.

¹¹³ Σε αυτό το συμπέρασμα, ο Sainsbury και οι συνεργάτες του, οδηγήθηκαν έπειτα από την εξέταση των ποσοστών αυτοκτονίας μεταξύ του 1961-1963, καθώς και του 1972 -1974, σε 18 ευρωπαϊκές χώρες. (David Grunnel, «*Time trends and Geographic differenced in suicide: implication for prevention*», in K. Hawton, «Prevention and treatment of suicidal behavior from science to practice», Oxford University Press, σελ. 40, crisis.org.cn).

¹¹⁴ Το 1954, οι Henry και Short, ανέπτυξαν την θεωρία τους, η οποία θα μπορούσε να ονομαστεί ως η θεωρία των *Τριών Παραγόντων*, σύμφωνα με την οποία η αυτοκτονία, «ως μορφή επίθεσης που στρέφεται ενάντια στον ίδιο μας τον εαυτό, είναι αποτέλεσμα τριών διαφορετικών παραγόντων, (1) του κοινωνιολογικού, (2) του ψυχολογικού και του (3)οικονομικού. (Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ.326-327).

¹¹⁵ *Explaining Patterns of Suicide, “A selective review of studies, examining social, economic, cultural and other population-level influence”*, όπως παραπάνω.

¹¹⁶ Alex Thio, ‘ό. π... , παρ.2, σελ.327’.

Όπως οι Henry και Short, έτσι και οι Gibbs και Martin, εμπνεύστηκαν από την θεωρία του Durkheim¹¹⁷, αναπτύσσοντας το 1964 την θεωρία τους για την *Ολοκλήρωση της Κοινωνικής Θέσης* · σύμφωνα με την οποία, τα άτομα εντός κοινωνίας, καταλαμβάνουν κάποιους ρόλους και θέσεις. Εάν αυτοί οι ρόλοι είναι αντικρουόμενοι μεταξύ τους, τότε η κοινωνική ενσωμάτωση των ατόμων είναι κακή, και, μπορεί να οδηγήσει στην σύγκρουση ρόλων, στην απώλεια κοινωνικών σχέσεων και εν τέλει στην αυτοκτονία. Συνεπώς, για τους Gibbs και Martin, το «ποσοστό των αυτοκτονιών ενός πληθυσμού, είναι αντιστρόφως ανάλογο με τον βαθμό ολοκλήρωσης της κοινωνικής θέσης σε αυτό τον πληθυσμό»¹¹⁸.

Η θεωρία των Gibbs και Martin ωστόσο, έχει επικριθεί έντονα. Για παράδειγμα, ο Taylor (1988), επισημαίνει ότι περιορίστηκαν στην ανάλυση των στατιστικών δεδομένων, αντί να μελετήσουν εκείνες τις έννοιες, που αποδίδουν οι άνθρωποι στην αυτοκτονία, καθώς και για την μη εκτενή τους ανάλυση, για την σχέση ανάμεσα στα άτομα με ελλιπή κοινωνική ολοκλήρωση και στην αυτοκτονία. Ενώ ο Lester (1989), επικρίνει την αυθαιρεσία των Gibbs και Martin στην επιλογή των κοινωνικών κατηγοριών και της δυσκολίας υλοποίησης στην πράξη της «κοινωνικής ολοκλήρωσης»¹¹⁹.

Γενικότερα, στα ίδια πλαίσια, πραγματοποιήθηκαν μια σειρά μελετών, από τους κοινωνιολόγους της Σχολής του Σικάγου, οι οποίοι μελέτησαν την αυτοκτονία, στηριζόμενοι στα επίσημα στατιστικά στοιχεία, υπογραμμίζοντας ότι η συχνότητα των αυτοκτονιών ποικίλει ανάλογα με τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του ατόμου, παρατηρώντας επίσης, ότι ο αριθμός των αυτοκτονιών ήταν υψηλότερος σε περιοχές που υπήρχε μεγαλύτερη αποδιοργάνωση και κοινωνική αστάθεια¹²⁰.

¹¹⁷ Ωστόσο, οι Gibbs και Martin, άσκησαν έντονη κριτική τόσο στην θεωρία του Durkheim, όσο και στην θεωρία των Henry και Short, θεωρώντας τις *επιστημονικά ανεπαρκείς*. Πιο συγκεκριμένα, πίστευαν, ότι αυτές οι θεωρίες δεν ήταν ελέγξιμες, *επειδή οι ερμηνευτικές τους θέσεις δεν μπορούσαν να μετρηθούν εμπειρικά*. Για αυτό άλλωστε, οι Gibbs και Martin, προχώρησαν στην αναδιαμόρφωση της θεωρίας του Durkheim, ώστε να μπορεί να ελεγχθεί. (Alex Thio, όπως παραπάνω, παρ.3, σελ.328).

¹¹⁸ Michael Lalli, Stanley H. Turner, "Suicide and Homicide: A Comparative Analysis by Race and Occupational Levels", 1968, *Journal of Criminal Law and Criminology* 59, scholarlycommons.law.northwestern.edu.

¹¹⁹ *Explaining Patterns of Suicide*, "A selective review of studies, examining social, economic, cultural and other population-level influence", όπως παραπάνω.

¹²⁰ Η θεωρία του Durkheim, αποτέλεσε την θεωρητική υποδομή της λεγόμενης «οικολογικής Σχολής του Σικάγου». Μελετητές αυτής της θεωρίας, όπως οι Shaw και McKay, ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με την θεωρία της «κοινωνικής αποδιοργάνωσης», υποστηρίζοντας ότι η «παραβατική συμπεριφορά οφείλεται

Όπως παρατηρούμε στις παραπάνω θεωρίες, η εγκυρότητα και η αξιοπιστία τους, στηρίζεται στην χρήση επίσημων στατιστικών. Το γεγονός αυτό ωστόσο, επικρίνεται έντονα από τους φαινομενολόγους κοινωνιολόγους¹²¹, οι οποίοι θεωρώντας σοβαρά αναξιόπιστες τις επίσημες στατιστικές, έχουν αναπτύξει μια διαφορετική προσέγγιση για την αυτοκτονία, η οποία βασίζεται στην εμπειρική παρατήρηση¹²². Ένας από τους υποστηρικτές αυτής της θεωρίας είναι ο Jack Douglas. Είναι ένας από τους πρώτους μελετητές που επιχείρησε να ερμηνεύσει τους κοινωνικούς καθοριστικούς παράγοντες για την αυτοκτονία, στο έργο του «*The Social Meanings of Suicide, 1967*»¹²³. Ο Douglas, υποστηρίζει ότι η κοινωνία είναι ένα «προϊόν ουσιαστικής αλληλεπίδρασης»¹²⁴. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, τα άτομα αποδίδουν ένα συγκεκριμένο νόημα αλλά και κίνητρα στην πράξη της αυτοχειρίας, για παράδειγμα τα μέλη μιας κοινωνίας, μπορούν να θεωρήσουν ως κίνητρο που οδήγησε στην αυτοκτονία την κατάθλιψη, αλλά και να καταλογίσουν ευθύνες και σε κοντινά πρόσωπα του αυτόχειρα. Ταυτόχρονα, υπογραμμίζει και την επιρροή που ασκεί η ίδια η κοινωνία σε αυτή την πράξη. Άλλωστε, αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός, ότι οι περισσότεροι άνθρωποι όταν ακούνε ότι κάποιος γνωστός αυτοκτόνησε, κλονίζονται από το σοκ. Αυτό, οφείλεται στην αντίληψη που τους έχει μεταδώσει η κοινωνία για την

περισσότερο στην κοινωνική αποδιοργάνωση, παρά σε άτομα με κάποια ανωμαλία». (Σπινέλλη Κ.Δ. «*Εγκληματολογία: Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*», εκδ. Σάκκουλα 2005, σελ. 242).

¹²¹ «Η φαινομενολογία αποτελεί μία επιστημονική τάση που συνδέεται με ευρύ φάσμα φιλοσοφικών και κοινωνιολογικών ιδεών και με διάφορες ερμηνευτικές προσεγγίσεις» (Πουρκός, 2010 β: 371). Επικεντρώνεται δηλαδή, στην ιδέα μιας κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας, μέσω της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρώπων, που χρησιμοποιούν σύμβολα, για να ερμηνεύσει ο ένας τον άλλον, αλλά και για να αποδώσουν νόημα σε αντιλήψεις και εμπειρίες. (Μάνος Σαββάκης, «*Μικροκοινωνιολογία και Κοινωνιολογική Γνώση: Η Βιογραφική Προσέγγιση ως Γέφυρα Ανάμεσα στη Θεωρία και τις Ποιοτικές Μεθόδους*», στο Πουρκός Μ. (Επιμ.), *Δυνατότητες και Όρια της Μείξης των Μεθοδολογιών στην Κοινωνική, Ψυχολογική και Εκπαιδευτική Έρευνα*, Ίων, Αθήνα: 2013: 243-268, σελ. 249-251, www.academia.edu).

¹²² Υπάρχουν δύο βασικές διαφορές, ανάμεσα στις θεωρίες που στηρίζονται στον Durkheim και των φαινομενολογικών θεωριών. Η πρώτη διαφορά, εντοπίζεται στο ότι οι θεωρίες της πρώτης κατηγορίας είναι αιτιολογικές · επικεντρώνονται δηλαδή, στην αναζήτηση των αιτιών στις οποίες οφείλονται οι διαφορές, που παρατηρούνται στα ποσοστά αυτοκτονιών των διαφόρων ομάδων. Αντίθετα, οι φαινομενολογικές θεωρίες, είναι μη αιτιολογικές. Ενδιαφέρονται δηλαδή για το νόημα της αυτοκτονίας ή για το πώς αντιδρά το άτομο με τάσεις αυτοκτονίας σε αυτό το νόημα. Η δεύτερη διαφορά, εντοπίζεται στο ότι οι θεωρίες της πρώτης κατηγορίας εξετάζουν την αυτοκτονία από απόσταση, μέσω των στατιστικών, ενώ οι φαινομενολογικές εξετάζουν την αυτοκτονία από κοντά, μέσω πραγματικών σημειωμάτων των αυτοχείρων, συνεντεύξεων με συγγενείς και με τα κοντινά τους πρόσωπα, αλλά και μέσω συνεντεύξεων με άτομα που επιχείρησαν να αυτοκτονήσουν. (Alex Thio, όπως παραπάνω, παρ.2, σελ.331).

¹²³ Ruth McManus, «*Bad Death: Sociology and Moral regulation of Suicide in New Zealand*», 2003, Massey University Palmerston North, mro.massey.ac.nz.

¹²⁴ «“A” level Sociology, “A Resource- Based Learning Approach”», *Deviance and Social Control*, unit M5, Suicide, sociology.org.uk.

αυτοκτονία, ότι δηλαδή πρόκειται για μια «πολύ αφύσικη κατάσταση», ενώ οι αυτόχειρες είναι «ψυχολογικά προβληματικοί»¹²⁵. Ακόμα, επισημαίνει και την προσπάθεια των ατόμων με τάσεις αυτοκτονίας, να δημιουργήσουν περισσότερα ειδικά νοήματα, ή ακόμα και να μεταφέρουν σε άλλους την ευθύνη της πράξης τους, προκειμένου να δικαιολογήσουν την πράξη τους αυτή¹²⁶. Συνεπώς, ο Douglas καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «η αυτοκτονία είναι ουσιαστικά μια ‘κοινωνική πράξη’ ενός ατόμου, με στόχο την επικοινωνία με άλλους, μία ‘σύννοψη της αξίας της ζωής του’»¹²⁷, είναι «μία δήλωση για τον εαυτό τους, για τις κοινωνικές σχέσεις και τον κοινωνικό κόσμο» (Fuse 1997:104)¹²⁸.

Στον αντίποδα τώρα της θεωρίας του Douglas, ο Jerry Jacobs, εμπνευστής της θεωρίας «η Πορεία προς την Αυτοκτονία», θεωρεί το κοινωνικό νόημα της αυτοκτονίας, ουσιαστικά ως την κοινωνική απαγόρευση της αυτοκτονίας, επειδή αυτό ορίζεται από την κοινωνία, «ως παραβίαση της ιερής ζωής που μας έχει εμπιστευθεί ο Θεός». Για αυτό τον λόγο άλλωστε, υποστηρίζει ότι «ένα άτομο με τάσεις αυτοκτονίας, πρέπει να ξεπεράσει την κοινωνική απαγόρευση, πριν αφαιρέσει την ζωή του, το οποίο επιτυγχάνεται έπειτα από μια σειρά εμπειριών, αντιλήψεων ή εκλογικεύσεων»¹²⁹.

Επίσης, άλλοι κοινωνιολόγοι, όπως ο Ιταλός Marzio Barbagli, υποστηρίζουν ότι η αυτοκτονία οφείλεται σε «πολιτιστικούς παράγοντες», οι οποίοι επηρεάζονται από τα κυριαρχούμενα πολιτιστικά και κανονιστικά πρότυπα, από τα συστήματα κοινωνικής ταξινόμησης ή ακόμα και από την γνωστική κατάσταση ανδρών και γυναικών¹³⁰.

1.6 Παράγοντες που οδηγούν στην αυτοκτονία

Έχοντας εξετάσει τις κύριες θεωρίες πάνω στο φαινόμενο των αυτοκτονιών, θα ήταν χρήσιμο να παρακολουθήσουμε –ξεχωριστά– κάποιες αιτίες ή κοινωνικές καταστάσεις, οι οποίες φαίνεται να αυξάνουν τον κίνδυνο εκδήλωσης της αυτοκτονικής συμπεριφοράς, βάσει των περισσότερων ερευνών.

¹²⁵ Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ.331.

¹²⁶ «“A” level Sociology, “A Resource- Based Learning Approach”», όπως παραπάνω, σελ.8.

¹²⁷ Explaining Patterns of Suicide, “A selective review of studies, examining social, economic, cultural and other population-level influence”, όπως παραπάνω, σελ.32.

¹²⁸ Explaining Patterns of Suicide, ‘ό. π. . . , σελ.32’.

¹²⁹ Alex Thio, ‘ό. π. . . , σελ.332’.

¹³⁰ M. Barbagli, όπως παραπάνω, σελ.14.

- **Η Επαγγελματική κατάσταση:** Μελετητές διαπιστώνουν ότι η ανεργία συνδέεται με προβλήματα σωματικής και ψυχικής υγείας. Ο ρόλος της εργασίας στην ζωή ενός ατόμου, είναι διττός · αφενός αποτελεί τον κυριότερο τρόπο απόκτησης εισοδήματος, και αφετέρου προσδίδει κοινωνική θέση και ρόλο στον εργαζόμενο, που «πηγάζουν τόσο από την ύπαρξη και μόνο της απασχόλησης, όσο και από το είδος της απασχόλησης»¹³¹. Πιο αναλυτικά, ο κάθε εργαζόμενος, αφιερώνει καθημερινώς σημαντικό χρόνο, αλλά και ενέργεια στην εργασία του, ενώ παράλληλα δημιουργεί δεσμούς με το εργασιακό του περιβάλλον και τους συναδέλφους του, αποκτώντας με αυτό τον τρόπο την αίσθηση του «ανήκειν», κοινωνικές επαφές, και αυξάνοντας ταυτόχρονα την αυτοεκτίμησή του. Αντίθετα, ένας άνεργος νιώθει αποκλεισμένος από την κοινωνική και επαγγελματική ζωή. Η απώλεια εισοδήματος σηματοδοτεί και την «απώλεια» της κοινωνικοοικονομικής του θέσης, αλλά και την μη εξυπηρέτηση κάλυψης των προσωπικών του αναγκών, με αποτέλεσμα την απομόνωσή του ή -πολύ πιθανόν- και την εκδήλωση καταθλιπτικών συμπτωμάτων, αλλά και την αυτοκτονία¹³². Μάλιστα, πρόσφατες έρευνες, όπως του McKee και των συνεργατών του 2009¹³³, και των Platt & Hawton, 2000¹³⁴, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η ανεργία συνδέεται με την αυτοκτονία. Στα ίδια πλαίσια, κινήθηκαν και μελέτες Ελλήνων ερευνητών, σύμφωνα με τις οποίες ο άνδρας πλήττεται περισσότερο από την ανεργία, εκδηλώνοντας και περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα¹³⁵.
- **Η περίοδος της Εφηβείας:** Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία σημαντική αύξηση των αυτοκτονιών στην εφηβεία και την πρώιμη ενήλικη ζωή. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, σε πολλές χώρες του κόσμου, η αυτοκτονία είναι η τρίτη αιτία θανάτου στις ηλικίες 15-24 ετών, μετά τα ατυχήματα και τις

¹³¹ Ολυμπία Καμινιώτη, «Υγεία και Αγορά Εργασίας: Αλληλεπιδράσεις σε περίοδο Οικονομικής Κρίσης», εισήγηση στην ημερίδα του Ερευνητικού Ινστιτούτου Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού, «Η ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΕ ΚΡΙΣΗ», (ΕΙΕΑΔ – ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ, 2012), www.eiead.gr.

¹³² Έρευνες, όπως των Andre και Legeron, 2000, Argyle, 1989 και Lucy et al., 2005, καταδεικνύουν την άρρηκτη σύνδεση της κατάθλιψης, της νοσοφοβίας, της υποχονδρίας και της κοινωνικής φοβίας με την ανεργία. (Ευάγγελος Κουσιάδης, «Ο ΕΦΙΑΛΤΗΣ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΩΣ ΑΠΕΙΛΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ», *ΔΙΟΛΟΣ*, 40, Δεκέμβριος 2008).

¹³³ Στην έρευνα του McKee και των συνεργατών του, τα αποτελέσματα της οποίας δημοσιεύτηκαν στο *Lancet* το 2009, καταδεικνύει ότι «η αύξηση της ανεργίας κατά 1% συνδέεται με παράλληλη αύξηση των αυτοκτονιών κατά 0,79%». Ομοίως, μελέτη του Οικονόμου και των συνεργατών του 2007, κατέληξε, ότι «η αύξηση της ανεργίας κατά 1% συνεπάγεται αύξηση στο δείκτη θνησιμότητας κατά 2,18». (Μαλλιαρού Μαρία, Σαράφης Παύλος, «Οικονομική κρίση. Τρόπος επίδρασης στην υγεία των πολιτών και στα συστήματα υγείας», *Το Βήμα του Ασκληπιού*, 1 (11), Ιανουάριος- Μάρτιος 2012).

¹³⁴ Οι Platt & Hawton, 2000, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι «υπάρχει ένας αυξημένος κίνδυνος αυτοκτονίας ή εσκεμμένος αυτοτραυματισμός μεταξύ των ανέργων, που μπορεί να οφείλεται σε αιτιώδεις ή αυτό- επιλογής διαδικασίες», («*Unemployment and Suicide*», www.health.gov.au).

¹³⁵ Ευάγγελος Κουσιάδης, ό. π.

ανθρωποκτονίες¹³⁶. Είναι γνωστό, ότι η εφηβεία αποτελεί μία μεταβατική περίοδο από την παιδική στην ώριμη ηλικία. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, οι έφηβοι νιώθουν «παγιδευμένοι», με το να τους αντιμετωπίζουν ταυτόχρονα ως παιδιά (πχ είσαι πολύ νέος για να πιεις) και ως ενήλικες (πχ είσαι αρκετά μεγάλος για να εργαστείς), με αποτέλεσμα να βιώνουν πίεση για να πετύχουν, οικονομική αβεβαιότητα, άγχος, απογοήτευση και σύγχυση. Άλλοι έφηβοι, έρχονται αντιμέτωποι με ένα διαζύγιο, το οποίο μπορεί να συνεπάγεται και την μετακίνηση είτε σε άλλη γειτονιά, είτε ακόμα και σε άλλη πόλη¹³⁷. Συνεπώς, η αύξηση των ποσοστών αυτοκτονίας στους εφήβους φαίνεται να οφείλεται στην «*παρακμή παραδοσιακών φορέων κοινωνικής ολοκλήρωσης και του συστήματος κοινωνικών κανόνων, που παραδοσιακά φρόντιζαν για αυτά η οικογένεια, η εργασία και η θρησκεία*»¹³⁸.

- **Σωματικές Ασθένειες:** Έρευνες επισημαίνουν υψηλά ποσοστά αυτοκτονιών, μεταξύ ανθρώπων που πάσχουν από ανίατες ασθένειες, όπως είναι ο καρκίνος και το AIDS. Συγκεκριμένα, φανερώνουν ότι ο κίνδυνος να αυτοκτονήσει ένας ασθενής, που πάσχει από καρκίνο, είναι διπλάσιος από εκείνον του γενικού πληθυσμού¹³⁹. Αντίστοιχα, μελέτη κατέδειξε ότι η ετήσια αναλογία αυτοκτονιών των αντρών ασθενών από AIDS στην Νέα Υόρκη, είναι 681 αυτοκτονίες για κάθε 100.000 ασθενείς σε σύγκριση με μόνο 19 άντρες που δεν πάσχουν από τον ιό του AIDS¹⁴⁰. Και στις δύο περιπτώσεις, οι ασθενείς προχωρούν σε αυτήν την πράξη¹⁴¹, εξαιτίας του άγχους που τους επιφέρει το γεγονός ότι θα πεθάνουν, αλλά και από το κοινωνικό στίγμα –ιδίως για τους ασθενείς του AIDS- που συνδέεται με την ασθένεια, επιφέρει το επιπρόσθετο βάρος της κοινωνικής απόρριψης¹⁴². Άλλοι παράγοντες που συντελούν στο να οδηγηθούν τα άτομα που πάσχουν από ανίατες ασθένειες στην απονενομημένη πράξη είναι ο πόνος, η κατάθλιψη, η απελπισία, η εξάντληση, το αίσθημα ανικανότητας, παραίτησης ή ακόμα και το οικογενειακό ιστορικό πριν από την ασθένεια. Επίσης, εντοπίζεται μία υψηλή συσχέτιση ανάμεσα σε αυτοκτονίες και επισκέψεις σε γιατρούς για σωματικές ενοχλήσεις την περίοδο των τελευταίων έξι μηνών πριν από την αυτοκτονία¹⁴³.

¹³⁶ «Παράγοντες κινδύνου», www.suicide-help.gr.

¹³⁷ «Facts for Families: TEEN SUICIDE», aacap.org.

¹³⁸ Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ.316.

¹³⁹ William Breitbart, «Suicide Risk and Pain in Cancer and AIDS Patients», www.painresearch.utah.edu.

¹⁴⁰ Alex Thio, 'ό. π...', σελ. 317'.

¹⁴¹ Σε αυτό το σημείο ωστόσο, πρέπει να διευκρινίσουμε, ότι οι ασθενείς με καρκίνο αυτοκτονούν συχνότερα σε προχωρημένα στάδια της νόσου, σε αντίθεση με τους φορείς του HIV, που είναι πιθανότερο να αυτοκτονήσουν από τους ασθενείς του AIDS. (William Breitbart, ό. π.).

¹⁴² Alex Thio, 'ό. π...', σελ. 317'.

¹⁴³ «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύχια μιας απόδρασης», όπως παραπάνω, σελ.3.

- **Ψυχική υγεία:** Τα άτομα που πάσχουν από ψυχικές διαταραχές και τα εξαρτημένα από ουσίες άτομα, είναι επιρρεπή στην αυτοκτονία. Η συχνότητα μάλιστα, μιας πιθανής απόπειρας αυτοκτονίας μεταξύ των ουσιοεξαρτημένων ατόμων, είναι πέντε φορές υψηλότερη σε σχέση με τον γενικό πληθυσμό, γεγονός που επιβεβαιώνεται στα εξαρτημένα άτομα από το αλκοόλ, αφού παρουσιάζουν μείζον κατάθλιψη σε ποσοστό 50% πιο συχνά σε σύγκριση με τον γενικό πληθυσμό¹⁴⁴. Η κατάθλιψη λοιπόν, αποτελεί μία από τις κύριες αιτίες των αυτοκτονικών συμπεριφορών· ενδεικτικά αναφέρεται ότι, το 60% των αυτοκτονικών ασθενών, πριν αυτοκτονήσουν υπέφεραν από κατάθλιψη, καθιστώντας την αυτοκτονία να είναι 25 φορές συχνότερη στους καταθλιπτικούς ασθενείς, από ότι στον γενικό πληθυσμό¹⁴⁵. Ακόμα, οι σχιζοφρενείς μπορούν να αυτοκτονήσουν, υπό την επήρεια ακουστικών παραισθήσεων και τέλος, άνθρωποι με νευρωτική ετοιμότητα της τελειότητας, της ηθικής, είναι πιο επιρρεπείς να οδηγηθούν στην αυτοκτονία¹⁴⁶.
- **Κατά την διάρκεια των Σπουδών:** Η αυτοκτονία φαίνεται να είναι η κύρια αιτία θανάτου μεταξύ των νέων που φοιτούν σε κολλέγια και πανεπιστήμια των Η.Π.Α – και στην Μεγάλη Βρετανία όπου ένας στους δέκα φοιτητές έχει σκεφτεί να αυτοκτονήσει¹⁴⁷. Πιο συγκεκριμένα, μελέτες κατέδειξαν ότι οι φοιτητές (ηλικίας 18 έως 24 ετών) έχουν διπλάσιες πιθανότητες να αυτοκτονήσουν (Drum, Brownson, Burton, Denmark, και Smith, 2009), ενώ, σε πρόσφατη έρευνα του Westefeld και των συνεργατών του 2005, τονίζεται ότι το 24% των νέων στο κολλέγιο, έχουν σκεφτεί να αυτοκτονήσουν, με τον αυτοκτονικό ιδεασμό μεταξύ των φοιτητών να κυμαίνεται από 32% έως 70% (Gutierrez, Osman, Kopper, Barrios, & Sacks, 2000)¹⁴⁸. Σημαντικοί παράγοντες για αυτή την αυτοκτονική τάση, θεωρούνται τόσο το άγχος, όσο και η κατάθλιψη –τονίζεται ότι το 50% των φοιτητών κολλεγίου, ισχυρίζονται ότι στο παρελθόν αισθάνθηκαν έντονη κατάθλιψη, που ήταν δύσκολο να λειτουργήσουν¹⁴⁹. Πέρα από το άγχος και την κατάθλιψη, το γεγονός ότι οι φοιτητές δεν έχουν κοινωνικούς δεσμούς – για παράδειγμα, οι περισσότεροι σπουδαστές, είναι ανύπαντροι-συμβάλλει αρνητικά στην αντιμετώπιση του άγχους και στην αποφυγή της

¹⁴⁴ «Ουσιοεξάρτηση και Αυτοκτονία», www.suicide-help.gr.

¹⁴⁵ «Αυτοκτονία και ψυχικές διαταραχές», eureka.lib.teithe.gr.

¹⁴⁶ «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύχια μιας απόδρασης», όπως παραπάνω, σελ.3.

¹⁴⁷ «What you need to know about College Students and Suicide», uhs.berkeley.edu.

¹⁴⁸ «Preventing Suicidal Behavior Among College and University Students», www.suicidology.gr.

¹⁴⁹ «What you need to know about College Students and Suicide», ό.π.

αυτοκτονίας¹⁵⁰. Εντούτοις, σημειώνεται ότι το ποσοστό των αυτοκτονιών παραμένει σταθερό ή και μειώνεται από τις αρχές της δεκαετίας του '90 (Schwartz, 2006,2011)¹⁵¹.

- **Κατά την Διάρκεια της Φυλάκισης:** Η αυτοκτονία είναι η πιο συχνή αιτία θανάτου στα σωφρονιστικά ιδρύματα¹⁵². Οι φυλακισμένοι είναι κατά μέσο όρο 7,5 φορές περισσότερο πιθανόν να αυτοκτονήσουν, από ότι οι ελεύθεροι πολίτες¹⁵³. Υπογραμμίζεται ότι το ποσοστό των αυτοκτονιών έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία είκοσι χρόνια και μάλιστα, προβλέπεται ότι το ποσοστό θα αυξηθεί περαιτέρω λόγω της νέας νομοθεσίας, που συνεπάγεται με την αύξηση του αριθμού των εγκλειστών¹⁵⁴. Οι εγκλειστοί που διατρέχουν υψηλό κίνδυνο, είναι κυρίως λευκοί, περίπου, 20 χρονών, ανύπαντροι, διαζευγμένοι ή χωρίς μια σταθερή σχέση που να τους στηρίζει¹⁵⁵ και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως είναι τα άτομα με ψυχικές διαταραχές, οι χρήστες ουσιών, άτομα που έχουν εκδηλώσει αυτοκτονική συμπεριφορά στο παρελθόν και απομονωμένα κοινωνικά άτομα¹⁵⁶. Η συχνότερη μέθοδος αυτοχειρίας στα σωφρονιστικά ιδρύματα, είναι ο απαγχονισμός, ενώ ακολουθούν, το «κόψιμο των φλεβών» και η λήψη υπερβολικής ποσότητας φαρμάκων¹⁵⁷. Η άσχημη ψυχολογική τους κατάσταση, το άγχος και ο φόβος της φυλακής, καθώς και τα προβλήματα διαπροσωπικών τους σχέσεων -με τους άλλους κρατούμενους, με το προσωπικό ή ακόμα και με την οικογένειά τους¹⁵⁸- οδηγούν τους εγκλειστούς στην αυτοκτονία.
- **Ηλικία:** Υψηλός κίνδυνος αυτοκτονικότητας, παρατηρείται, από την ηλικία των 64 ετών, φτάνοντας στο αποκορύφωμα, στις μεγαλύτερες ηλικίες. Οι ηλικιωμένοι καλούνται να «προσαρμοστούν» σε νέες συνθήκες, οι οποίες μεταβάλλουν την ζωή τους ριζικά. Για παράδειγμα, οι κοινωνικοί δεσμοί και οι κοινωνικές επαφές, που είχαν αναπτύξει, φαίνεται να ατονούν, «όταν τα ενήλικα παιδιά τους φεύγουν από το σπίτι ή

¹⁵⁰ Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ. 316.

¹⁵¹ «Preventing Suicidal Behavior Among College and University Students», όπως παραπάνω.

¹⁵² Σε πολλές χώρες μάλιστα, όπως στις Η.Π.Α. η αυτοκτονία είναι δύο φορές πιο συχνή στην φυλακή από ότι στον γενικό πληθυσμό (Kupers, 1999), ενώ αποτελεί την τρίτη κύρια αιτία θανάτου στην φυλακή, μετά από τους θανάτους από φυσικά αίτια και AIDS (Hayes,1999).

(«Suicide in Prison: A Qualitative Study», *The prison Journal*, 3 (90) Σεπτέμβριος 2010, σελ., 288-312, www.oregon.gov).

¹⁵³ Alex Thio, 'ό. π...., σελ. 316'.

¹⁵⁴ «Suicide in Prison: A Qualitative Study», ό. π.

¹⁵⁵ Alex Thio, 'ό. π...., σελ. 316'.

¹⁵⁶ Department of Mental Health and Substance Abuse, World Health Organization, «PREVENTING SUICIDE IN JAILS AND PRISONS», www.who.int.

¹⁵⁷ Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Κλειστή Φυλακή Πάτρας, με δείγμα 134 κρατούμενους, η πλειοψηφία σκεφτόταν να αυτοκτονήσει. Συγκεκριμένα, (α) το 40,3% σκεφτόταν να αυτοκτονήσει διά απαγχονισμού, (β) το 17,9% με κόψιμο των φλεβών, και (γ) το 25,4% δεν είχε κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο. (Κλίμακα, «Οδηγός για την Αναγνώριση του Αυτοκαταστροφικού Κρατούμενου», suicide-help.gr).

¹⁵⁸ «Suicide in Prison: A Qualitative Study», ό. π

όταν βγαίνουν στην σύνταξη»¹⁵⁹. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την νοσταλγία για την «παλιά» τους ζωή, τους κάνει να νιώθουν κοινωνικά απομονωμένοι, με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν αυξημένα ποσοστά κατάθλιψης¹⁶⁰. Βέβαια, τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια έχει υπερδιπλασιαστεί η συχνότητα αυτοκτονιών ανάμεσα στους εφήβους και τους νεαρούς ενήλικες¹⁶¹.

- **Φύλο:** Αναμφισβήτητα, οι άντρες παγκοσμίως αυτοκτονούν συχνότερα σε σχέση με τις γυναίκες, χρησιμοποιώντας μάλιστα, πιο βίαιες μεθόδους, όπως όπλα και μαχαίρια¹⁶². Το φαινόμενο αυτό, θα μπορούσε να δικαιολογηθεί βάσει της κοινωνικής ανισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα. Οι άντρες δηλαδή, εξαιτίας της μεγάλης κοινωνικής τους ελευθερίας, έχουν μεγαλύτερες φιλοδοξίες, με αποτέλεσμα η μη πραγμάτωσή τους, να τους απογοητεύει και να απελπίζονται¹⁶³. Αντίθετα, οι γυναίκες κάνουν πιο συχνά απόπειρες αυτοκτονίας, χρησιμοποιώντας πιο ήπιες μεθόδους, όπως δηλητήρια ή υπερβολική δόση φαρμάκων¹⁶⁴.
- **Οικογενειακή Κατάσταση:** Κοινωνικοί δεσμοί, όπως ο γάμος και τα παιδιά, συμβάλουν θετικά στην υγεία των ατόμων, μειώνοντας παράλληλα τον κίνδυνο αυτοκτονικότητας. Σε έρευνα Αμερικάνων γιατρών, με δείγμα 28.369 άντρες, υπογραμμίστηκε ότι οι άντρες, που ήταν περισσότερο κοινωνικά απομονωμένοι, είχαν 20% περισσότερες πιθανότητες να αυτοκτονήσουν, σε σύγκριση με τους λιγότερο απομονωμένους¹⁶⁵. Συνεπώς, παρατηρούμε ότι οι παντρεμένοι έχουν λιγότερες πιθανότητες να αυτοκτονήσουν, ιδίως εκείνοι που έχουν παιδιά¹⁶⁶.
- **Η επίδραση των ΜΜΕ:** Πάνω από πενήντα μελέτες, επισημαίνουν, ότι ο τρόπος που τα Μ.Μ.Ε. προβάλλουν ιστορίες αυτοκτονιών, έχουν άμεση επίδραση στην αντίληψη του κοινού για αυτή την πράξη και για τα προβλήματα ψυχικής υγείας¹⁶⁷. Σε έρευνα, του Αμερικάνου κοινωνιολόγου Steven Stack, έπειτα από την ανάλυση 42 μελετών σχετικά με το αντίκτυπο προβολής των αυτοκτονιών από τα ΜΜΕ, υπογραμμίζονται τα εξής, «(α) οι ιστορίες αυτές, προβάλλουν απεικονίσεις προβληματισμένων ανθρώπων, οι οποίοι επιλέγουν την αυτοκτονία, ως διέξοδο από τα προβλήματά τους. Ομοίως άλλα άτομα, μπορούν να ταυτιστούν και να μιμηθούν αυτή την συμπεριφορά. (β) Η προβολή

¹⁵⁹ Alex Thio, όπως παραπάνω, σελ. 312.

¹⁶⁰ Χρήστος Παγωνίδης, «Η αυτοκτονία και οι ψυχικές διαταραχές στην τρίτη ηλικία», www.alzheimer-hellas.gr.

¹⁶¹ «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύχια μιας απόδρασης», όπως παραπάνω, σελ.3.

¹⁶² Κλίμακα, «Παράγοντες Κινδύνου», www.suicide-help.gr.

¹⁶³ Alex Thio, 'ό. π... , παρ. 2, σελ. 311'.

¹⁶⁴ «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύχια μιας απόδρασης», 'ό. π... , σελ.3'.

¹⁶⁵ «Οι κοινωνικοί δεσμοί και η υγεία», www.medlook.net.cy.

¹⁶⁶ Alex Thio, 'ό. π... , σελ.312'.

¹⁶⁷ World Health Organization, «Preventing Suicide, A Resource for Media Profession», www.who.int.

αυτοκτονιών διάσημων προσώπων, είναι 14 φορές πιο πιθανόν να δημιουργήσουν αποτελέσματα μίμησης, και (γ) αυτή η τάση δεν είναι ίδια σε όλους τους ανθρώπους. Αντίθετα, ποικίλει ανάλογα με την ηλικία, το φύλο και την εθνικότητα»¹⁶⁸. Άλλοι μελετητές, επισημαίνουν τον βαθμό μεταβολής του μιμητισμού, ανάλογα με τον χρόνο. Θεωρούν δηλαδή, ότι τις πρώτες τρεις μέρες βρίσκεται σε ιδιαίτερα υψηλά στάδια, έπειτα όμως από δύο –περίπου- βδομάδες, αρχίζει να σταθεροποιείται – αν και μερικές φορές διαρκεί περισσότερο¹⁶⁹. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, έχει και η μελέτη του David Phillip, ο οποίος αναλύοντας 33 περιπτώσεις αυτοκτονίας, που έγιναν πρωτοσέλιδο, παρατήρησε ότι «στις 26 από αυτές, το ποσοστό των αυτοκτονιών αυξήθηκε μέσα σε έναν μήνα από την δημοσίευσή τους και, μόνο στις 7 το ποσοστό των αυτοκτονιών μειώθηκε»¹⁷⁰. Εντούτοις, δεν θα μπορούσαμε να «ενοχοποιήσουμε» μόνο τον μιμητισμό. Υπάρχουν πολλοί παράγοντες, όπως έχει ειπωθεί, που ωθούν ένα άτομο στην αυτοκτονία, όπως η ψυχική υγεία, πολιτιστικοί, κοινωνικοί-οικονομικοί, γενετικοί παράγοντες, αλλά και η ηλικία. Τέλος, όσον αφορά τον λόγο που η αυτοκτονία ενός διάσημου προσώπου ενθαρρύνει την μιμητική αυτοκτονία μεταξύ της κοινής γνώμης, αυτό έγκειται στον τρόπο προβολής της αυτοχειρίας από τα Μ.Μ.Ε., ως λύση ή ως τρόπος αντιμετώπισης των προβλημάτων»¹⁷¹.

- **Θρησκεία και Ομαδικές Αυτοκτονίες:** Όπως είδαμε πιο πάνω, οι κοινωνικοί δεσμοί είναι καθοριστικής σημασίας για την ψυχική υγεία των ατόμων. Πέρα από την οικογένεια, η θρησκεία και ιδίως, η θρησκευτική ταυτότητα, συμβάλλουν στην μείωση της αυτοκτονικότητας. Η θέση αυτή, αντηχεί την βασική θεωρία του Γάλλου κοινωνιολόγου Emil Durkhem για την κοινωνική ολοκλήρωση, σύμφωνα με την οποία τα υψηλά ποσοστά αυτοκτονιών στους Προτεστάντες, οφείλονται στο ίδιο το δόγμα τους, το οποίο πρεσβεύει την ελευθερία στην ατομική σκέψη, σε αντίθεση με τον καθολικισμό, που επιζητά τον έλεγχο και πίστη στις παραδόσεις¹⁷². Εξίσου υψηλό κίνδυνο αυτοκτονικότητας, παρουσιάζουν άτομα που είτε δεν πηγαίνουν στην εκκλησία, είτε δεν συμμετέχουν σε κάποια θρησκευτική δραστηριότητα¹⁷³. Άλλος ένας

¹⁶⁸ Steven Gregor, «Copycat Suicide», www.psychology.org.au.

¹⁶⁹ World Health Organization, «Preventing Suicide, A Resource for Media Profession», όπως παραπάνω.

¹⁷⁰ Alex Thio, όπως παραπάνω, παρα.2, σελ.318.

¹⁷¹ Για αυτό τον λόγο άλλωστε, έχουν δημιουργηθεί ειδικοί οδηγοί –από κυβερνήσεις και από Μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς- για δημοσιογράφους και εργαζομένους στα ΜΜΕ, σχετικά με τον τρόπο προβολής των αυτοκτονιών. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, η Κλίμακα στα πλαίσια της δράσης της στην παροχή υπηρεσιών ψυχικής υγείας, προχώρησε στην σχεδίαση «Οδηγού για δημοσιογράφους και εργαζομένους των Μ.Μ.Ε», στον οποίο «συμβουλεύει» τους δημοσιογράφους, στο πώς να προβάλλουν αυτό το θέμα. (Ελένη Η. Μπεκιάρη, και συν., όπως παραπάνω).

¹⁷² Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, όπως παραπάνω, σελ.230.

¹⁷³ Alex Thio, 'ό. π...', σελ.310'.

σημαντικός παράγοντας για αυτή την πράξη, θεωρείται και ο φανατισμός. Για παράδειγμα, όσο περισσότερο φανατίζεται μια ομάδα που έχει κοινό σκοπό και κοινό στόχο, τόσο ευκολότερα επιτυγχάνεται η μαζική αυτοκτονία, πχ ομάδες χριστιανικών αιρέσεων¹⁷⁴.

- **Στρεσογόνοι παράγοντες:** Παρατηρείται επίσης, υψηλή συσχέτιση σε διάφορα «ψυχοπιεστικά γεγονότα ζωής», όπως οικονομικές αποτυχίες, ή ακόμα –όπως είδαμε πιο πάνω- σε μεταβολές προσωπικής και επαγγελματικής κατάστασης¹⁷⁵. Στα άτομα μάλιστα, που αυτοκτονούν υπό αυτές τις συνθήκες, έχει παρατηρηθεί μεγάλη συχνότητα στρεσογόνων παραγόντων, ιδίως κατά τους τελευταίους έξι μήνες¹⁷⁶.
- **Κλιματικοί παράγοντες:** Οι κλιματολογικές συνθήκες φαίνεται να επηρεάζουν τα ποσοστά αυτοχειρίας. Η επίδραση της θερμοκρασίας στην αύξηση των ποσοστών αυτών, είναι καταλυτική μια και το ηλιακό φως φαίνεται να επηρεάζει συγκεκριμένες ορμόνες του οργανισμού και κατ' αναλογία σε ένα βαθμό να επηρεάζει και τα συναισθήματα¹⁷⁷. Ο αριθμός των αυτοκτονιών είναι αυξημένος σε γεωγραφικές περιοχές όπου κυριαρχούν η συνεχής έκθεση του πληθυσμού στον ήλιο και στις θερμοκρασίες, σε αντίθεση με περιοχές που έχουν χαρακτηριστικό γνώρισμα του κλίματος, την υγρασία και τις βροχοπτώσεις¹⁷⁸. Τα άτομα όμως που πάσχουν από μείζονα κατάθλιψη πραγματοποιούν αυτοκτονίες κυρίως την άνοιξη και το καλοκαίρι¹⁷⁹, ενώ σημαντική αύξηση στις απόπειρες αυτοκτονιών, σημειώνονται κατά τους μήνες Νοέμβριο, Δεκέμβριο και Απρίλιο, οι οποίοι συνδέονται με σημαντικές εορτές¹⁸⁰. Σε αυτό το σημείο εντούτοις, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε και τους πάσχοντες από ψυχικές νόσους, οι οποίοι φαίνεται να παρουσιάζουν εποχική διακύμανση. Μελέτες για παράδειγμα, έχουν καταδείξει, ότι «άτομα που πάσχουν από μείζονα κατάθλιψη χωρίς συννοσηρότητα με διαταραχή της προσωπικότητας ομάδας Β, πραγματοποιούν αυτοκτονίες κυρίως την άνοιξη και το καλοκαίρι»¹⁸¹.

¹⁷⁴ «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύχια μιας απόδρασης», όπως παραπάνω, σελ.3.

¹⁷⁵ Αγορίτσα Κουλούρη, «Αυτοκαταστροφική Συμπεριφορά και Υπηρεσίες Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας», *Νοσηλευτική*, 48(3), 2009, σελ. 292–299, www.hjn.gr.

¹⁷⁶ «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύχια μιας απόδρασης», 'ό. π.', σελ.3'.

¹⁷⁷ Χ. Χριστοδούλου, Β Ευσταθίου, Γ . Μπούρας, Π .Κορκολιάκου, Λ.Λύκουρας, «Εποχικότητα και Αυτοκτονία, Βραχεία ανασκόπηση», *ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ* 49, σελ.73-79, 2012, www.encephalos.gr.

¹⁷⁸ Jong Min Woo, Olaoluwa Okusaga, Theodor T. Postolache, «Seasonality of Suicidal Behavior». *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 2012, www.mdpi.com.

¹⁷⁹ Χ. Χριστοδούλου και συν, ό. π.

¹⁸⁰ Ιωάννης Αλ. Νηματούδης, όπως παραπάνω.

¹⁸¹ Χ. Χριστοδούλου και συν., ό. π.

1.7 Το φαινόμενο των αυτοκτονιών σήμερα

Η αυτοχειρία, είτε εξεταστεί –αποκλειστικά– ως μία ατομική πράξη στην οποία οδηγείται το άτομο υπό την επήρεια ψυχολογικών και βιολογικών παραγόντων, είτε ως ένα κοινωνικό φαινόμενο, εξαιτίας των εκάστοτε κοινωνικών γεγονότων, δεν παύει να αποτελεί μία έσχατη πράξη, κατά την οποία ένα άτομο δίνει τέλος στην ζωή του, με σαφώς κοινωνικές επιπτώσεις, όπως τον κοινωνικό στιγματισμό της οικογένειας του αυτόχειρα.

Η κοινωνική αντίδραση ωστόσο, σε αυτή την πράξη δεν ήταν πάντα η ίδια. Όπως παρακολουθήσαμε στην σύντομη ιστορική αναδρομή της έννοιας αυτής, άλλοτε η αυτοκτονία χαρακτηριζόταν ηρωική, άλλοτε γινόταν συνώνυμο της ελευθερίας και του ρομαντισμού, ενώ άλλες φορές καταδικαζόταν και θεωρείτο ένα θανάσιμο αμάρτημα. Το γεγονός αυτό, οφείλεται στην πολυσήμαντη έννοια αυτής της πράξης, η οποία φαίνεται να καθορίζεται από σαφώς κοινωνικά κριτήρια, όπως η κοινωνική και η οικονομική κατάσταση του αυτόχειρα, αλλά και βάσει των εκάστοτε κοινωνικών και ιστορικών συνθηκών.

Σήμερα, η στάση της κοινωνίας έναντι στον εκούσιο θάνατο είναι διχασμένη. Πέρα από την πλειοψηφία, η οποία συνεχίζει να εξετάζει και να αντιμετωπίζει αυτή την πράξη με καχυποψία, δημιουργώντας μάλιστα και διάφορους «μύθους» όπως το πρότυπο του ψυχικά διαταραγμένου αυτόχειρα¹⁸², υπάρχει και ένας σημαντικός αριθμός ατόμων, οι οποίοι θέτουν το ζήτημα της *ελευθερίας ενώπιον του θανάτου*¹⁸³, το οποίο μας οδηγεί και στην περίπτωση της *ευθανασίας*¹⁸⁴, η οποία φαίνεται να διχάζει την παγκόσμια κοινότητα¹⁸⁵.

¹⁸² Ορέστης Γιωτάκος, «Παρέμβαση στην Κρίση, *‘επείγοντα ψυχολογικά προβλήματα’*», εκδ. Αρχιπέλαγος.

¹⁸³ Ο Έλληνας κοινωνιολόγος Α. Παπαρίζος, διαχωρίζει τον «ηθελημένο θάνατο», ο οποίος προκύπτει από την επιθυμία ενός ατόμου να «επιβεβαιώσει την αξιοπρέπεια του και την αξία του», με εκείνο τον θάνατο, που προκύπτει από την απελπισία, την αδυναμία και τον φόβο, καταλήγοντας μάλιστα, ότι «*ελεύθερα ζει όποιος ελεύθερα επέλεξε το πώς θα πεθάνει*». (Αντώνης Παπαρίζος, «*Η Ελευθερία ενώπιον του Θανάτου*», εκδ. Ελληνικά γράμματα, σελ.88).

¹⁸⁴ Με τον όρο «ευθανασία» ή «επιβοηθούμενη αυτοκτονία», αναφερόμαστε στην περίπτωση όπου κάποιο συγγενικό πρόσωπο, γνωστός ή γιατρός, πείθεται να βοηθήσει ή και να αναλάβει την ευθανασία. (Στέφανος Σταυρινός, «*Αυτοκτονία*», e-psychology.gr.).

¹⁸⁵ Είναι γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια το ζήτημα της ευθανασίας βρίσκεται στο παγκόσμιο επίκεντρο. Σε πολλές κοινωνίες έχει αυξηθεί σημαντικά ο αριθμός των ατόμων που επιζητούν την νομιμοποίηση αυτής της πράξης, με δικαιολογητικά τον οίκτο προς τον άνθρωπο που υποφέρει, εξαιτίας της φυσικής

Ταυτόχρονα, αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός, ότι τα τελευταία χρόνια σημειώνεται μία σημαντική αύξηση των δεικτών αυτοχειρίας¹⁸⁶, κατατάσσοντας την ως δέκατη αιτία θανάτου ανά τον κόσμο και πρώτη αιτία θανάτου, σε άτομα ηλικίας έως 35 ετών¹⁸⁷. Βέβαια, σε αυτούς τους δείκτες, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε διάφορους θρησκευτικούς και κοινωνικούς παράγοντες, οι οποίοι σε συνδυασμό με την δυσκολία κατάταξης ορισμένων θανάτων, όπως είναι ο πνιγμός, «επηρεάζουν» τους δείκτες αυτοχειρίας σε παγκόσμια κλίμακα, εκτιμώντας, ότι το ποσοστό των θανάτων αυτών είναι πολύ μεγαλύτερος από αυτό που καταγράφεται¹⁸⁸.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Δείκτες αυτοκτονίας ανά 100.000 κατοίκους, ανά έτος και φύλο, σε ευρωπαϊκές και άλλες επιλεγμένες χώρες (WHO, 2011)¹⁸⁹.

Χώρα	Έτος	Άνδρες	Γυναίκες
Αλβανία	2003	4,7	3,3
Αργεντινή	2008	12,6	3
Αρμενία	2008	2,8	1,1
Αυστραλία	2009	14,4	4,4
Αυστρία	2009	23,8	7,1
Αζερμπαϊτζάν	2007	1	0,3
Λευκορωσία	2007	48,7	8,8
Βέλγιο	2005	28,8	10,3
Βουλγαρία	2008	18,8	6,2
Καναδάς	2004	17,3	5,4
Κίνα (επιλεγμένες περιοχές)	1999	13	14,8
Κίνα (Χονγκ Κονγκ SAR)	2009	19	10,7
Κολομβία	2007	7,9	2
Κροατία	2009	28,9	7,5
Κούβα	2008	19	5,5
Κύπρος	2008	7,4	1,7

και ψυχικής εκμηδένισης του από κάποια ανίατη ασθένεια. Αντίθετα, οι πολέμιοι αυτής της πράξης, θέτουν ηθικούς προβληματισμούς, για το κατά πόσο κάποιος ειδικός μπορεί να αποφασίζει για την ζωή κάποιου συνανθρώπου του, έστω και αν αυτός το ζητά επίμονα. Αν και στην χώρα μας, η ευθανασία απαγορεύεται ρητά από το άρθρο 33 του Ποινικού Κώδικα, σε πολλές κοινωνίες, ανάμεσά τους και ευρωπαϊκά κράτη, όπως η Ελβετία και η Ολλανδία, έχουν νομιμοποιήσει υπό αυστηρές προϋποθέσεις την ευθανασία. (Κρουστάλλη Δήμητρα, « *Ναι* ' ή *Όχι* ' στην ευθανασία», www.tovima.gr).

¹⁸⁶ Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, τα τελευταία 45 χρόνια οι αυτοκτονίες αυξήθηκαν σε όλο τον κόσμο κατά 60% (Κλίμακα, «*Μιλώντας για την αυτοκτονία*», www.klimaka.org).

¹⁸⁷ Στέφανος Σταυρινός, «*Αυτοκτονία*», e-psychology.gr.

¹⁸⁸ Κλίμακα, «*Μιλώντας για την αυτοκτονία*», ό. π.

¹⁸⁹ World Health Organization, «*Suicide rates per 100,000 by country, year and sex (Table),2011*», <http://www.who.int>.

Δημοκρατία της Τσεχίας	2009	23,9	4,4
Δανία	2006	17,5	6,4
Αίγυπτος	2009	0,1	0
Εσθονία	2008	30,6	7,3
Φινλανδία	2009	29	10
Γαλλία	2007	24,7	8,5
Γεωργία	2009	7,1	1,7
Γερμανία	2006	17,9	6
Ελλάδα	2009	6	1
Ουγγαρία	2009	40	10,6
Ισλανδία	2008	16,5	7
Ιρλανδία	2009	19	4,7
Ισραήλ	2007	7	1,5
Ιταλία	2007	10	2,8
Ιαπωνία	2009	36,2	13,2
Λετονία	2009	40	8,2
Λιθουανία	2009	61,3	10,4
Λουξεμβούργο	2008	16,1	3,2
Μάλτα	2008	5,9	1
Νορβηγία	2009	17,3	6,5
Πολωνία	2008	26,4	4,1
Πορτογαλία	2009	15,6	4
Μολδαβία	2008	30,1	5,6
Ρουμανία	2009	21	3,5
Ρωσία	2006	53,9	9,5
Σερβία	2009	28,1	10
Σλοβακία	2005	22,3	3,4
Σλοβενία	2009	34,6	9,4
Ισπανία	2008	11,9	3,4
Σουηδία	2008	18,7	6,8
Ελβετία	2007	24,8	11,4
ΠΓΔΜ	2003	9,5	4
Ουκρανία	2009	37,8	7
Ηνωμένο Βασίλειο	2009	10,9	3
ΗΠΑ	2005	17,7	4,5

Σύμφωνα λοιπόν με τον αναρτημένο πίνακα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (WHO), η χώρα με το μεγαλύτερο ποσοστό αυτοχειρίας είναι η Λιθουανία, και ακολουθούν η Ρωσία και η Λευκορωσία. Αντίθετα, η Ελλάδα παρουσιάζει έναν από τα χαμηλότερα ποσοστά αυτοκτονίας όχι μόνο διεθνώς, αλλά και μεταξύ των χωρών της

Ε.Ε. Συγκεκριμένα, η EUROSTAT κατατάσσει την χώρα μας στην τελευταία θέση (28) μεταξύ των χωρών της Ε.Ε., όσον αφορά τους δείκτες αυτοχειρίας και πολύ πιο κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (10,1)¹⁹⁰. Τα χαμηλά ποσοστά που παρουσιάζει η χώρα μας, όχι μόνο σε αυτοκτονίες, αλλά και σε απόπειρες, αποδίδονται στις στενές σχέσεις της οικογένειας, σε πολιτιστικές παραμέτρους¹⁹¹, ακόμα και στις καιρικές συνθήκες. Αντίθετα, το φαινόμενο των αυτοκτονιών, φαίνεται να επισυμβαίνει σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, λόγω των επικρατούντων κοινωνικών συνθηκών¹⁹².

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εντούτοις, παρουσιάζουν οι επιδημιολογικές μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί στην χώρα μας σχετικά με τον αυτοκτονικό ιδεασμό. Σε έρευνες για παράδειγμα που εξετάζουν απόπειρες αυτοκτονίας, σημειώνεται, χαμηλό ποσοστό απόπειρας αυτοκτονίας σε άτομα πάνω από τα 65, με το μεγαλύτερο ποσοστό των αποπειραθέντων να αντιστοιχεί σε εύπορα, αστικής προέλευσης και με σταθερή απασχόληση άτομα - κυρίως ανύπαντροι και χωρισμένοι¹⁹³.

Σε άλλες μελέτες σχετικά με τις αυτοκτονίες στην Ελλάδα, επισημαίνεται ιδιαίτερος κίνδυνος για την τέλεση απόπειρας αυτοκτονίας στους άντρες, ηλικίας 45 έως 54 ετών · χαμηλά ποσοστά αυτοκτονικότητας μεταξύ παντρεμένων και σε γυναίκες ηλικίας 15 έως 24 ετών και 75 έως 84 ετών, αλλά και διπλάσια ποσοστά στην επαρχία

¹⁹⁰ EUROSTAT, «Causes of death Statistics, *deaths from suicide- standardised death rate, 2010 (per 100.000 inhabitants)*», epp.eurostat.ec.europa.eu.

¹⁹¹ Αναμφισβήτητα, ο ρόλος της θρησκείας είναι καίριος στην διαμόρφωση προτύπων, ιδεολογιών και στάσεων έναντι διαφόρων θεμάτων. Η σχέση αυτή μεταξύ κοινωνίας και Εκκλησίας, είναι αρκετά «έντονη» και «στενή» στην χώρα μας –όπως άλλωστε και στο ίδιο το Κράτος. Για την χριστιανική διδασκαλία, η αυτοκτονία θεωρείται ένα από τα μεγαλύτερα αμαρτήματα, ενώ η ορθόδοξη Εκκλησία, στηριζόμενη στις Γραφές, θεωρεί την αυτοκτονία «ως έγκλημα εναντίον της ιερότητας της ανθρώπινης ζωής και ως κλονισμό και απώλεια της πίστωσης και της ελπίδας του ατόχειρα προς τον Θεό» (Σπυρίδωνος Κοντογιάννη, «Η αυτοκτονία και η θέση της ορθόδοξης Εκκλησίας», www.Apostoliki-diakonia.gr).

Βέβαια, αρνητική είναι η στάση των περισσότερων θρησκειών, έναντι της πράξης της αυτοχειρίας.

¹⁹² Ανατρέχοντας στην ελληνική ιστορία, μπορούμε να διακρίνουμε περιόδους, κατά τις οποίες υπάρχει έντονη κλιμάκωση του φαινομένου. Κατά την δεκαετία του 1930 για παράδειγμα, όπως επισημαίνουν τα μέσα εποχής, οι αυτοκτονίες ήταν σχεδόν καθημερινές, με πρωτοσέλιδα, ρεπορτάζ, αφιερώματα κλπ, μιλώντας μάλιστα για την «ασθένεια της εποχής» και για «επιδημία» · χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εφημερίδα *Εμπρός*, όπου στο φύλλο της 8.10.1930, αναφέρεται με τίτλο «*Είνε επιδημία αι αθρόα αυτοκτονία*;» και υπότιτλο «*η ασθένεια της εποχής*». (Βιβή Αντωνογιάννη, Γιάννης Βογιατζής, «Η αυτοκτονία ως μία εκ των αντιμνημονιακών τεχνών», www.levga.gr)

Αντίστοιχους τίτλους, εντοπίζουμε και σε άλλες εφημερίδες της εποχής, στις οποίες επισημαίνονται και οι παράγοντες που ωθούν στην αυτοχειρία, όπως η «πεινα», η «εξαθλίωση» και η «φτώχεια», διαπιστώνοντας στο τέλος ότι, «*Δεν υπάρχει σπίτι εργατικό και φτωχού αγρότη, χωρίς άνεργο και πεινασμένους...*» (Τάκης Κατσιμάρδος, «Ιστορία: Η χρεοκοπία... μετέθεσε επ' αόριστον την Ανάσταση», www.imerisia.gr).

¹⁹³ Ιωάννης Αλ. Νηματούδης, όπως παραπάνω.

από ότι στις μεγάλες πόλεις¹⁹⁴. Επίσης, εντύπωση προκαλεί και ο χρόνος κατά τον οποίο τελέστηκαν αυτοκτονικές τάσεις, με την Δευτέρα να θεωρείται η πιο επικίνδυνη μέρα · ενώ κατά τους μήνες Νοέμβριο, Δεκέμβριο και Απρίλιο -μήνες δηλαδή που συνδέονται με σημαντικές γιορτές- να πραγματοποιούνται οι περισσότερες απόπειρες¹⁹⁵. Τα παραπάνω αποτελέσματα όμως, δεν αντιπροσωπεύουν την σημερινή κοινωνική πραγματικότητα της χώρας μας. Αυτό οφείλεται, αφενός στο ότι οι μελέτες αυτές έχουν διεξαχθεί ,κυρίως, την δεκαετία του '90 και, αφετέρου ότι τα τελευταία χρόνια –ιδίως από το 2009- η Ελλάδα φαίνεται να παρουσιάζει μία ιδιαίτερα αυξητική τάση των ποσοστών αυτοκτονίας. Το ερώτημα λοιπόν που καλούμαστε να απαντήσουμε, είναι κατά πόσο οι αυτοκτονίες οφείλονται στην οικονομική κρίση που βιώνει η χώρα μας.

¹⁹⁴ «ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: Τα μύχια μιας απόδρασης», όπως παραπάνω, σελ.5.

¹⁹⁵ Ιωάννης Αλ. Νηματούδης, όπως παραπάνω.

Κεφάλαιο 2

Μιλώντας για την Οικονομική Κρίση

2.1 Η έννοια της «οικονομικής κρίσης»

Η έννοια της κρίσης, χρησιμοποιείται ιδιαίτερα ευρέως τα τελευταία χρόνια, προκειμένου να χαρακτηρίσει μία μη κανονική, δύσκολη κατάσταση, την οποία μπορεί να βιώνει ένα άτομο, μία επιχείρηση, μία κοινωνία, ή ακόμα και η παγκόσμια κοινότητα. Είναι μια αιφνίδια αλλαγή, η οποία μπορεί να προκαλέσει σοβαρά προβλήματα, τόσο σε μακροεπίπεδο, όσο και σε μικροεπίπεδο¹⁹⁶. Οι κρίσεις συνήθως συμβαίνουν ξαφνικά, αλλά μπορεί να έχουν και προειδοποιητικά σημάδια¹⁹⁷. Γενικά, θα μπορούσαμε να ορίσουμε την κρίση, ως μία «αιφνίδια, μη συνήθης αλλαγή που προκαλεί ένα πιεστικό πρόβλημα το οποίο πρέπει να αντιμετωπιστεί άμεσα. Αν και είναι θλιβερή μπορεί να έχει θετικό αποτέλεσμα»¹⁹⁸.

Ως όρος εμφανίζεται για πρώτη φορά στην ιατρική από τον Ιπποκράτη, σύμφωνα με τον οποίο ο άνθρωπος βρίσκεται σε κατάσταση κρίσης όταν ασθενεί¹⁹⁹. Αντίστοιχα με την έννοια της δυσλειτουργίας, παρατηρείται και στο έργο του Ηρόδοτου, προσδιορίζοντας ωστόσο πολιτισμούς, που βρίσκονται σε καταστάσεις κατάρρευσης²⁰⁰. Τον 16^ο αιώνα, εμφανίζεται εκ νέου στις πολιτικές επιστήμες, με την έννοια της «δυσλειτουργίας των πολιτικών θεσμών»²⁰¹, ενώ από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα,

¹⁹⁶ Αναμφισβήτητα οι κρίσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ως ένα κύριο στοιχείο του εκάστοτε κοινωνικού μετασχηματισμού, οι οποίες μάλιστα εκλαμβάνονται ως μία «δυσλειτουργία», ένα «ατύχημα», που προκύπτει έπειτα από μία σειρά εξελίξεων, άλλοτε απρόβλεπτων και άλλοτε συγκεκριμένων. Ωστόσο, υπάρχουν έντονες επιπτώσεις και στον ίδιο τον κοινωνικό ιστό. Συχνά παρατηρείται «να αποδίδεται η ευθύνη για αυτή την κατάσταση στα ίδια τα θύματα, μετατρέποντάς τα σε θύτες · δηλαδή για την ανεργία και την φτώχεια να είναι υπεύθυνοι οι άνεργοι και οι φτωχοί αντίστοιχα». (Σκεύος Παπαϊωάννου, «Κρίση, κριτική και συγκεκριμένη ουτοπία: Το παράδειγμα της εκπαίδευσης», www.syn.gr).

¹⁹⁷ «Διαχείριση Κρίσεων», εισηγητής Ανδρέας Αγγελής, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Λευκωσία 18 Ιουνίου 2010, www.ucy.ac.cy.

¹⁹⁸ Α. Μαρκουλιδάκη, «Πώς να διαχειρίζεσαι τις κρίσεις», εκδ. Κριτική, σελ.16.

¹⁹⁹ Σκεύος Παπαϊωάννου, ό. π.

²⁰⁰ Συγκεκριμένα στο έργο ο Ηρόδοτος, χρησιμοποιεί την έννοια της κρίσης ως «δυσλειτουργία» αναφερόμενος στην κρίση του θεσμού της κληρονομικής βασιλείας, η οποία θα οδηγήσει –στην συνέχεια– την ανάπτυξη της πόλης –κράτους, αλλά και την κατάλυση της Λυδικής αυτοκρατορίας από τους Πέρσες το 545 π.Χ. αποκαλώντας την, «ως περίοδο κρίσης». («Πώς να μιλήσεις στα παιδιά –για την οικονομική κρίση- αν δεν τα ξέρουν όλα», ομιλία του Αλέξανδρου Μαρκουίτζου, www.imsyrou.gr).

²⁰¹ «Πώς να μιλήσεις στα παιδιά –για την οικονομική κρίση- αν δεν τα ξέρουν όλα», ό. π.

χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει «κρίσιμα επεισόδια σε ένα σύστημα, που δείχνει τις διαρθρωτικές δυσλειτουργίες στην κοινωνία και την οικονομία»²⁰². Τον 19^ο αιώνα, περνά στο χώρο των οικονομικών επιστημών, όπου κορυφαίοι μελετητές όπως ο Μαρξ και ο Ένγκελς, την χρησιμοποιούν για να χαρακτηρίσουν τις δυσλειτουργίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής²⁰³.

Στα χρόνια που ακολούθησαν –από την θέση του Μαρξ και άλλων διακεκριμένων οικονομολόγων- το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα ήρθε αντιμέτωπο άλλοτε με μεγάλης και άλλοτε μικρής κλίμακας, κρίσεις²⁰⁴. Σήμερα μία νέα παγκόσμια οικονομική κρίση²⁰⁵ είναι «παρών», γεγονός που οδηγεί σε έναν νέο κύκλο μελέτης αυτών των φαινομένων.

Οι κρίσεις όμως, αποτελούν ένα καθοριστικό κομμάτι όχι μόνο της καπιταλιστικής οικονομίας αλλά και του εκάστοτε οικονομικού συστήματος. Σαν φαινόμενο, απαντά στην ίδια την λογική της οικονομίας, η οποία διέπεται από οικονομικές διακυμάνσεις, δηλαδή από διαδοχικές αυξομειώσεις της οικονομικής δραστηριότητας, οι οποίες φαίνεται να εκδηλώνονται για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα²⁰⁶. Το γεγονός αυτό,

²⁰² Mihaly Simai, «ΤΟ ΦΟΝΤΟ, ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΑΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΚΡΙΣΗΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ», *ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ, Τριμηνιαία Διεθνών Σπουδών*, Τόμος 1, Νο. 3(Φθινόπωρο, 2010).

²⁰³ Η κύρια θέση του Μαρξ είναι ότι «σε μία καπιταλιστική οικονομία βασισμένη στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, τα αγαθά δεν μπορούν να παραχθούν δίχως κέρδος για τους κεφαλαιούχους». Αυτό θεωρούσε ότι οδηγούσε αφενός στην ανεργία και στην μείωση του βιοτικού επιπέδου της εργατικής τάξης και, αφετέρου στην μείωση του ποσοστού κέρδους, εξασθενίζοντας το κίνητρο της παραγωγής. (Κάρλο Τριτζίλια, «*Οικονομική Κοινωνιολογία*», εκδ. Παπαζήση, σελ.55).

²⁰⁴ Σε μία σύντομη ιστορική αναδρομή των σημαντικότερων οικονομικών κρίσεων με σαφές διεθνές αντίκτυπο, η οικονομική κρίση του 1929 (κραχ) αποτελεί –ίσως- το κυριότερο σημείο αναφοράς. Ακολουθούν οι δύο πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του 1970 (1973 και 1979), η λεγόμενη «ασιατική κρίση» του 1998-1999, η ιαπωνική κρίση την δεκαετία του 1990, κ.α.

²⁰⁵ Είναι γεγονός, ότι η παγκόσμια κοινότητα αντιμετωπίζει μία από τις μεγαλύτερες σε ένταση οικονομικές κρίσεις, η οποία εκδηλώθηκε, αρχικά, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (9 Αυγούστου του 2007), εξαιτίας της αδυναμίας μεγάλων ομάδων του πληθυσμού εξυπηρέτησης –κυρίως- των στεγαστικών του δανείων. Η χρηματοπιστωτική κρίση λοιπόν, επεκτάθηκε ταχύτατα σε πολλές ανεπτυγμένες χώρες. Το γεγονός αυτό οφείλεται και στην οικονομία αυτών των χωρών. Στην Ευρώπη, οι χώρες που επλήγησαν κυρίως, είναι οι νότιο ευρωπαϊκές, ανάμεσά τους και η Ελλάδα.

²⁰⁶ Για να οριστεί το φαινόμενο των οικονομικών κρίσεων, συνηθίζεται να χρησιμοποιείται η θεωρία των οικονομικών διακυμάνσεων. Σύμφωνα με την θεωρία των οικονομικών διακυμάνσεων, υπάρχουν διαδοχικές αυξομειώσεις της οικονομικής δραστηριότητας σε μία οικονομία. Αν και τα αίτια των οικονομικών διακυμάνσεων περιγράφονται διαφορετικά σε κάθε μία από τις βασικές οικονομικές θεωρίες, εντούτοις, από πολύχρονες στατιστικές παρατηρήσεις διαπιστώθηκε, ότι οι οικονομικοί κύκλοι διαρκούν περίπου από 7 έως 11 χρόνια. (European Commission «*Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses*». European Economy, Brussels. Pp.1-87, Tab. Graph. Bibliogr, ec.europa.eu.)

μας επιτρέπει να εντοπίζουμε αρκετά κοινά σημεία, όχι μόνο προς τα αίτια²⁰⁷ και τον τρόπο εκδήλωσης του φαινομένου²⁰⁸, αλλά και ως προς τον τρόπο αντιμετώπισής του.

Συνεπώς, ως οικονομική κρίση, θα μπορούσε να προσδιοριστεί η περίοδος εκείνη, όπου η οικονομική δραστηριότητα είναι σε φάση καθόδου ή σε συνεχή συρρίκνωση^{209,210}. Είναι το φαινόμενο, κατά το οποίο «μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής δραστηριότητας»²¹¹.

2.2 Θεωρίες για την «οικονομική κρίση»

Μιλώντας λοιπόν, για οικονομική κρίση, μπορούμε να αναφερόμαστε, είτε στις *τραπεζικές κρίσεις*, που προκύπτουν από τις αποτυχίες συντονισμού μεταξύ των πιστωτών της τράπεζας», είτε στις *τριβές των πιστωτικών και διατραπεζικών αγορών*, λόγω προβλημάτων του ηθικού πανικού, ή στις *νομισματικές κρίσεις*.²¹²

Προκειμένου ωστόσο να εστιάζουμε και να αντιληφθούμε αυτό το φαινόμενο, θα πρέπει, πρωτίστως, να μελετήσουμε το ίδιο το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, στο οποίο, άλλωστε, και εκδηλώνονται.

²⁰⁷ Παρατηρώντας την οικονομική ιστορία από την αρχαιότητα –ακόμα- και μέχρι σήμερα, ή αλλιώς από την προ- νεωτερική και νεωτερική εποχή, θα μπορούσαμε να κατατάξουμε τα αίτια των οικονομικών κρίσεων σε δύο κατηγορίες, (α) στις κρίσεις παραγωγής, για παράδειγμα, «η αρχαιότερη και πιο διαδεδομένη μορφή κρίσης, είναι οι λιμοί που προκαλούνται από την στέρηση βασικών ειδών διατροφής, κυρίως σιτηρών» και (β) στις κρίσεις ζήτησης, «οι οποίες προκαλούνται όταν σημειωθεί μαζική και απότομη πτώση στα χρηματικά διαθέσιμα ή τα περιουσιακά στοιχεία με τα οποία χρηματοδοτείται η απόκτηση καταναλωτικών αγαθών. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα εισοδήματα, τα ρευστά διαθέσιμα, οι τραπεζικές καταθέσεις και όσα στοιχεία πλούτου είναι ανταλλάξιμα με αγαθά». (Νίκος Χριστοδουλάκης «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ, Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΠΕΡΙΣΚΕΨΙΑΣ», εκδ. Κριτική, σελ. 37-42).

²⁰⁸ «Μια κρίση ακολουθεί συνήθως τέσσερα διαφορετικά και διακριτά στάδια. Συγκεκριμένα, ο συνήθης κύκλος μιας κρίσης, ακολουθεί τα εξής στάδια: στάδιο διαμόρφωσης της κατάστασης, στάδιο εκδήλωσης- κορύφωσης της κρίσης, στάδιο επιπτώσεων και στάδιο επίλυσης- ομαλοποίησης». («Διαχείριση Κρίσεων», όπως παραπάνω).

²⁰⁹ European Commission, «Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses European Economy, Brussels», όπως παραπάνω.

²¹⁰ Επιπλέον, σε αυτό το σημείο, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε την επισήμανση των Reinhart και Rogoff, οι οποίοι ορίζουν ως 'κρίση', «όχι μόνο αυτή που προκαλείται από μία αιφνίδια μεταβολή, αλλά και τις παρατεταμένες καταστάσεις καθήλωσης της απόδοσης των οικονομικών πόρων, όταν δηλαδή καταπιέζεται η λειτουργία των αγορών». (Νίκος Χριστοδουλάκης, 'ό. π. . .', σελ. 42').

²¹¹ Αναφερόμενοι στο όρο «οικονομική δραστηριότητα», εννοούμε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας, όπως η απασχόληση και οι επενδύσεις. Οι επενδύσεις όμως, θεωρούνται ο βασικότερος δείκτης οικονομικής δραστηριότητας, με αποτέλεσμα η οποιαδήποτε αυξομείωσή τους, να συμπαράσχει ταυτόχρονα και τα υπόλοιπα οικονομικά μεγέθη. (Γεώργιος Κουφάρης, «Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρηματιστηριακές αγορές», *Χρήμα*, Ιανουάριος- Φεβρουάριος, 2010).

²¹² Itay Goldstein & Assaf Razin, «Three branches of Theories of Financial Crises», National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA 02138, January 2013.

Ο καπιταλισμός, αποτελεί «ένα οικονομικό σύστημα, όπου εργοδότες μισθώνουν εργάτες για να παράγουν αγαθά και υπηρεσίες, τα οποία διαθέτουν στην αγορά με σκοπό την πραγματοποίηση κέρδους»²¹³. Είναι ένα πολύπλοκο, αλληλοεξαρτώμενο κοινωνικό πλέγμα, όπου «η αναπαραγωγή του απαιτεί ένα ακριβές σχήμα συμπληρωματικότητας μεταξύ διαφορετικών παραγωγικών δραστηριοτήτων»²¹⁴. Η ύπαρξή του δηλαδή, προϋποθέτει τόσο την ύπαρξη της κεφαλαιοκρατικής τάξης, όσο και την συνεχή ύπαρξη της εργατικής, με αποτέλεσμα να παράγεται ένας «συνεχόμενος» και «αναπόφευκτος» ταξικός ανταγωνισμός, ο οποίος δημιουργεί αναπόφευκτα τον «εθνο- κοινωνικό ανταγωνισμό» και την «αντίθεση διεθνικού και εθνικού»²¹⁵.

Μέσα σε αυτό το συνεχώς συγκρουσιακό περιβάλλον, εύλογα θα περίμενε κανείς την κατάρρευση του καπιταλισμού. Αντίθετα, το οικονομικό μας σύστημα, όχι μόνο συνεχίζει να αναπαράγεται, αλλά μεταβάλλεται διαρκώς, προσαρμοσμένο με αυτό τον τρόπο στις «νέες» απαιτήσεις που γεννώνται. Η ικανότητα του αυτή, εστίασε το ενδιαφέρον διάφορων οικονομολόγων, οι οποίοι επιχείρησαν να ερμηνεύσουν την καπιταλιστική αναπαραγωγή – κρίσεις²¹⁶.

Ο πρώτος που άσκησε κριτική στις «αισιόδοξες» προοπτικές του καπιταλιστικού συστήματος, είναι ο Μάλθους (Robert Malthus, 1766-1834), ο οποίος ανησυχεί για την διαρκή αύξηση του πληθυσμού, σε αντίθεση με τα μέσα παραγωγής που τον συντηρούν, με αποτέλεσμα την *συνεχή απειλή του υπερπληθυσμού*²¹⁷. Μάλιστα, ο Μάλθους χαρακτηρίζεται ως ο θεωρητικός της *αέναης κρίσης*, αφού πιστεύει ότι «η εκδήλωσή της δεν είναι τυχαία, αλλά επωάζεται και ξεσπά με τρόπο μοιραίο και αναπόδραστο»²¹⁸. Υποστηρίζει λοιπόν, ότι η ρύθμιση της παραγωγής, καθορίζεται από

²¹³ Samuel Bowles & Richard Edwards, όπως παραπάνω, σελ. 21.

²¹⁴ Anwar Shaikh, «Εισαγωγή στην Ιστορία των Θεωριών για τις Κρίσεις», politikespisfides.wordpress.com.

²¹⁵ Τρύφων Κωστόπουλος, «ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ», εκδ. Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

²¹⁶ Εστιάζοντας στην ιστορία της οικονομικής σκέψης, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις βασικές προσεγγίσεις ανάλυσης της καπιταλιστικής αναπαραγωγής. Η πρώτη θέση υποστηρίζει ότι ο καπιταλισμός είναι ικανός να αναπαράγει αυτόματα τον εαυτό του, η δεύτερη ασκεί κριτική στο καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, θεωρώντας τον μάλιστα ανίκανο να αυτορυθμίζεται και τέλος η τρίτη θέση, αν και υποστηρίζει ότι ο καπιταλισμός είναι ικανός να αυτοεπεκτείνεται, εντούτοις θεωρεί ότι η «συσσωρευτική διαδικασία οδηγεί σε εσωτερικές αντιθέσεις και συγκρούσεις, οι οποίες θα ξεσπάσουν σε κρίσεις».(Anwar Shaikh, ό. π.).

²¹⁷ Κάρλο Τριτζίλια, όπως παραπάνω, σελ. 51).

²¹⁸ Νίκος Χριστοδουλάκης, όπως παραπάνω, σελ. 139.

την ζήτηση για καταναλωτικά αγαθά, έτσι ώστε *μόνο ένας συγκεκριμένος ρυθμός ανάπτυξης να είναι «διατηρήσιμος»*²¹⁹. Εντούτοις, η θεωρία του διαψεύστηκε, αφενός γιατί ο ίδιος ποτέ δεν μπόρεσε να πει ποίος είναι ο «διατηρήσιμος ρυθμός» και, αφετέρου, από την ίδια την πραγματικότητα, διότι στα χρόνια που ακολούθησαν, η γεωργία αυξήθηκε θεαματικά και η ανθρωπότητα επέλυσε πολλά προβλήματα διατροφικής επάρκειας²²⁰.

Μία εξίσου σημαντική οικονομική θεωρία - η οποία μάλιστα χρησιμοποιήθηκε και για την ερμηνεία της μεγάλης ύφεσης, του 1929- είναι η θεωρία του «επιχειρηματικού κύκλου» της Αυστριακής Σχολής, σύμφωνα με την οποία, οι οικονομικοί κύκλοι, *είναι μία αναπόφευκτη συνέπεια της υπερβολικής αύξησης στην τραπεζική πίστωση*²²¹. Πιο συγκεκριμένα, ο Χάγιεκ, θεωρεί ως κύριο υπαίτιο της κρίσης το επιτόκιο (ιδίως το χαμηλό), το οποίο «ελκύει» τους επιχειρηματίες να δανείζονται, δημιουργώντας τους παράλληλα, την εσφαλμένη εκτίμηση, ότι τα δανειακά τους κεφάλαια είναι πραγματικά, με αποτέλεσμα είτε να εμφανίζονται καινούργιες επιχειρήσεις, είτε να αναπτύσσονται οι υπάρχουσες. Το γεγονός αυτό, οδηγεί και στην αύξηση του παραγόμενου προϊόντος και στην διαρκή οικονομική άνθιση της οικονομίας. Στην πραγματικότητα ωστόσο, τα δανειακά κεφάλαια των επιχειρήσεων είναι πληθωρικά, με συνέπεια να υφίσταται μία πλασματική οικονομική κατάσταση, ενώ ταυτόχρονα, σημειώνεται χαμηλός πληθωρισμός, εξαιτίας των αυξημένων εισοδημάτων. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, πραγματοποιούνται κυβερνητικές παρεμβάσεις, οι οποίες δυσχεραίνουν την εκκαθάριση και οδηγούν σε μεγαλύτερη οικονομική ύφεση²²². Για τους θεωρητικούς της σχολής λοιπόν, η οικονομία έπρεπε να αφεθεί ελεύθερη, δίχως νομισματικές παρεμβάσεις, προκειμένου να προσαρμοστεί μόνο μέσω των αγορών.

Κοινά σημεία με την Αυστριακή Οικονομική Σχολή, εντοπίζουμε και στην θεωρία του Μίλτον Φρίντμαν²²³ –ιδρυτή της Σχολής του Σικάγου- ο οποίος ασκεί έντονη

²¹⁹ Anwar Shaikh, όπως παραπάνω.

²²⁰ Νίκος Χριστοδουλάκης, όπως παραπάνω, σελ. 140.

²²¹ Thorsten Polleit, «*Manipulating the Interest Rate: a Recipe for Disaster*», December 13, 2007, mises.org.

²²² Μιχάλης Μ. Ψαλιδόπουλος, «*NΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ, Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, 1929-1941*», Ιούλιος 2011, Τράπεζα της Ελλάδος, www.bankofgreece.gr.

²²³ Η θεωρία του Μίλτον Φρίντμαν, σε σχέση με εκείνη της Αυστριακής Σχολής, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί φιλελεύθερη. Ωστόσο, και οι δύο αυτές θεωρίες, ταυτίζονται σε δύο άλλα καίρια σημεία, «στην υπεράσπιση των ελεύθερων αγορών και την πλήρη παραγνώριση της σημασίας της ζήτησης στην

κριτική στην αποτελεσματικότητα των κυβερνητικών ρυθμίσεων, τονίζοντας επίσης τον ρόλο των αγορών και την δυνατότητα αυτορρύθμισης τους²²⁴. Για τον Φρίντμαν, η οικονομική κρίση (ή άλλες μορφές καταστροφής), είναι η ευκαιρία για μεγάλες αλλαγές και μεταρρυθμίσεις σε ένα κράτος (*θεωρία του δόγματος του σοκ ή θεραπείας σοκ*²²⁵). Η επιτυχία της πολιτικής αυτής, βασίζεται στο γεγονός ότι «ο φόβος και οι ενοχές για τα αποτελέσματα της κρίσης ή της επερχόμενης καταστροφής καθιστά τους πολίτες ανεκτικούς και απαθείς σε επαναλαμβανόμενες αλλαγές και μεταρρυθμίσεις ακριβώς επειδή πιστεύουν ότι κάτι άλλο χειρότερο έπεται»²²⁶.

Αντίθετη άποψη με τους μονεταριστές για τις χρηματοοικονομικές κρίσεις, φαίνεται να εκφράζουν οι Kindleberger (1978) και Minsky (1972), θεωρώντας αφενός, ότι οι οικονομικές κρίσεις αποτελούν βασικό χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής οικονομίας και αφετέρου ότι οι κρίσεις, μπορούν να περιλαμβάνουν καταρρεύσεις τραπεζών και άλλων μη χρηματοοικονομικών εταιριών, μεγάλες πτώσεις στις τιμές των μετοχών, αποπληθωρισμό, αναστατώσεις στην αγορά συναλλάγματος, ή ακόμα και κάποιο συνδυασμό όλων αυτών ²²⁷. Εντούτοις, εξαιτίας των επιπτώσεων που

αποκατάσταση της εμπιστοσύνης και της ισορροπίας σε μια οικονομία ως πρωταρχικής σημασίας στην κρίση»(Νίκος Χριστοδουλάκης, όπως παραπάνω, σελ. 190).

²²⁴ Σύμφωνα με την θεωρία του Φρίντμαν, οι κυβερνήσεις πρέπει να καταργούν όλους τους φορολογικούς και εργασιακούς κανόνες και ρυθμίσεις προς όφελος των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Πρέπει να καταργούν κοινωνικά προγράμματα, ενώ οι μισθοί και οι τιμές να καθορίζονται μόνο από την αγορά. (*Η οικονομική σχολή του Σικάγου, οι θεωρίες του Μίλτον Φρίντμαν και το πειραματικό εργαστήριο Ελλάδα*, parallhlografos.wordpress.com).

²²⁵ Το «δόγμα του σοκ» για την Σχολή του Σικάγο, έχει συγκεκριμένη μορφή. Επιβεβλημένα διδακτορικά καθεστώτα ή δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις καλούνται να ακολουθήσουν την εξής γραμμή, «ιδιωτικοποιήσεις, κρατική απορρύθμιση/ελεύθερο εμπόριο και δραστικές περικοπές στις κρατικές δαπάνες, με αντάλλαγμα τη χρηματοοικονομική διάσωση (δάνειο)». (Χρήστος Ιακώβου, «Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΣΙΚΑΓΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΣΟΚ», elkeda.gr).

²²⁶ Χρήστος Ιακώβου, ό. π.

²²⁷ Για τον Minsky οι οικονομικές μονάδες, μπορούν να χαρακτηριστούν ως «hedge», «speculative» ή «ponzi» · και οι τρεις θέσεις δηλώνουν χρέωση μειούμενης βιωσιμότητας (Σταύρος Θωμαδάκης και Κωνσταντίνος Λοΐζος, «Η χρηματοοικονομική ρύθμιση και το κόστος κεφαλαίου των πιστωτικών ιδρυμάτων», users.cc.uoa.gr).

Αναλυτικότερα, η συσσώρευση χρέους επιτυγχάνεται, κυρίως, σε περιόδους οικονομικής άνθισης, κατά τις οποίες γίνονται δεκτές, όχι μόνο «speculative» αλλά ακόμη και «Ponzi» μονάδες ως οφειλέτες, οι οποίες κυριαρχούν στο χρηματοοικονομικό τοπίο, με αποτέλεσμα να καθιστά την οικονομία ευαίσθητη. Συνεπώς, το χρέος φαίνεται να αυξάνεται υπερβολικά και γρήγορα σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης, ενώ σε περιόδους οικονομικής συρρίκνωσης, μειώνεται σημαντικά (Σπυρίδωνας Βασιλείου «Η Αποτυχία των Μακρο- Οικονομολόγων Να Προβλέπουν Κραχ και Υφέσεις», *Investment Research & Analysis Journal*. iraj.gr).

Ομοίως και ο Kindleberger, υιοθετώντας την άποψη του Minsky, περί χρηματοοικονομικής αστάθειας, εισάγει μία τυπολογία των χρηματοοικονομικών κύκλων που έχει πέντε διαδοχικές φάσεις: «μετατόπιση» (“displacement”), «ευφορία» (“euphoria”), «μανία» (“mania”), «δυσχέρεια» (“distress”) και «πανικό» (“panic”), (Σταύρος Θωμαδάκης και Κωνσταντίνος Λοΐζος, ό. π.).

προκαλούν στην κρατική οικονομία αυτές οι διαταραχές, υποστηρίζουν έναν διευρυμένο ρόλο για τις κρατικές παρεμβάσεις σε συνθήκες οικονομικής κρίσης²²⁸.

Μία από τις σημαντικότερες θεωρίες για την οικονομική κρίση, ανέπτυξαν, επίσης, οι Μαρξ και Ένγκελς. Ο Μαρξ είναι ο πρώτος μελετητής, που επισημαίνει την ύπαρξη κοινωνικών περιορισμών, εντός του καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος²²⁹. Επικεντρώνεται, στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και στην μισθωτή εργασία, ως ρυθμιστικούς μηχανισμούς της παραγωγής αγαθών και της διανομής των εισοδημάτων²³⁰.

Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δηλαδή, βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, ο εργάτης καλείται να παράγει επιπλέον αξία (*υπεραξία*), από εκείνη που αμείβεται, με αποτέλεσμα να παράγεται κέρδος για τους καπιταλιστές και να αναπαράγεται το κεφάλαιο · αντίθετα, η μη παραγωγή υπεραξίας, οδηγεί και στην μη αναπαραγωγή- παραγωγή του κεφαλαίου²³¹. Συνεπώς, για τον Μαρξ, οι κρίσεις αποτελούν ένα αναγκαίο αποτέλεσμα του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και οφείλονται στην «*συσσώρευση κεφαλαίου, που οδηγεί σε υπερπαραγωγή, η υπερπροσφορά, σε συνδυασμό με την συρρίκνωση της ζήτησης λόγω της εντεινόμενης εκμετάλλευσης, οδηγεί σε κατάρρευση των τιμών και μοιραία στην ραγδαία πτώση του ποσοστού κέρδους και τη χρεοκοπία επιχειρήσεων, όπου με την σειρά τους οδηγούν στην μείωση του απασχολούμενου κεφαλαίου και εν συνεχεία,*

Δηλαδή, το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα προσφέρει ευκαιρίες κέρδους μέσα στο διεθνές περιβάλλον, γεγονός που επιτρέπει στην κάθε χώρα να διέρχεται σε ποικίλες φάσεις της οικονομικής δραστηριότητας, όπως περιόδους ευφορίας και δυσπραγίας, οικονομικής ανόδου και παρακμής. Επισημαίνεται, ότι η ύπαρξη κάποιου δανειστή, είναι αναγκαία, όταν η χρηματοπιστωτική βάση των επιχειρήσεων αρχίζει να συρρικνώνεται (Μιχάλης Μ. Ψαλιδόπουλος, όπως παραπάνω).

²²⁸ Το πρόβλημα στην θεωρία των Minsky και Kindleberger είναι ότι δεν παρέχουν μία αυστηρή θεωρία για το τι χαρακτηρίζει μια οικονομική κρίση, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει και σε αυθαίρετες κυβερνητικές παρεμβάσεις (Μεντζελόπουλος Κωνσταντίνος, *Η Χρηματοπιστωτική Κρίση και η Επίδρασή της στα Χρηματοοικονομικά Αποτελέσματα των Επιχειρήσεων- Κατανόηση αιτιών και τρόπων αποτελεσματικής διεξόδου από αυτήν με βάση την προηγούμενη εμπειρία*», *διπλωματική εργασία στο Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, του Πανεπιστημίου Πατρών*).

²²⁹ Η θεωρία του Μαρξ για τις κρίσεις, δεν βρίσκεται σε ανεπτυγμένη μορφή μέσα στο έργο του · αντίθετα, είναι «αναμειγμένη» με άλλες θεωρίες του, γεγονός που οδήγησε και σε διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις και ερμηνείες από τους μετά τον Μαρξ μαρξιστές θεωρητικούς και οικονομολόγους. (Γιάννης Μηλιός, «*Η ιστορική μαρξιστική συζήτηση για τις οικονομικές κρίσεις (1900-1935) και η σημασία της*», Θέσεις - τριμηνιαία επιθεώρηση – εκδ, Νήσος, τεύχος 41, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1992.

²³⁰ Κάρλο Τριτζίλια, όπως παραπάνω, σελ. 54.

²³¹ ΜΑΡΙΑ Ν. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, όπως παραπάνω, σελ. 171.

στην μετέπειτα άνοδο του ποσοστού κέρδους, δημιουργώντας έτσι έναν νέο κύκλο με διάρκεια, περίπου, δέκα ετών»^{232 233}.

Κλείνοντας αυτή την ενότητα, θα πρέπει να τονιστεί ότι επιλέχθηκαν ορισμένες οικονομικές θεωρίες, προκειμένου να εξετάσουμε πολυδιάστατα την ερμηνεία και την έννοια αυτού του οικονομικού φαινομένου. Όμως, αυτό που διαφαίνεται ξεκάθαρα, είναι ότι το φαινόμενο των οικονομικών κρίσεων, δεν αποτελεί ένα σύγχρονο «πρόβλημα» του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Αντίθετα, φαίνεται να συμβαίνει αρκετά συχνά στην παγκόσμια οικονομική ιστορία –από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα-, και παρά τα μέτρα και τις συνεχείς προσπάθειες για την καταπολέμησή τους, θα ήταν άτοπο να θεωρήσουμε, ότι δεν θα επαναληφθεί στο μέλλον.

2.3 Συνέπειες των οικονομικών κρίσεων

Πράγματι, η οικονομική κρίση αποτελεί ένα φαινόμενο, το οποίο αν και ερμηνεύεται και εξηγείται με οικονομικούς όρους και μεγέθη, οι επιπτώσεις του είναι έκδηλες, τόσο σε μακρο- κοινωνικό επίπεδο – που αφορούν την οικονομική κατάσταση της χώρας-, όσο και σε μικρο- επίπεδο, που αφορούν τον πολίτη. Παράλληλα, είναι γεγονός, ότι οι επιπτώσεις αυτές, μπορεί να είναι διαφορετικές, όχι μόνο μεταξύ των εκάστοτε «πληγέντων» χωρών, αλλά και στο εσωτερικό της κάθε χώρας²³⁴.

²³² ΝΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗΣ, όπως παραπάνω, σελ.150.

²³³ Η μαρξιστική «κρισιολογία», αποτελεί αναμφισβήτητα μία από τις σημαντικότερες οικονομικές – κοινωνικές θεωρίες, σχετικά με την ερμηνεία και την περιγραφή των οικονομικών κρίσεων. Η κριτική, που της ασκείται, ιδιαίτερα από τους οικονομολόγους, αφορά την πεποίθησή του, ότι η τεχνολογική πρόοδος δεν εμπλέκεται στην δημιουργία πλούτου · παραβλέπει δηλαδή, το γεγονός, ότι η εισαγωγή νέων μηχανών, συνήθως, οδηγεί στην αύξηση της παραγωγικότητας. Επίσης, άλλος ένας παράγοντας, για τον οποίο του ασκήθηκε έντονη κριτική, είναι ότι υπερεκτίμησε την σημασία της ταξικής σύγκρουσης. Αναλυτικότερα, η επίδραση των κοινωνικών, πολιτισμικών και πολιτιστικών παραγόντων -τα οποία ο Μαρξ όρισε ως «εποικόδημα»- ήταν καθοριστική στην διάπλαση κοινωνικών συγκρούσεων και κατ' επέκταση στην ανάπτυξη των οικονομιών, σε αντίθεση με εκείνη της «βάσης των παραγόντων της οικονομίας» (Κάρλο Τριτζίλια, όπως παραπάνω, σελ. 54- 55).

Συνεπώς, θα μπορούσε να επωθεί ότι η μαρξιστική «κρισιολογία», «είναι συχνά πειστική στην ερμηνεία των κρίσεων, αλλά σχεδόν ποτέ στη μακροχρόνια πρόβλεψη των συνεπειών τους». (ΝΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗΣ, 'ό. π...', σελ.151').

²³⁴ Όπως είναι φυσικό, οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης είναι εντονότερες σε χώρες με χαμηλή και μέση ανάπτυξη, σε αντίθεση με τις ανεπτυγμένες χώρες. Αντίστοιχα και στο εσωτερικό των χωρών, οι χειρόνακτες εργάτες και τα άτομα με χαμηλή εκπαίδευση, υφίστανται τις δυσμενέστερες επιπτώσεις της κρίσης, σε σχέση με τα άτομα υψηλής εκπαίδευσης της μεσαίας και ανώτερης τάξης. (Γ. Κυριόπουλος, Β. Τσιάντου, «Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην υγεία και την ιατρική περίθαλψη», *Οικονομικά της Υγείας*, www.mednet.gr).

Οι δραματικές επιπτώσεις αυτού του φαινομένου, γίνονται εμφανείς, ήδη από τα πρώτα σημάδια εκδήλωσής του, με συναισθήματα, όπως ο φόβος και ο θυμός να κυριαρχούν στην ζωή των ανθρώπων²³⁵. Τα συναισθήματα αυτά ωστόσο, έχουν έντονο αντίκτυπο στην αμφισβήτηση πολιτικών και ιδεολογικών πεποιθήσεων ή ακόμα και σε φαινόμενα εγκληματικότητας – ρατσισμού.

Ιδιαίτερα στην χώρα μας, η παρούσα οικονομική και κοινωνική κρίση, έχει οδηγήσει την κοινωνία στην αμφισβήτηση του πολιτικού συστήματος, το οποίο κυριαρχούσε από την εποχή της μεταπολίτευσης²³⁶. Ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της κατάστασης, αποτελεί η έρευνα της Marc, για το «Έθνος της Κυριακής», τον Δεκέμβριο του 2012, σύμφωνα με την οποία, το 54,5% των ερωτηθέντων, δήλωσαν την έντονη αμφισβήτησή τους στο πολιτικό σύστημα, καθώς και την επιθυμία τους για την δημιουργία νέων κομμάτων²³⁷. Παρόμοια αποτελέσματα σημειώθηκαν και στο Ευρωβαρόμετρο του Μαΐου 2013, με το 90% των Ελλήνων «να μην εμπιστεύονται την κυβέρνησή τους» (71% στην Ε.Ε.), ενώ μόλις το 4% των Ελλήνων «να έχουν εμπιστοσύνη στα πολιτικά κόμματα»²³⁸.

²³⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η χώρα μας, όπου στο άκουσμα της πιθανότητας εκδήλωσης της οικονομικής κρίσης, τα πρώιμα συναισθήματα άρνησης, άγχους και ανασφάλειας, αντικαταστάθηκαν από συναισθήματα, όπως ο φόβος και ο θυμός. (Πηνελόπη Λουκά, «Οι Ψυχολογικές Επιπτώσεις της Κρίσης», e- psychology.gr).

²³⁶ Η αμφισβήτηση του πολιτικού συστήματος στην χώρα μας, είναι ένα φαινόμενο, που προϋπήρχε πριν την κρίση. Η εμφάνισή της όμως, «βοήθησε» στην εντονότερη εκδήλωση αυτού του φαινομένου, και στην διαρκή του όξυνση. Προκειμένου τώρα, να αντιληφθούμε αυτό το αίσθημα, αρκεί να παρατηρήσουμε τα διάφορα πανό, που αναρτώνται στις διάφορες διαδηλώσεις, ή τα συνθήματα που ακούγονται σε αυτές –π.χ. «να καεί η Βουλή», «έξω και οι 300 από την βουλή», είτε τις αντίστοιχες σελίδες, που δημιουργούνται στα διάφορα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως είναι το Facebook, twitter, κλπ, ή ακόμα τις περιπτώσεις προπηλακισμών και αποδοκιμασιών, πολιτικών προσώπων, σε δημόσιους χώρους, και σε εορταστικές- εθνικές εκδηλώσεις, π.χ. σε εθνικές παρελάσεις, και τέλος, την «επιτακτική» απαίτηση, να επιβληθούν κυρώσεις σε υπουργούς ή σε άλλα πρόσωπα, οι οποίοι είτε παρανόμησαν, έναντι του Κράτους, είτε ευθύνονται για την οικονομική κατάρρευση της χώρας.

²³⁷ Σύμφωνα με την έρευνα της Marc για το «Έθνος της Κυριακής» (Δεκέμβριος 2012), το 81,4% των ερωτηθέντων προέβλεψε την αναδιάταξη του πολιτικού συστήματος το 2013, ενώ μόλις το 6,4% επιθυμούσε την τοποθέτηση πρωτοκλασάτων στελεχών των τριών κομμάτων -ΠΑΣΟΚ, ΝΔ, ΔΗΜΑΡ- που στήριζαν την κυβέρνηση. Παράλληλα, στην ίδια έρευνα, παρουσιάζει ενδιαφέρον η απογοήτευση των πολιτών για τις εξελίξεις μέσα στο 2013 (με ποσοστό 64,4%), με την απογοήτευση να είναι εντονότερη, στην ηλικιακή κατηγορία των 35- 54 ετών (71,2%), έπειτα να ακολουθούν οι νέοι 18-24 ετών (60,1%) αλλά και τα άτομα 55 χρονών και άνω (60,1%). («Έντονη αμφισβήτηση του πολιτικού συστήματος από τους πολίτες», Κυριακή 23 Δεκεμβρίου 2012, www.naftemporiki.gr).

²³⁸ Στην «κοινωνική δημοσκόπηση» που διενεργήθηκε το διάστημα 11 με 25 Μαΐου, οι Έλληνες δεν εμφανίζονται μόνο δυσαρεστημένοι με την πολιτική στην χώρα τους · παρουσιάζοντα ιδιαίτερα πεπεισμένοι (σε ποσοστό 68%) «ότι τα χειρότερα δεν έχουν έρθει ακόμα, σε ότι αφορά τις αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης στην αγορά εργασίας», αλλά και έντονα απογοητευμένοι – απαισιόδοξοι για το μέλλον τους, με το 68% των Ελλήνων να δηλώνει «ότι η σημερινή κατάσταση δεν τους επιτρέπει να

Μέσα σε αυτό το κλίμα απαισιοδοξίας, φόβου και ανασφάλειας, οι πολίτες προσπαθούν να αντιδράσουν, μέσω της «ανατροπής» της υφιστάμενης πολιτικής κατάστασης. Στην χώρα μας όμως, όπως και σε όλες τις υπόλοιπες χώρες του Ευρωπαϊκού νότου²³⁹ – και όχι μόνο- που βιώνουν, καθημερινά την λιτότητα και την ύφεση, η «αντίδραση» αυτή φαίνεται να εκφράζεται μέσω της ανόδου ακροδεξιών κομμάτων και οργανώσεων²⁴⁰²⁴¹. Οι ακροδεξιές αυτές οργανώσεις, συνήθως, απευθύνονται σε άτομα που έχουν πληγεί από τις επιπτώσεις της κρίσης, όπως άνεργοι αλλά και άτομα, που ανήκουν στην παραδοσιακή εργατική και μικροαστική τάξη. Η «επιλογή» αυτή δεν είναι τυχαία. Τα άτομα αυτά, έχοντας χάσει, είτε την εργασία τους, είτε ένα ικανοποιητικό ποσό του εισοδήματός τους, είναι «ευαίσθητα» στην δημιουργία ενός «αποδιοπομπαίου τράγου», όπως οι μετανάστες, στους οποίους αποδίδεται η αύξηση της εγκληματικότητας, η αύξηση της ανεργίας, ακόμα και ο κίνδυνος αλλοίωσης των χαρακτηριστικών του έθνους- φυλής²⁴². Αποτέλεσμα αυτής της

κάνουν σχέδια και να ζουν μέρα την μέρα». («Ευρωβαρόμετρο: Η απαισιοδοξία σαρώνει τους έλληνες- το 90% τείνουν να μην εμπιστεύονται την κυβέρνηση», 23/07/2013, www.tanea.gr).

²³⁹ Αναμφίβολα, στις χώρες που οι συνέπειες της οικονομικής ύφεσης είναι εντονότερες, με την λιτότητα και την ανεργία να κυριαρχούν, σημειώνεται και η άνοδος ακροδεξιών στοιχείων. Στην Ισπανία για παράδειγμα, το 2011 στις τοπικές εκλογές, η Πλατφόρμα περ Καταλουνία (PxC) - την οποία ίδρυσε το 2002 ο «φρανκίστα» (νοσταλγός του Φράνκο) Ζοζέπ Ανγκλάδα- έλαβε 66.000 ψήφους και εξέλεξε 67 δημοτικούς συμβούλους. Αντίστοιχα φαινόμενα υπάρχουν και στην Ιταλία με την ιδιαιτερότητα ωστόσο, η ακροδεξιά να είναι ενσωματωμένη, εδώ και δύο δεκαετίες. Όσο αφορά την χώρα μας, η άνοδος της ακροδεξιάς, σε τέτοια πρωτοφανή ευρωπαϊκά ποσοστά, είναι απόρροια τόσο της οικονομικής κρίσης, όσο και της παθογένειας του πολιτικού συστήματος (Μαριάννα Πολυχρονιάδου, « Η ακροδεξιά σε Ισπανία, Ιταλία και η ελληνική 'ιδιαιτερότητα'», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, Κυριακή 13 Οκτωβρίου 2013, www.enet.gr).

Βέβαια, υπάρχουν και οι αντίθετες απόψεις, όπως εκείνη του Μάθιου Γκούντουιν, ειδικού στις ακροδεξιές οργανώσεις του Πανεπιστημίου του Νότιγγαμ, ο οποίος υποστηρίζει ότι «οι ανησυχίες σχετικά με την διατήρηση της εθνικής ταυτότητας, έχουν μεγαλύτερη σημασία από εκείνες που σχετίζονται με την έλλειψη υλικών αγαθών» («Οι εθνικοί φόβοι και η άνοδος της ακροδεξιάς», 12/08/2012, news.kathimerini.gr).

²⁴⁰Όσο αφορά την πολιτική σκηνή της Ευρώπης, σε συνέντευξή του το 2008, ο Ερνέστο Λακλάου, υποστηρίζει, ότι πλέον δεν υπάρχουν πραγματικές διαφορές ανάμεσα στην δεξιά και στην αριστερά, με αποτέλεσμα οι πολίτες, στην δυτική Ευρώπη, να νιώθουν ότι δεν έχουν πολιτικές εναλλακτικές, γεγονός που οδηγεί και στην άνοδο ακροδεξιών κομμάτων. (Αθηνά Αυγητίδου & Ελένη Κούκου, «Ο Υπερασπιστής της Ενδεχομενικότητας: Συνέντευξη με τον Ernesto Laclau», *Intellectum*, τεύχος 5, Δεκέμβριος 2008, <http://www.intellectum.org>).

²⁴¹ Η παγκόσμια ιστορία παρουσιάζει πλήθος παραδειγμάτων ανόδου ακροδεξιών μορφών και οργανώσεων σε περιόδους οικονομικής και κοινωνικής ανομίας · με το πλέον χαρακτηριστικό και πρόσφατο παράδειγμα, την άνοδο του νεοναζισμού στην Γερμανία κατά την δεκαετία του 1930, και έπειτα στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

²⁴² Η «στοχοποίηση» των αλλοδαπών είτε ως φορείς αλλοίωσης της εθνικής ταυτότητας, είτε ως εγκληματικά στοιχεία ή ακόμα και ως κύριοι υπεύθυνοι για κοινωνικά φαινόμενα, όπως η ανεργία, θα μπορούσε να ενταχθεί στην γενικότερη θεωρία του «ηθικού πανικού», σύμφωνα με την οποία «η κοινωνική αντίδραση υπό το κράτος μίας φοβικής υστερίας- πραγματικής και συμβολικής- καταλήγει στην δαιμονοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών τύπων και την κατασκευή αποδιοπομπαίων τράγων»

ξενοφοβίας, είναι η δραματική αύξηση ρατσιστικών επιθέσεων, οι οποίες, συχνά, καταλήγουν και στον θάνατο²⁴³.

Μιλώντας για μορφές ρατσισμού, δεν θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε και γενικότερα στο φαινόμενο της εγκληματικότητας. Ο παράγοντας της ανεργίας, φαίνεται να παρουσιάζει υψηλή συσχέτιση με την εγκληματική δραστηριότητα, με την κυρία εξήγηση, να έγκειται στο γεγονός, ότι «το άτομο – σε συνθήκες ανεργίας- προκειμένου να διατηρήσει ένα συγκεκριμένο επίπεδο επιβίωσης, είναι πιθανόν να προχωρήσει στην τέλεση εγκληματικής πράξης»²⁴⁴ Σε έρευνα μάλιστα, του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (WHO) στην χώρα μας, σημειώνεται σημαντική αύξηση των αυτοκτονιών, των ανθρωποκτονιών, των κλοπών, των φορέων του ιού HIV, των χρηστών ηρωίνης και πορνείας, αλλά και ο περιορισμός πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη²⁴⁵.

Ανάλογη εικόνα παρουσιάζουν και τα επίσημα στατιστικά στοιχεία της ΕΛ.ΑΣ για τα έτη 2010 και 2011, στα οποία εντοπίζονται διακυμάνσεις στην συχνότητα διάπραξης συγκεκριμένων αδικημάτων - ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες και τα χαρακτηριστικά της κάθε περιοχής · επιπλέον, το μεγαλύτερο ποσοστό καταγράφεται στα αδικήματα προσπορισμού μικρού ποσού ή αξίας, τα οποία διατρέχουν χαμηλό ρίσκο –εγκλήματα «έκτακτης ανάγκης ή επιβίωσης»- σε αντίθεση με τις οργανωμένες εκείνες περιπτώσεις, της αφαίρεσης χρημάτων, αξιών και πραγμάτων, που παρουσιάζουν αξιοσημείωτη μείωση²⁴⁶.

(Βασίλης Χ. Καρύδης, *«Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα, ηθικοί πανικοί, ποινική δικαιοσύνη»*, παρ.1 σελ. 44, εκδ. ANT. Ν ΣΑΚΚΟΥΛΑ).

²⁴³ Στα αποτελέσματα που παρουσίασε το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, κατά τη διάρκεια της περιόδου Ιανουαρίου-Σεπτεμβρίου 2012, τονίζεται ότι οι ρατσιστικές επιθέσεις, έχουν γίνει καθημερινό φαινόμενο στην χώρα μας. Αναλυτικότερα, «καταγράφηκαν 87 περιστατικά ρατσιστικής βίας εναντίον προσφύγων, εκ των οποίων τα 83 έγιναν σε δημόσιους χώρους, ενώ στα 50 από αυτά, υπήρξε βαριά σωματική βλάβη». Επίσης, στην πλειονότητά τους, αυτές οι επιθέσεις (73), σημειώθηκαν στην Αθήνα, σε περιοχές με υψηλή συγκέντρωση μεταναστευτικού πληθυσμού, όπως στην Ομόνοια και στον Άγιος Παντελεήμονας. (*«Αύξηση των ρατσιστικών επιθέσεων στην Ελλάδα»*, Σάββατο 6 Ιουλίου του 2013, www.kathimerini.gr).

²⁴⁴ Παρόλα αυτά, υπάρχει και η αντίθετη άποψη, η οποία υποστηρίζει, ότι σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, «η μείωση των εισοδημάτων, έχει ως αποτέλεσμα την μείωση της αγοράς των καταναλωτικών και άλλων πιθανών προϊόντων, παρέχοντας έτσι λιγότερους στόχους για εγκληματική δραστηριότητα» (Matthew D. Melick, «The Relationship between Crime and Unemployment», *The Park Place Economist*, 2003, article 13, volume 11, issue 1, σελ.30-31).

²⁴⁵ «Έρευνα του WHO για την οικονομική κρίση στην Ελλάδα», 31/10/2013. www.onmed.gr.

²⁴⁶ Ελληνική Αστυνομία (ΕΛ.ΑΣ), « Στατιστικά στοιχεία εγκληματικότητας, εγκλημάτων κατά της Οικονομίας, παράνομης διακίνησης μεταναστών, συγκεντρώσεων, αθλητικών εκδηλώσεων, καθώς και απολογισμού της αστυνομικής ανταπόκρισης για το έτος 2011», δελτίο τύπου, Αθήνα 11 Μαρτίου 2012, www.astynomia.gr.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Εγκληματική Δραστηριότητα στην Ελλάδα, κατά τα έτη 2010 και 2011²⁴⁷

Σύγκριση της Εγκληματικής Δραστηριότητας στην Ελλάδα κατά το έτος 2010 και 2011						
Είδος Εγκληματικής Δραστηριότητας	Έτος 2010			Έτος 2011		
	τελ/να	απόπειρες	εξιχνιάσεις	τελ/να	απόπειρες	εξιχνιάσεις
ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΕΣ	176	193	265	184	182	291
ΑΠΑΤΕΣ	1.991	91	732	2.464	63	833
ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΕΙΑ	91	3	77	102	4	88
ΒΙΑΣΜΟΙ	215	77	214	172	61	163
ΕΚΒΙΑΣΕΙΣ	188	9	148	231	24	248
ΕΠΑΙΤΕΙΑ	1.192	2	1.183	1.118		1.105
ΖΩΟΚΛΟΠΗ	979	7	99	994	6	155
ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΑΡΑΧΑΡΑΓΜΕΝΩΝ	3.461	5	429	4.870	8	604
ΛΑΘΡΕΜΠΟΡΙΟ	166	1	151	363	1	356
N περί ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ	11.439	39	10.974	10.203	49	9.792
N περί ΟΠΛΩΝ	3.618	24	2.917	3.677	25	3.066
N περί ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ	1.153	3	1.078	731	3	703
ΠΛΑΣΤΟΓΡΑΦΙΑ	8.687	5	8.478	3.485	2	3.304
ΣΞΕΟΥΑΛΙΚΗ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗ	616		451	312	1	222
ΚΛΟΠΕΣ - ΔΙΑΡΡΗΞΕΙΣ	90.931	4.710	15.655	96.925	5.045	16.714
ΛΗΣΤΕΙΕΣ	6.079	350	1.945	6.636	289	1.943
ΚΛΟΠΕΣ ΤΡΟΧΟΦΟΡΩΝ	27.587	474	9.724	32.242	665	11.417

Εξίσου ανησυχητικά είναι και τα στοιχεία στην χώρα μας²⁴⁸, για περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας, με τα κρούσματα σε βάρος γυναικών, να σημειώνουν αύξηση, κατά 47%, τον τελευταίο χρόνο²⁴⁹. Μάλιστα, όπως προκύπτει από την έρευνα, η πλειοψηφία των ανδρών που άσκησαν βία, ήταν, είτε άνεργοι (47%), είτε σε κακή

²⁴⁷ Η εγκληματική δραστηριότητα ωστόσο για το έτος 2012, παρουσιάζεται διαφορετική, αφού πραγματοποιείται σημαντική μείωση σχεδόν σε όλους τους δείκτες εγκληματικής δραστηριότητας. Πιο συγκεκριμένα, κατά το έτος 2012 παρατηρείται «μείωση σε αδικήματα, όπως οι εκβιάσεις, σε ποσοστό 12%, η πλαστογραφία 15%, η αρχαιοκαπηλία 8% και η πλαστογραφία 5%. Ταυτόχρονα καταγράφονται οι λιγότερες ανθρωποκτονίες, ληστείες, κλοπές και διαρρήξεις της τελευταίας τριετίας (2010- 2012), όπου σε σύγκριση με το 2011, σημειώθηκαν 19 λιγότερες ανθρωποκτονίες, 644 λιγότερες ληστείες, 9.013 λιγότερες κλοπές – διαρρήξεις και 1.076 λιγότερες κλοπές τροχοφόρων», (Ελληνική Αστυνομία (ΕΛ.ΑΣ), «Στατιστικά στοιχεία εγκληματικότητας, εγκλημάτων κατά της Οικονομίας, παράνομης διακίνησης μεταναστών, συγκεντρώσεων, αθλητικών εκδηλώσεων, καθώς και απολογισμού της αστυνομικής ανταπόκρισης για το έτος 2012», δελτίο τύπου, Αθήνα 13 Φεβρουαρίου 2013, www.astynomia.gr).

Επίσης, αντίστοιχη μείωση παρατηρείται και κατά το εννιάμηνο του 2013 στην χώρα μας. Σύμφωνα με την ΕΛ.ΑΣ, σε σύγκριση με το 2012, διαπράχθηκαν 734 λιγότερες ληστείες, 11.007 λιγότερες κλοπές – διαρρήξεις, 713 λιγότερες κλοπές τροχοφόρων και 13 λιγότερες υποθέσεις ανθρωποκτονιών. («Μειώθηκαν οι ανθρωποκτονίες, οι ληστείες και οι κλοπές το τελευταίο 9μηνο, ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ ΤΟΥ 2012, 24/10/2013, www.ethnos.gr).

²⁴⁸ Όπως κατέδειξε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε οχτώ ευρωπαϊκά κράτη –Ισπανία, Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο, Βέλγιο, Ουγγαρία, Σουηδία, Πορτογαλία και Ελλάδα-, η χώρα μας καταλαμβάνει την πρώτη θέση! (Ζέττα Ζάχου, «Αύξηση των κρουσμάτων ενδοοικογενειακής βίας λόγω οικονομικής κρίσης», www.skaipatras.gr).

²⁴⁹ Σύμφωνα με τα στοιχεία, που παρουσίασε εκπρόσωπος της ΕΛ.ΑΣ στην Βουλή, «2011 υπήρξε αύξηση φαινομένων ενδοοικογενειακής βίας σε ποσοστό 53,86%, το 2012 αύξηση σε ποσοστό 22,24% και τα θύματα ήταν στη συντριπτική πλειονότητα γυναίκες. Ακόμα, το 2012 έχουν καταγραφεί 5 ανθρωποκτονίες γυναικών ως αποτέλεσμα ενδοοικογενειακής βίας, το 2011 οι ανθρωποκτονίες ήταν 10 και 8 ανθρωποκτονίες έγιναν το ενδεκάμηνο του 2013» («Βουλή: Ανησυχητική αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας κατά την κρίση», 4 Δεκεμβρίου, 2013, www.newsbomb.gr).

οικονομική κατάσταση (39%) -μόλις το 17%, βρίσκονταν σε καλή οικονομική κατάσταση²⁵⁰. Εντύπωση εντούτοις προκαλεί, η αύξηση των ποσοστών ψυχολογικής κακοποίησης, που δέχονται οι άντρες, από τις συζύγους τους, με το πρόβλημα της ανεργίας, να είναι –κυρίως- η αιτία, που επιφέρει αυτά τα υποτιμητικά σχόλια²⁵¹. Σε αντίστοιχα συμπεράσματα, καταλήγει και η έρευνα της EMA και του Ανδρολογικού Ινστιτούτου, στην οποία επισημαίνεται ότι «η σεξουαλική βία, ενδοοικογενειακά, είναι δείκτης κοινωνικής, πολιτιστικής και οικονομικής αποσάθρωσης»²⁵².

Επιπλέον, η μείωση του εισοδήματος ή ακόμα και η απώλεια εργασίας, αποτελέσματα της κρίσης που βιώνουν χιλιάδες άνθρωποι, έχουν ως συνέπεια, πολλά άτομα, να οδηγούνται καθημερινά στην ανεργία, ενώ ταυτόχρονα να οξύνονται φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού και περιθωριοποίησης. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την βίωση έντονων συναισθημάτων, όπως κατάθλιψη, άγχος, ψυχοσωματικά συμπτώματα κ.α, έχουν ωθήσει στην καταφυγή παράνομων ή νόμιμων ουσιών, ως έναν μηχανισμό «ανακούφισης», ως μία διέξοδο από την σκληρή πραγματικότητα.

Δυστυχώς όμως, η κρίση επηρεάζει δυσμενώς και τον τομέα της εξάρτησης, αφού η οικονομική δυσχέρεια πολλών χρηστών να εξασφαλίσουν την δόση τους, τους οδηγεί στην επιλογή οικονομικότερων, αλλά πιο επικίνδυνων ουσιών- σίσα και τάι- , τα λεγόμενα «ναρκωτικά της κρίσης»²⁵³. Το φαινόμενο αυτό ωστόσο, δεν είναι πρωτοφανές · ομοίως, και στην Αργεντινή του 2001, όπου το «πάκο» -φθινό, ναρκωτικό της κρίσης- γέμισε την αγορά, καταγράφοντας αύξηση της τάξης, του 200%²⁵⁴.

Άλλο ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στην συμπεριφορά των εξαρτημένων χρηστών, είναι ο διαρκής πολλαπλασιασμός νέων

²⁵⁰ Ελένη Χαδιαράκου, «Δραματική η αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας στην Ελλάδα», www.imommy.gr.

²⁵¹ Ζέττα Ζάχου, όπως παραπάνω.

²⁵² Ελένη Χαδιαράκου, όπως παραπάνω.

²⁵³ Ενδεικτική, για την εξάπλωση των «ναρκωτικών της κρίσης» - και συγκεκριμένα της ουσίας, «σίσα»- είναι η έρευνα του ΚΕΘΕΑ (2011), στην οποία συμμετείχαν 148 εξαρτημένοι χρήστες, από διαφορετικές περιοχές του κέντρου της Αθήνας, με το 95% να γνωρίζει την ύπαρξη της ουσίας, ενώ το 68,5%, να κάνει περιστασιακή χρήση της. (Απολογιστική συνέντευξη Τύπου ΚΕΘΕΑ «Κρίση και εξάρτηση: αδιέξοδα και προοπτικές», ομιλία Χ. Πουλόπουλου, Διευθυντή ΚΕΘΕΑ, 25/6/2012, www.kethea.gr).

²⁵⁴ «Κρίση και... χρήση: Εννοιες αλληλένδετες», 21/2/2013, gr.euronews.com.

κρουσμάτων HIV²⁵⁵, αλλά και οι διαστάσεις επιδημίας, που φαίνεται να λαμβάνει, η εξάπλωση της ηπατίτιδας C²⁵⁶.

Δυσμενείς επιπτώσεις της κρίσης, μπορούμε να παρατηρήσουμε και στην κατανάλωση αλκοόλ. Όπως επισημαίνουν διάφορες έρευνες, «η μέση κατανάλωση ή ακόμα και η μέση αύξηση στην βαριά κατανάλωση αλκοόλ, μπορεί να ακολουθήσει έπειτα από ένα κοινωνικό στρες, όπως είναι η οικονομική κρίση»²⁵⁷. ομοίως, άλλες μελέτες, κατέδειξαν, ότι «η αύξηση κατανάλωσης οινοπνεύματος –ιδίως- σε νεαρά άτομα, βρίσκεται σε υψηλά ποσοστά, σε περιόδους οικονομικής κρίσης»²⁵⁸. Η συσχέτιση ανάμεσα στην οικονομική κρίση και την κατανάλωση αλκοόλ, επιβεβαιώνεται και από την έκθεση του ΟΟΣΑ (2009), σύμφωνα με την οποία, σημειώθηκε έξαρση του φαινομένου του αλκοολισμού σχεδόν σε όλη την Ευρώπη, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, του αυξανόμενου άγχους και της ανασφάλειας²⁵⁹.

Παρόλα αυτά, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε και τα προβλήματα που δημιουργεί η κρίση, σε εκείνα τα άτομα, που επιθυμούν να απεξαρτητοποιηθούν και να επανενταχθούν στην κοινωνία. Αρχικά, η ανεργία και η οικονομική δυσχέρεια, αποτελούν ανασταλτικό παράγοντα, για πολλές οικογένειες και χρήστες, να ζητήσουν βοήθεια · γεγονός που ενισχύεται, και από τις περικοπές, που δέχονται οργανισμοί θεραπείας, εξαιτίας της λιτότητας²⁶⁰. Ταυτόχρονα, η αδυναμία εξεύρεσης και διατήρησης εργασιακής θέσης, σε συνδυασμό με την έντονη κοινωνική

²⁵⁵ «Ο επιπολασμός του ιού στους χρήστες ουσιών το 2011, αυξήθηκε, ραγδαία, από το 0,8% σε 4,4%, με την περιοχή της Αθήνας, να αγγίζει το 8,1%» (Χαράλαμπος Πουλόπουλος, «Κρίση και Ναρκωτικά», 26/1/2013, tvxs.gr).

²⁵⁶ Σε ρεπορτάζ μάλιστα της εκπομπής Le Iene, του Ιταλικού τηλεοπτικού σταθμού Italia1, επισημαίνεται ότι το AIDS, στην Ελλάδα, έχει γίνει μία «πραγματική μάστιγα», αφού τα τελευταία δύο χρόνια, τα κρούσματα έχουν αυξηθεί σε ποσοστό 1500%. Σημαντικό ρόλο σε αυτή την εξάπλωση, όπως υποστηρίζει στο ρεπορτάζ εκπρόσωπος του ΚΕΘΕΑ, είναι η «επιθυμία πολλών γυναικών να δέχονται να έρθουν σε σεξουαλική επαφή με άντρες, χωρίς προφυλακτικό, για 20 ευρώ, προκειμένου να εξασφαλίσουν την δόση τους», αλλά και η ανταλλαγή συρίγγων. («Ρεπορτάζ-σοκ από τις πιάτσες των ναρκωτικών στην Αθήνα..Κούρδοι και Αφγανοί έχουν γεμίσει την Αθήνα με "σίσα"..Μεταδόθηκε από το ιταλικό Italia 1..», www.eglimatikotita.gr).

²⁵⁷ «Άγχος, οικονομική κρίση και προβληματική χρήση αλκοόλ», www.e-psychology.gr.

²⁵⁸ Βέβαια, υπάρχει και η αντίθετη άποψη, η οποία υποστηρίζει ότι «η κατανάλωση αλκοόλ περιορίζεται σε περιόδους ανεργίας, λόγω έλλειψης χρημάτων» (Αθηνά Πατελάρου, Άννα Μανιδάκη, Αντώνιος Μπαλολάκης, Εύα Ορφανού, Ευρυδίκη Πατελάρου, «Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην υγεία-Προτάσεις για παρέμβαση» *ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ*, τόμος 4, τεύχος 3, σελ. 55).

²⁵⁹ Δημήτρης Κατσορίδας & Γιώργος Λεχουρίτης, «Οι κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις της ανεργίας», *Εγκέφαλος*, 2010, 47 (4): 181- 188.

²⁶⁰ Απολογιστική συνέντευξη Τύπου ΚΕΘΕΑ «Κρίση και εξάρτηση: αδιέξοδα και προοπτικές», όπως παραπάνω.

περιθωριοποίηση και στιγματισμό, που δέχονται πολλοί χρήστες, έχουν ως αποτέλεσμα τον κίνδυνο υποτροπής σε προβληματικές – αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές²⁶¹.

Κλείνοντας αυτό το κεφάλαιο, μελετήσαμε ορισμένες κοινωνικές και πολιτικές συνέπειες, αυτού του φαινομένου. Παρακολούθησαμε δηλαδή, πώς ένα οικονομικό φαινόμενο, οδηγεί στην «κοινωνική αποδόμηση²⁶²» και στην «χαλάρωση του κοινωνικού δεσμού²⁶³». Παρατηρήσαμε επίσης, πώς η ανεργία, η οικονομική δυσχέρεια, και η απώλεια κοινωνικού στάτους, συνδέονται με συναισθήματα, όπως ο φόβος, η ανασφάλεια, ο θυμός, κ.α., πώς αυτά οδηγούν σε φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού – στιγματισμού, και τέλος, πώς επηρεάζουν την «κοινωνική αλληλεγγύη» και ελλοχεύουν τον κίνδυνο της ανομίας.

Στην συνέχεια θα επικεντρωθούμε στις συνέπειες που έχει η οικονομική κρίση στην ψυχική υγεία των ανθρώπων στην χώρα μας, και θα ερευνήσουμε κατά πόσο τα αποτελέσματα της κρίσης, σε συνδυασμό την έντονη συναισθηματική κατάσταση, μπορούν να οδηγήσουν στην αυτοκτονία.

²⁶¹ «Η οικονομική κρίση συντελεί σε αύξηση των χρηστών ναρκωτικών ουσιών», health.in.gr.

²⁶² Η θεωρία της «κοινωνικής αποδόμησης», αναπτύχθηκε για πρώτη φορά, τέλη του 19^{ου} αιώνα, από τους κοινωνιολόγους της Σχολής του Σικάγου, οι οποίοι υποστήριζαν ότι, η «παράλληλα με την κοινωνική αποδιοργάνωση αυξάνονται και τα ποσοστά εγκληματικότητας». Στα πλαίσια της μελέτης τους για την κοινωνική αποδόμηση, εστίασαν σε τρεις δείκτες, «(α) χωροταξική σύνθεση, όπου οι υψηλότεροι δείκτες εγκληματικότητας σημειώθηκαν σε γειτονιές μέσα ή ακριβώς δίπλα σε περιοχές με βαριά βιομηχανία ή εμπορική δραστηριότητα, (β) οικονομική κατάσταση, με τα μεγαλύτερα ποσοστά να βρίσκονται σε περιοχές με χαμηλή οικονομική θέση και, (γ) πληθυσμιακή κατάσταση, όπου περιοχές υψηλής εγκληματικότητας, παρουσίαζαν μεγάλες συγκεντρώσεις ξένων και μαύρων». (ΑΝΘΩΖΩΗ ΧΑΙΔΟΥ, «ΘΕΤΙΚΙΣΤΙΚΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ, ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 135- 139).

Μέσω της θεωρίας της «κοινωνικής αποδόμησης», μπορούμε να αντιληφθούμε πώς η χαμηλή κοινωνική και οικονομική θέση ενός ατόμου, συμβάλουν στην όξυνση φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού και περιθωριοποίησης, φαινόμενα που οξύνονται σε περιόδους οικονομικής κρίσης.

²⁶³ Ο «κοινωνικός δεσμός» φαίνεται να εκφράζεται σε διάφορες μορφές της συλλογικής ζωής, όπως είναι η εργασιακή κατάσταση, η οικογένεια, το σχολείο, η θρησκεία, κλπ. Οποιαδήποτε απώλεια, ή διάρρηξη σχέσεων – αξιών, έχει ως αποτέλεσμα την δημιουργία παθογενειών, τα οποία μπορούν να οδηγήσουν και σε αυτοκαταστροφικές συμπεριφορές, αλλά και σε «διάρρηξη της κοινωνικής αλληλεγγύης». Επίσης, τα υψηλά επίπεδα ανεργίας, η φτώχεια και οι αδυναμίες άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων, έχουν ως αποτέλεσμα την διαιώνιση των κοινωνικών ανισοτήτων. (ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, «ΦΤΩΧΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ», εκδ. ΕΞΑΝΤΑΣ).

Κεφάλαιο 3

Επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία: Το φαινόμενο των αυτοκτονιών

Στις πρώτες αιτίες παγκοσμίως, για την «επιβράδυνση» της λειτουργικότητας ενός ατόμου, κατατάσσονται οι ψυχικές και οι συναισθηματικές διαταραχές, οι οποίες μάλιστα σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, μέχρι το 2020, αναμένεται να αυξηθούν και να καταστούν δευτέρες σε συχνότητα εμφάνισης, μετά την ισχαιμική καρδιοπάθεια²⁶⁴.

Σημαντικές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία, παρατηρούνται και κατά την εκδήλωση οικονομικών υφέσεων. Για παράδειγμα, σε δύο από τις σοβαρότερες οικονομικές κρίσεις του 20^{ου} αιώνα, όπως η Μεγάλη Ύφεση του 1929 στις Η.Π.Α. και η οικονομική κατάρρευση των πρώην σοβιετικών χώρων στις αρχές του '90, σημειώθηκε δραματική αύξηση των αυτοκτονιών, των ανθρωποκτονιών και των θανάτων²⁶⁵.

Το γεγονός αυτό έγκειται, στο ότι παράμετροι όπως, η απελπισία και η ανασφάλεια, το χαμηλό ή η απώλεια εισοδήματος, η ανεργία, η κοινωνική μεταβολή και ο κοινωνικός αποκλεισμός, ενισχύουν την συναισθηματική και ψυχική ευαλωτότητα των ατόμων που βρίσκονται αντιμέτωποι με μια οικονομική κρίση (Patel και Kleinman,2003), (Patel, Gwanzura και συνεργάτες, 1995)²⁶⁶.

Ανάλογα συμπεράσματα προκύπτουν και από μεταγενέστερες έρευνες στις οποίες παρατηρείται ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στην απότομη μείωση του εισοδήματος και στην εμφάνιση ψυχιατρικών διαταραχών, ενώ σε άρθρο του στο Ηνωμένο Βασίλειο, ο Ο. Γιωτάκος, επισημαίνει τον κίνδυνο αύξησης ψυχωτικών και καταθλιπτικών επεισοδίων, καθώς και κατάχρησης αλκοόλ²⁶⁷.

Οι επιπτώσεις λοιπόν, της οικονομικής κρίσης, ώθησαν ένα πλήθος επιστημόνων να ερευνήσουν την σχέση τους με την διανοητική υγεία, καθώς και τον ρόλο της κρατικής παρέμβασης στην αντιμετώπιση του φαινομένου.

²⁶⁴ Ευφροσύνη Φωτεινάκη, «Οικονομική Κρίση και Ψυχική Υγεία, επίπτωση της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία στην Ελλάδα», www.oedenh.gr.

²⁶⁵ Ο. Γιωτάκος, Δ. Καράμπελας, Α. Καυκάς, «Επίπτωση της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία στην Ελλάδα», *Ψυχιατρική* 22 (2011), σελ.110.

²⁶⁶ Ευφροσύνη Φωτεινάκη, ό. π.

²⁶⁷ Ο. Γιωτάκος, «Οικονομική κρίση και ψυχική Υγεία». *Ψυχιατρική* 21 (2010), σελ. 195-204.

3.1 Κοινωνικοοικονομικοί Παράγοντες και Ψυχική Υγεία

Στις περισσότερες κοινωνιολογικές μελέτες παρουσιάζεται αρνητική συσχέτιση της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης ενός ατόμου με την εμφάνιση ψυχικών νοσημάτων, γεγονός που εξηγεί την μεγάλη «αντιπροσωπευτικότητα» των κατώτερων κοινωνικών τάξεων στα ψυχικά νοσήματα²⁶⁸. Όσο χαμηλότερη δηλαδή, είναι η κοινωνικοοικονομική κατάσταση ενός ατόμου, τόσο μεγαλύτερος είναι ο κίνδυνος εμφάνισης ψυχικών νοσημάτων.

Η πρώτη επιδημιολογική μελέτη για τον προσδιορισμό της σχέσης ανάμεσα στην κοινωνική τάξη και την διανοητική διαταραχή, πραγματοποιήθηκε από τους Robert Faris και Warren Dunham στο Σικάγο το 1939, οι οποίοι ανακάλυψαν ότι το υψηλότερο ποσοστό των ψυχικά ασθενών, προερχόταν από τις περισσότερο αποδιοργανωμένες περιοχές, στις οποίες υπήρχαν υψηλά ποσοστά ανεργίας, διαλυμένων οικογενειών και κοινωνικής απομόνωσης²⁶⁹. Ανάλογα πορίσματα, διαπιστώθηκαν τόσο στην μελέτη των August Hollingshead και Frederick Redlich (1950), στο New Haven –πολιτεία του Connecticut-, όσο και στην έρευνα του Srole και των συνεργατών του, στο Μανχάταν, σύμφωνα με τις οποίες διαπιστώθηκε ότι ένα μεγάλο ποσοστό των ατόμων της κατώτερης κοινωνικής τάξης, βρέθηκε να παρουσιάζει διανοητικές ασθένειες, σε σχέση με τους ανθρώπους της ανώτερης τάξης^{270 271}, ενώ σε έρευνα των Holzer και των συνεργατών του (1986), επισημαίνεται ότι ο κίνδυνος εκδήλωσης σχιζοφρένειας, είναι οχτώ φορές υψηλότερος στα άτομα με χαμηλή κοινωνικοοικονομική κατάσταση σε σχέση με εκείνους που ανήκουν σε ανώτερα κοινωνικά στρώματα²⁷².

²⁶⁸ Patel V., Gwanzura F., Simunyu E., Mann A. Lloyd K., «The explanatory models and phenomenology of common mental disorder in Harare, Zimbabwe» 1995, *Psychol Med* 25, σελ. 1191-1199.

²⁶⁹ Alex Thio, «Παρεκκλίνουσα Συμπεριφορά», όπως παραπάνω, σελ. 351-352.

²⁷⁰ Christopher G. Hudson, PhD, «Socioeconomic Status and Mental Illness: Tests of the Social Causation and Selection Hypotheses», *American Journal of Orthopsychiatry* 75 (2005), σελ. 3-4.

²⁷¹ Τα πορίσματα των ερευνών του Σικάγο αλλά και του New Haven, στηρίχτηκαν στις περιπτώσεις εκείνων των ασθενών, οι οποίοι είτε νοσηλεύτηκαν, είτε ακολούθησαν θεραπεία. Αντίθετα, η μελέτη του Srole και των συνεργατών του, στο Μανχάταν, στηρίχτηκε σε συνεντεύξεις, σε ένα τυχαίο επιλεγμένο δείγμα ανθρώπων της περιοχής, έξω από ψυχιατρικά κέντρα. (Alex Thio, 'ό. π... σελ.351-352').

²⁷² Michelle Funk, Natalie Drew, Martin Knapp, «Mental health, poverty and development», *Journal of public mental health* 11 (2012), σελ. 166-185.

Παρόμοια συμπεράσματα παρατηρούνται και στις μελέτες εκείνες, οι οποίες συνδέουν την απώλεια εισοδήματος, την ανεργία, ακόμα και την μερική εκπαίδευση με την εμφάνιση ψυχικών διαταραχών.

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Ταϊλάνδη, με στόχο την παρατήρηση και ανάλυση των βραχυπρόθεσμων επιπτώσεων της κρίσης στην υγεία, βρέθηκε ότι η ανεργία και η οικονομική δυσχέρεια, είχαν αρνητικές επιπτώσεις στην διανοητική υγεία, στα επίπεδα του στρες και στον αυτοκτονικό ιδεασμό²⁷³. Ειδικότερα, οι μελετητές Paul και Moser (2009), κατέδειξαν ότι ο μέσος όρος των ατόμων που είχαν ψυχολογικά προβλήματα, ήταν υπερδιπλάσιος για τους ανέργους (34%), σε αντίθεση με τα άτομα που εργάζονταν (16%)²⁷⁴. Ομοίως, ο Harvey Brenner (1973), κατέδειξε τον καθοριστικό ρόλο της ανεργίας, ιδιαίτερα για τους άντρες, όσο αφορά την ψυχιατρική νοσηλεία²⁷⁵²⁷⁶.

Αντίστοιχα, σε μεταγενέστερες έρευνες, όπως του Robins (1991), επισημαίνεται ότι τα άτομα με ψυχικές διαταραχές είναι τέσσερις φορές πιο πιθανόν να είναι άνεργοι ή με μερική απασχόληση²⁷⁷. Εξίσου σημαντική είναι και η μετα- ανάλυση των Paul και Moser (2009), οι οποίοι κατέδειξαν ότι η αρνητική επίπτωση της ανεργίας, είναι μισή τυπική απόκλιση κάτω από εκείνο των εργαζομένων²⁷⁸, αλλά και η μελέτη των Stuckler και των συνεργατών του (2009), σύμφωνα με την οποία, για κάθε αύξηση 1% στην ανεργία, υπήρχε αύξηση 0,8% στις αυτοκτονίες (κάτω από 65 ετών), αλλά και αύξηση 0,8% στις ανθρωποκτονίες²⁷⁹. Στις παραπάνω θεωρίες παρατηρούμε όχι μόνο την

²⁷³ Κωνσταντίνος Ευθυμίου και συν. , όπως παραπάνω, σελ.25.

²⁷⁴ Γαρυφαλλος Αναγνώστου, «Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία και η θετική επίδραση της άσκησης», (12^ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου), www.chiosrunning.gr.

²⁷⁵ Η μελέτη του Harvey Brenner, στηρίχθηκε σε δεδομένα 150 ετών ανεργίας και νοσηλείας σε νοσοκομεία, στην Νέα Υόρκη (Christopher G, όπως παραπάνω, σελ. 4).

²⁷⁶ Αντίθετα, ενδιαφέρον προκαλεί η άποψη ότι τα άτομα που εργάζονται συχνά, είναι πιθανόν να μην επηρεαστούν αρνητικά, ή ακόμα και να επηρεαστούν θετικά στο φαινόμενο της οικονομικής κρίσης, καθώς η συναισθηματική ασφάλεια που προκύπτει μέσα από το σταθερό εργασιακό περιβάλλον, σε συνδυασμό με τα υψηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης, καθιστούν ψυχικά υγιέστερο το άτομο, έναντι της ύφεσης (φαινόμενο γνωστό ως, «healthy worker effect»).

(Ευφροσύνη Φωτεινάκη, «Οικονομική Κρίση και Ψυχική Υγεία, επίπτωση της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία στην Ελλάδα», όπως παραπάνω).

²⁷⁷ Michelle Funk, et all, όπως παραπάνω, σελ.166-185.

²⁷⁸ Κωνσταντίνος Ευθυμίου, και συν. 'ό. π. . . .', σελ. 23'.

²⁷⁹ Οι Stuckler και οι συνεργάτες του, μελετώντας 26 χώρες της Ευρώπης, επικέντρωσαν την έρευνά τους, στις οικονομικές μεταβολές που υπέστησαν, κατά το διάστημα 1970-2006, και στο κατά πόσο αυτές οι μεταβολές μπορεί να επηρέασαν τα ποσοστά θνησιμότητας, ενώ εξέτασαν και τον ρόλο των κυβερνήσεων. (Ο. Γιωτάκος, και συν. όπως παραπάνω ,σελ. 110).

υψηλή συσχέτιση ανάμεσα στην ανεργία και την εμφάνιση διανοητικής ασθένειας, αλλά και τον σημαντικό ρόλο της δεύτερης, στην εμφάνιση της πρώτης.

Παρόλα αυτά, άλλοι μελετητές επικεντρώνονται στον ρόλο της εκπαίδευσης, στην εμφάνιση ψυχικών διαταραχών. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ο Cohen(1993), κατά τον οποίο το 1/3 των ατόμων που εμφανίζουν ψυχικές διαταραχές, είναι πιθανόν να μην έχει αποφοιτήσει από το γυμνάσιο²⁸⁰. Ακόμα, σύμφωνα με τους Ritsher, Warner, Johnson και Dohrenwend (2001), η χαμηλή εκπαίδευση των γονέων, προμήνυε τον κίνδυνο εμφάνισης κατάθλιψης στα παιδιά²⁸¹.

Κλείνοντας, άλλος ένας παράγοντας της οικονομικής κρίσης, που επιδρά δυσμενώς στην ψυχική υγεία, είναι εκείνος της απώλειας εισοδήματος. Στην Χιλή βρέθηκε ισχυρή σύνδεση μεταξύ της απότομης απώλειας εισοδήματος, με την εμφάνιση ψυχικών διαταραχών²⁸². Επιπλέον, άνθρωποι που χάνουν τα προς το ζην, είναι πιθανόν είτε να παρουσιάσουν προβλήματα ψυχικής υγείας, ή ακόμα και να αυτοκτονήσουν²⁸³.

3.2 Οικονομική Κρίση και Ψυχική Υγεία στην Ελλάδα

Το 2008 ο τότε πρωθυπουργός της χώρας (Κωνσταντίνος Καραμανλής), μιλά για την παγκόσμια οικονομική κρίση και τις συνέπειες της στην Ευρωπαϊκή Ένωση²⁸⁴. Ένα χρόνο όμως μετά, το 2009, στην Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (Δ.Ε.Θ.), αναφέρεται για πρώτη φορά στις επιπτώσεις της στην οικονομία της Ελλάδος και για την αναγκαιότητα λήψης μέτρων, λέγοντας χαρακτηριστικά, *«αν δεν δράσουμε άμεσα και αποφασιστικά, οι κίνδυνοι θα είναι μεγάλοι»*²⁸⁵.

Ταυτόχρονα, τον Νοέμβριο του 2009, με αφορμή τις πρώτες επιπτώσεις της ύφεσης, διεξάγεται συζήτηση ανάμεσα στο Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών

²⁸⁰ Michelle Funk, et all, όπως παραπάνω, σελ. 166-185.

²⁸¹ Christopher G, όπως παραπάνω, σελ. 4.

²⁸² Κωνσταντίνος Ευθυμίου, και συν. , όπως παραπάνω, σελ. 24.

²⁸³ Michelle Funk, et all, 'ό. π... σελ. 166-185'.

²⁸⁴ Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα αποτελεί μία «απόρροια» της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, που ξεκίνησε από την Αμερική, το 2009, με αφορμή την κατάρρευση της Lehman Brothers, της τέταρτης μεγαλύτερης επενδυτικής τράπεζας των Η.Π.Α. Ωστόσο, αυτό που υπενθυμίζεται σε αυτό το σημείο, είναι ότι η «ευαλότητα» της ελληνικής οικονομίας, οφείλεται στις χρόνιες παθογένειες του ελληνικού ιδιωτικού και δημόσιου τομέα. (Στυλιανός Πέτσας, *«Παγκόσμια οικονομική κρίση: Οι αιτίες και η αντιμετώπισή της»*, 8 Ιανουαρίου 2009, blogs.eliamer.gr).

²⁸⁵ *«Με καθαρά πολιτικούς προσανατολισμούς η ομιλία Κ. Καραμανλή στη Δ.Ε.Θ.»*, 5 Σεπτεμβρίου 2009, news.in.gr.

Ερευνών (IOBE) και από το Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής. Αυτό που διαπιστώνεται είναι ότι, (α) η οικονομική κρίση δεν συγκρίνεται με κάτι ανάλογο στην μεταπολεμική περίοδο, (β) η δυσκολία πρόβλεψης της διάρκειάς της και του βάθους της και (γ) η πιθανότητα να μην έχουμε φτάσει στο χειρότερο σημείο της²⁸⁶.

Πέντε χρόνια μετά από αυτές τις προβλέψεις, η Ελλάδα μοιάζει σαν να βρίσκεται στον «κυκλώνα» της ύφεσης. Πιο αναλυτικά, από τον Ιούνιο του 2009 μέχρι και τον Ιούνιο του 2013 –σύμφωνα με το μητρώο εργοδοτών του Ι.Κ.Α- έκλεισαν 103.580 επιχειρήσεις, μένοντας άνεργοι σχεδόν μισό εκατομμύριο άνθρωποι (411.504, πρώην εργαζόμενοι)²⁸⁷. Ιδιαίτερα ανησυχητικά επίσης, είναι και τα ποσοστά ανεργίας από το 2009 μέχρι και το 2013, με το ποσοστό να ανέρχεται στο 27,9%²⁸⁸, ενώ τον Δεκέμβριο του 2013 –όπως αναφέρει σε έκθεσή της η Eurostat- η ανεργία έφτασε στο 27,5% , το οποίο μάλιστα αποτελεί και το υψηλότερο στην Ε.Ε.²⁸⁹

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Ποσοστά ανεργίας κατά φύλο: Ιούνιος 2008 – 2013 (Δελτίο Τύπου, ΕΛ.ΣΤΑΤ.)²⁹⁰

Ιούνιος						
Φύλο	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Άρρενες	4,9	6,7	9,8	14,3	21,4	24,9
Θήλυς	11	12,9	15,7	20,9	28,4	31,9
Σύνολο	7,3	9,3	12,3	17,1	24,6	27,9

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Ποσοστά ανεργίας, κατά ομάδες ηλικιών: Ιούνιος 2008-2013 (Δελτίο Τύπου, ΕΛ.ΣΤΑΤ.)²⁹¹

Ιούνιος						
Ομάδες ηλικιών	2008	2009	2010	2011	2012	2013
15-24 ετών	20	23,2	31,3	44,4	54,8	58,8

²⁸⁶ «Αντιμετωπίζοντας την οικονομική κρίση», 19.02.2009, www.eliamer.gr.

²⁸⁷ «΄Δολοφονία΄ επιχειρήσεων με 411.504 ανέργους», 15.01.2014, www.newsit.gr.

²⁸⁸ Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι έως και το 2008 η ανεργία στην Ελλάδα κυμαινόταν σε χαμηλά επίπεδα, σε ποσοστό, περίπου, 7,6% στον μέσο όρο της Ευρωζώνης. («Η Ελληνική Οικονομία», Enterprise Greece, www.investingreece.gov.gr).

²⁸⁹ Σύμφωνα με την έκθεση της Eurostat το ποσοστό ανεργίας στην χώρα μας είναι το υψηλότερο στην Ε.Ε. Συγκεκριμένα, τον Δεκέμβριο του 2013, η ανεργία ανήλθε στο 27,5% (1,349 εκ. άτομα) από 27,6% τον Νοέμβριο. Σχετικά τώρα με τις ηλικίες, οι νέοι άνεργοι στην Ελλάδα – κάτω των 25- ανέρχονται σε ποσοστό 58,3% (169.000 άτομα), στις γυναίκες σε 31,6% και στους άντρες 24,5%. («Eurostat: Στο 27,5% το Δεκέμβριο 2013 η ανεργία στην Ελλάδα- πρωταθλητές στην Ε.Ε.», 1/4/2014, www.skai.gr).

²⁹⁰ Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, «Έρευνα Εργατικού Δυναμικού», Ιούνιος 2013, Δελτίο Τύπου Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, Πειραιάς, 12 Σεπτεμβρίου 2013, www.statisticks.gr.

²⁹¹ «Έρευνα Εργατικού Δυναμικού», ό. π.

25-34 ετών	10,7	12,4	16,7	23,9	32,5	37,4
35-44 ετών	5,8	7,7	10,3	14	21,3	24
45-54 ετών	4,2	6,2	8,5	11,8	18,1	20,4
55-64 ετών	2,9	4,5	6,2	8,1	13,9	14,7
65-74 ετών	1,3	1	1,5	2,4	4,6	11,2
Σύνολο	7,3	9,3	12,3	17,1	24,6	27,9

Επιπλέον, κατά τα έτη 2010-2013, πραγματοποιήθηκε μείωση ύψους 18% των πραγματικών μισθών²⁹², καθώς και σημαντική μείωση του κατώτατου μισθού, η οποία άγγιξε το 23,8% από το 2010 έως τον Ιανουάριο του 2014²⁹³. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε, ότι βάσει των κρατικών προϋπολογισμών, το κονδύλι για μισθούς και συντάξεις μειώθηκε κατά 5,94 δις ευρώ –από 24,49 δις ευρώ το 2009, σε 18,54 δις ευρώ το 2013- ενώ αυξήθηκε και το όριο συνταξιοδότησης²⁹⁴.

Παράλληλα, σημαντικές περικοπές σημειώθηκαν και στην δημόσια υγεία, όπου σύμφωνα με την Ένωση Ιατρών Νοσοκομείων Αθήνας- Πειραιά (ΕΙΝΑΠ), η συνολική μείωση της δαπάνης για τα λειτουργικά έξοδα των νοσοκομείων, ανέρχεται στο 45%²⁹⁵, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τα συγκριτικά στοιχεία των προϋπολογισμών (2009-2013) για τις μειώσεις των δαπανών –στα 1,84 δις ευρώ- στην κοινωνική ασφάλιση και περίθαλψη²⁹⁶. Δυστυχώς όμως, αυτές οι περικοπές έχουν σοβαρό αντίκτυπο στην ψυχική και ατομική υγεία και σε κλιμάκωση επιδημιών, π.χ. η αύξηση των περιστατικών μολύνσεων από τον ιό HIV.

Μέσα σε αυτό λοιπόν, το συνεχώς ρευστό αλλά και συγκρουσιακό περιβάλλον, οι Έλληνες καλούνται να ανταπεξέλθουν σε αυτά τα νέα δεδομένα. Ωστόσο, προκύπτουν δύο καίρια ερωτήματα, το πρώτο αφορά το κατά πόσο δεν θα υπάρξουν νέα οικονομικά

²⁹² Στην ετήσια έκθεση του Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ (INE) για το 2013, αναφέρεται ότι η εφαρμογή των ρυθμίσεων μέσω των Μνημονίων 2 και 3, είχε ως αποτέλεσμα, *οι ετήσιες αποδοχές για τους άγαμους εργαζομένους άνω των 25 ετών (με προϋπηρεσία 0-3) να ανέλθουν στα 2.314,34 ευρώ, δηλαδή περικόπτονται 3,08 μισθοί, ετησίως. Αντίθετα στους νέους έως 25 ετών, ανέρχονται στα 3.366, 16 ευρώ, δηλαδή 4,5 μισθοί αντίστοιχα.* (Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ (INE), «Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση», *Ετήσια Έκθεση 2013*, www.inegsee.gr).

²⁹³ «Τη μεγαλύτερη μείωση κατώτατου μισθού στην Ευρώπη υπέστη η Ελλάδα», 5.02.2014, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, www.kathimerini.gr.

²⁹⁴ Ντόβολος Μάκης, «Περικοπές μισθών, συντάξεων και υπέρμετρη φορολόγηση», 13.10.2013, www.avgi.gr.

²⁹⁵ Το 2009 ήταν 2,9 δις ευρώ, σταδιακά μειώθηκε στο 1,9 δις και αναμένεται να φτάσει στο 1,6 δις. («ΕΙΝΑΠ: Δραματική η κατάσταση στα νοσοκομεία εξαιτίας των περικοπών», 14/11/2013, www.tovima.gr).

²⁹⁶ Ντόβολος Μάκης, ό. π.

και κοινωνικά μέτρα, τα οποία θα διαταράξουν εκ νέου την κοινωνική ζωή και δεύτερον, κατά πόσο ένας άνθρωπος «αφομοιώνει» ομαλά αυτά τα νέα δεδομένα, δίχως να επηρεάζεται ψυχικά.

3.2.1 Έρευνα: Πως η οικονομική κρίση επηρεάζει την καθημερινότητά μας

3.2.1.1 Σκοπός της Έρευνας

Έχοντας ήδη παρακολουθήσει, συνοπτικά, ορισμένες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, αντιλαμβανόμαστε ότι έχουν σημαντικό αντίκτυπο σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο (Κεφάλαιο 2.3). ταυτόχρονα, η διεθνής βιβλιογραφία, παρουσιάζει ένα πλήθος ερευνών, που καταδεικνύει την σημαντική συσχέτιση της ύφεσης με την εμφάνιση ψυχικών διαταραχών (Κεφάλαιο 3.1.).

Σε αυτό το σημείο, είναι σημαντική και η παράθεση δύο διαδοχικών ερευνών του Ευρωβαρομέτρου (Άνοιξη 2013 και Φθινόπωρο 2013), προκειμένου να δούμε τι δηλώνουν οι ίδιοι οι Έλληνες αφενός για την οικονομική κρίση και πώς έχει επηρεάσει τις ζωές τους, και αφετέρου για το πώς σκέφτονται το μέλλον τους.

Στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2013, η πλειοψηφία των Ελλήνων (98%) χαρακτήρισε την κατάσταση της εθνικής οικονομίας «κακή» και το 78% «άσχημη» την κατάσταση του δικού τους νοικοκυριού (με τον μέσο όρο στην Ε.Ε. να κυμαίνεται στο 72% και στο 35% αντίστοιχα). Το 58% των ερωτηθέντων επίσης, δήλωσε «κακή» την επαγγελματική του κατάσταση (Μ.Ο. στην Ε.Ε. 30%), με το 35% να εκφράζει την μελλοντική επιδείνωση της επαγγελματικής του κατάστασης (Μ.Ο. στην Ε.Ε. 11%), το 62 % να εκτιμά, ότι η κατάσταση της χώρας θα επιδεινωθεί, και το 68% να δηλώνει ότι η παρούσα οικονομική κατάσταση δεν τους επιτρέπει να κάνει σχέδια για το μέλλον²⁹⁷.

²⁹⁷ Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από τις 11 έως τις 26 Μαΐου και τα αποτελέσματά της βασίστηκαν σε προσωπικές συνεντεύξεις. Σύμφωνα με τους ερωτηθέντες, τα κύρια ζητήματα που τους απασχολούν είναι η οικονομική κατάσταση (31% έναντι 18% στην Ε.Ε.), η υψηλή φορολογία (30%, με 16% στην Ε.Ε.), η ανεργία (27% και 22% στην Ε.Ε.), και η ακρίβεια (28% με 41% στην Ε.Ε.). Επίσης, στην παρούσα έρευνα, είναι χαρακτηριστικές οι επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης σε πολιτικό επίπεδο, με το 90% να δηλώνουν πώς «τείνουν να μην εμπιστεύονται την κυβέρνησή τους», έναντι 71% στην Ε.Ε. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Κοινή γνώμη στην Ευρωπαϊκή Ένωση», άνοιξη 2013, *Τακτικό Ευρωβαρόμετρο* 79, ec.europa.eu.).

Αντίστοιχα συμπεράσματα, προκύπτουν και στην έρευνα του Ευρωβαρομέτρου για το Φθινόπωρο 2013, με την πλειοψηφία να συνεχίζει να εκφράζει την δυσαρέσκεια για την οικονομική κατάσταση της χώρας (98% έναντι του 68% ευρωπαϊκού μέσου όρου). Το 71% των Ελλήνων δήλωσε ότι *τα χειρότερα δεν έχουν συμβεί ακόμα*, το 47% ότι *αδυνατεί να πληρώσει τους λογαριασμούς του*, ενώ το 65% *αδυνατεί να κάνει οποιοδήποτε σχέδιο γιατί η παρούσα κατάσταση στην οποία βρίσκονται δεν τους το επιτρέπει* (Μ.Ο. στην Ε.Ε. 65%)²⁹⁸.

Εστιάζοντας τώρα στα κύρια σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα, σύμφωνα με τους συνεντευξιαζόμενους, είναι η ανεργία (65% και στις δύο έρευνες), και η οικονομική κατάσταση (Μάιος 2013, 49%, Νοέμβριος 2013, 52%).

Το συμπέρασμα που προκύπτει ωστόσο, από τα πορίσματα των δύο ερευνών, είναι η διάχυτη απογοήτευση και δυσαρέσκεια των Ελλήνων, για την οικονομική και κοινωνική κατάσταση της χώρα τους, και κατ' επέκταση η δικιά τους δυσμενή θέση.

Καταλήγοντας, με αφορμή αυτές τις έρευνες και με στόχο την τελική διερεύνηση του φαινομένου των αυτοκτονιών στην σημερινή συγκυρία –θέμα της παρούσας διπλωματικής εργασίας- θα προχωρήσουμε σε μία σύντομη έρευνα, με στόχο την μελέτη της επιρροής –ή όχι- της οικονομικής κρίσης, όχι μόνο στην ψυχική υγεία, και στην καθημερινή ζωή των ατόμων, αλλά και στις διαπροσωπικές τους σχέσεις.

Στόχοι λοιπόν της έρευνας, είναι η ανάδειξη θεμάτων, όπως:

- ✓ Πόσο επηρεάζει η οικονομική κρίση την καθημερινή ζωή των ατόμων.
- ✓ Για το κατά πόσο –και αν- έχει συμβάλει στην αύξηση του αριθμού των ατόμων, που ζητούν βοήθεια από κάποιο ειδικό.
- ✓ Αν ευθύνεται για φαινόμενα ψυχικών διαταραχών.
- ✓ Αν παρουσιάζεται κάποια συσχέτιση ανάμεσα σε αυτοκτονίες και ύφεση.
- ✓ Ο ρόλος της στην ανάδειξη κοινωνικών φαινομένων, όπως το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού (bullying).
- ✓ Ο ρόλος των ΜΜΕ στον τρόπο παρουσίασης θεμάτων, όπως οι αυτοκτονίες.

²⁹⁸ Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά το διάστημα 2-17 Νοεμβρίου 2013, με στόχο την ανάδειξη της κοινής γνώμης σε καίρια ζητήματα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι το 81% θεωρεί ότι η Ελλάδα ακολουθεί λάθος δρόμο, ενώ στην ερώτηση αν έχουν εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση ή στα πολιτικά κόμματα, το 87% και το 94%, αντίστοιχα, δήλωσε αρνητικά. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Κοινή γνώμη στην Ευρωπαϊκή Ένωση», φθινόπωρο 2013, *Τακτικό Ευρωβαρόμετρο 80*, ec.europa.eu.).

- ✓ Ποια είναι η άποψη των ειδικών για την διαχείριση των επιπτώσεων της ύφεσης.

3.2.1.2 Μέθοδος της Έρευνας

Προκειμένου να διερευνήσουμε τις επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στις ζωές μας, ακολουθήσαμε την μέθοδο της ποιοτικής έρευνας, η οποία στηρίχτηκε σε ημι-δομημένες προφορικές συνεντεύξεις (με τη μορφή ερωτηματολογίου)²⁹⁹ και πραγματοποιήθηκε κατά το διάστημα Μάρτιος – Απρίλιος του 2014.

Στην έρευνα συμμετείχαν δώδεκα (12) άτομα, κοινωνικοί επιστήμονες και ιατροί, οι οποίοι δραστηριοποιούνται, κυρίως, στον νομό Κορινθίας. Η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία · κύριο κριτήριο επιλογής των συνεντευξιαζόμενων, αποτέλεσε αφενός η διαθεσιμότητά τους και αφετέρου, η δυνατότητά τους, να έρχονται σε καθημερινή επαφή με άτομα που «ζητούν» την βοήθειά τους, με στόχο να διαχειριστούν είτε διάφορες καταστάσεις και καθημερινά προβλήματα, είτε για θέματα αυτογνωσίας. Η παραπάνω επιλογή λοιπόν, αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση *σκόπιμης δειγματοληψίας* (purposive sample), κατά την οποία το δείγμα έχει την γνώση, τα χαρακτηριστικά και την θέληση, να δώσει στον ερευνητή αντιπροσωπευτικές και χαρακτηριστικές απαντήσεις, στο θέμα που θέλει να διερευνήσει³⁰⁰.

Επιπλέον, στο δείγμα που επιλέξαμε προσπαθήσαμε να «καλύψουμε» ένα ευρύ ηλικιακό φάσμα, με την ανάλογη προϋπηρεσία, αλλά και, τους «κύριους» επιστήμονες της ψυχικής υγείας (ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, ψυχίατροι).

Συνεπώς, το δείγμα μας επιλέχθηκε με βάση την υποκειμενική γνώση του ερευνητή για την «καταλληλότητά» του, ενώ στην μετέπειτα παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας, θα παρακολουθήσουμε –συγκριτικά- και τα πορίσματα άλλων παρόμοιων ερευνών.

Η μορφή της προφορικής συνέντευξης, που διατυπώθηκε εν τέλει είναι η εξής:

²⁹⁹ Το ερωτηματολόγιο σχεδιάστηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε να περιλαμβάνει μία τυποποιημένη συνέντευξη, μέσω ανοιχτών και κλειστών ερωτήσεων · εντούτοις, όπως είναι φυσικό, κατά την πορεία της συνέντευξης, προστέθηκαν και άλλες ερωτήσεις, μέσω της συζήτησης με τον συνεντευξιαζόμενο.

³⁰⁰ Νότα Κυριαζή, «Η Κοινωνιολογική Έρευνα, Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών», εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σελ.118.

Ερωτηματολόγιο

1. Η ηλικία σας είναι:

(α) 20-30

(β) 30-40

(γ) 40-50

(δ) 50-60

(ε) 60 και άνω

2. **α.** Είστε πτυχιούχος ανώτερης- ανώτατης σχολής. Σε ποιο κλάδο είναι οι προπτυχιακές σας σπουδές;

2.**β.** Είστε κάτοχος μεταπτυχιακών ή διδακτορικών σπουδών; Και αν ναι σε ποιον τομέα.

3. Πόσα χρόνια εργάζεστε στον συγκεκριμένο κλάδο;

4. Που «δραστηριοποιήστε» - επαγγελματικά- κυρίως; Εκτός από την κύρια περιοχή, έχετε ασθενείς και από άλλους νομούς; Και αν ναι ποιοι είναι.

5. Τα τελευταία χρόνια – συγκεκριμένα από το 2010- τόσο τα ΜΜΕ, όσο και διάφοροι οργανισμοί, αλλά και άλλοι συνάδελφοί σας, τονίζουν τις δυσμενείς επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, στην ψυχική υγεία των Ελλήνων –π.χ. αναφέρονται σε περιστατικά «μάστιγας» κατάθλιψης, άγχους, στρες κτλ. Η δικιά σας εμπειρία, επιβεβαιώνει αυτή την άποψη; Και αν ναι, θα μπορούσατε να γίνεται πιο συγκεκριμένος/η.

6. Αναφορικά και με την παραπάνω ερώτηση, θα ήθελα να σας ρωτήσω, αν έχει αυξηθεί το ποσοστό των ατόμων, που ζητούν την βοήθειά σας. Αν ναι, από ποιο έτος, περίπου, θα τοποθετούσατε αυτή την «αύξηση».

7.**α.** Κυρίως για ποιους λόγους, ζητούν την βοήθειά σας; Θα μπορούσατε να μου ταξινομήσετε, τους πέντε κυριότερους λόγους, με τον αριθμό 1 να αντιπροσωπεύει τον πιο κοινό λόγο;

7.**β.** Οι λόγοι αυτοί, είναι διαφορετικοί από εκείνους, που συναντούσατε , για παράδειγμα, πριν από 4 χρόνια; Και αν ναι που θα τοποθετούσατε αυτή την «αλλαγή»;

8.α. Θα ήθελα, να σας ρωτήσω αν αναφέρεται συχνά η οικονομική κρίση στις συναντήσεις με τους ασθενείς σας; Και αν ναι, κυρίως με ποια αφορμή συναντάται;

8. β. Η αναφορά της, συνδέεται με συναισθήματα άγχους, φόβου κλπ; Παρατηρείτε επιπτώσεις, ακόμα και σε διάφορους τομείς της ζωής τους; Δικαιολογείστε την απάντησή σας.

9. Σύμφωνα με την δική σας εμπειρία, η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει τους ζωές των ασθενών σας; Και αν ναι, ποιες μεταβολές παρατηρούνται στην ζωή τους;

10. Τι έχετε να πείτε, για την αύξηση των ποσοστών αυτοκτονιών, που παρατηρούνται στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια; Θεωρείται ότι συνδέεται με την οικονομική κρίση, και αν ναι πώς.

11. Θεωρείτε ότι υπάρχει κάποια «εκμετάλλευση» στον τρόπο παρουσίασης των ποσοστών αυτοκτονιών από τα ΜΜΕ; Μπορεί η συχνή αναφορά να προκαλέσει φαινόμενα μιμητισμού ή να δυσχεράνει την γενικότερη αντιμετώπιση του φαινομένου;

12. Τέλος, θα ήθελα να ρωτήσω την δική σας άποψη για το πώς θα μπορούσαν τα ΜΜΕ, το Κράτος, ακόμα και οι ασθενείς σας, να διαχειριστούν τους επιπτώσεις τους οικονομικής κρίσης στις ζωές τους.

3.2.1.3 Αποτελέσματα Έρευνας

- Το προσωπικό προφίλ των συνεντευξιαζόμενων

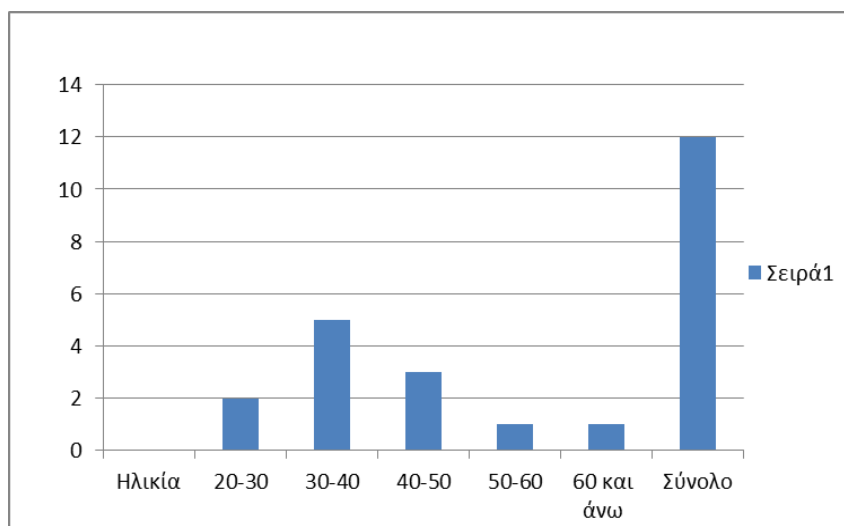
Στην έρευνα συμμετείχαν δώδεκα (12) άτομα – οχτώ (8) γυναίκες και τέσσερις (4) άντρες- απόφοιτοι ανώτερης – ανώτατης σχολής, εκ των οποίων οι επτά (7) είναι ψυχολόγοι, οι τρεις (3) είναι ψυχίατροι και οι δύο (2) κοινωνικοί λειτουργοί. Επίσης, οι δέκα (10 από τους 12) έχουν και εξωτερικά ιατρεία, ενώ οι άλλοι δύο εργάζονται, αποκλειστικά, σε δημόσιες μονάδες ψυχικής υγείας στην Κορινθία.

Στην πλειοψηφία τους οι συμμετέχοντες είναι ηλικίας 30 έως 40 ετών (Διάγραμμα 1), με σχετικά πολυετή εργασιακή εμπειρία στον κλάδο τους –τουλάχιστον 5 έτη- (Διάγραμμα 2) ·οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι, έχουν εργαστεί, τουλάχιστον για 2 έτη, σε δημόσια Κέντρα Ψυχικής Υγείας.

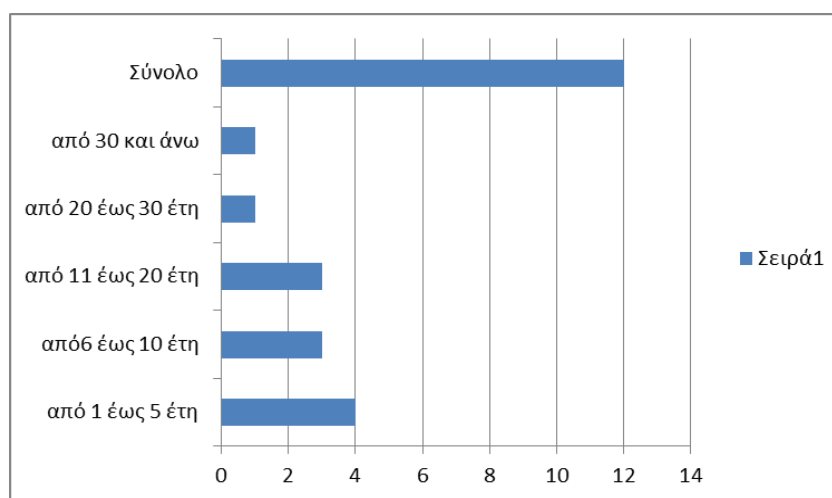
Η κύρια περιοχή στην οποία δραστηριοποιούνται επαγγελματικά, είναι η Κορινθία και οι γύρω περιοχές (νομός Κορινθίας). Ωστόσο, οι δέκα ερωτώμενοι (10 τους 12) ανέφεραν ότι ασχολούνται και με περιστατικά από τον νομό Αττικής και τον νομό

Αργολίδας, αντίστοιχα· δύο ακόμα, (2 τους 12) αναφέρθηκαν και σε περιστατικά από τον νομό Αρκαδίας.

Διάγραμμα 1. Ηλικιακή Κατανομή των Συνεντευξιζόμενων

Διάγραμμα 2. Πως κυμαίνεται η εργασιακή τους εμπειρία

➤ Η οικονομική κρίση τους ζωές των ασθενών τους

Αναμφίβολα, η οικονομική κρίση δεν αποτελεί ένα «καθολικό» οικονομικό γεγονός. Αντίθετα, έχει οδηγήσει και σε μία «τεταμένη» κοινωνική κρίση, η οποία εκφράζεται μέσα από την σύγκρουση ρόλων, φαινομένων βίας, κοινωνικής παθογένειας ή και με την εκδήλωση ψυχικών διαταραχών.

Τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις ζωές των ασθενών τους, επιβεβαιώνουν και οι δώδεκα επιστήμονες που συμμετείχαν στην έρευνά, οι οποίοι

εντοπίζουν αλλαγές, σε κοινωνικό, οικογενειακό και επαγγελματικό επίπεδο (Ερώτηση 9).

Σύμφωνα με τους ερωτώμενους, οι μεταβολές αυτές που παρατηρούνται στην ζωή των ασθενών τους, σχετίζονται με την πτώση του βιοτικού επιπέδου, το οποίο οφείλεται στην απότομη μείωση του εισοδήματος και στην ανεργία, παράγοντες που επιφέρουν και την κοινωνική απομόνωση. Μάλιστα, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, *«είναι λογικό, αυτές οι μεταβολές, να πυροδοτούν φοβίες, αγχώδεις – ψυχοσωματικές διαταραχές και γενικότερα την εκδήλωση αισθημάτων απαισιοδοξίας»*.

Πιο συγκεκριμένα τώρα, ένας από τους τομείς που φαίνεται να έχει «πληγεί» με την οικονομική ύφεση, είναι αυτός της εργασίας. Το εργασιακό περιβάλλον για πολλά άτομα πλέον, δεν αποτελεί έναν χώρο δημιουργίας, αναγνώρισης και καταξίωσης. Υπό τον συνεχή φόβο της μείωσης προσωπικού και την μείωση εισοδήματος, πολλά άτομα βιώνουν καθημερινά ανασφάλεια, πίεση, φόβο, στρες, θυμό, κ.α. αρνητικά συναισθήματα, τα οποία συσσωρεύονται και εκδηλώνονται με ψυχοσωματικά προβλήματα, όπως οι ενοχλήσεις στομάχους και οι ημικρανίες.

Πέρα από τα ψυχοσωματικά προβλήματα τους, αυτά τα αρνητικά συναισθήματα, μπορούν να αποδειχθούν «ολέθρια» και στις διαπροσωπικές και οικογενειακές σχέσεις. Η πλειοψηφία των ερωτώμενων (10 τους 12), τονίζουν, ότι η εργασιακή ανασφάλεια σε συνδυασμό με τον «περιορισμό» της ποιότητας ζωής, αλλά και το γενικότερο αρνητικό κοινωνικό «κλίμα» που επικρατεί, έχει ως επακόλουθο να δυσχεραίνει την καθημερινότητα των ανθρώπων και να δημιουργεί συγκρούσεις και εντάσεις ανάμεσα στο αντρώπο, συγκρούσεις και προβλήματα με τα παιδιά ή ακόμα και φαινόμενα λεκτικής και σωματικής βίας (φαινόμενα ενδοοικογενειακής βίας). Αναλυτικότερα, οι συγκρούσεις στο ζευγάρι επικεντρώνονται είτε στην ανατροφή των παιδιών, είτε σε συγκρούσεις ρόλων και προτύπων, π.χ. ο άντρας να είναι άνεργος και η γυναίκα να εργάζεται, γεγονός που δημιουργεί αξιακό πρόβλημα στα ζευγάρια –συγκρούσεις προτύπων για την ελληνική κοινωνία³⁰¹- και φαινόμενα λεκτικής βίας, ενώ μπορεί να

³⁰¹ Αναμφισβήτητα η ελληνική κοινωνία συνεχίζει να συνδέει το πρότυπο του άντρα ως «κύριο οικονομικό τροφοδότη της οικογένειας» (breadwinner), δηλαδή να έχει αναλάβει τις εξωτερικές δουλειές του σπιτιού και να ασχολείται λιγότερο με την ανατροφή και την διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Αντίθετα, οι γυναίκες οι οποίες βάσει ερευνών είναι συνολικά πιο μορφωμένες από τους συζύγους τους, καλούνται όχι μόνο να αναλάβουν εξολοκλήρου τις «εσωτερικές εργασίες» του σπιτιού τους (τακτοποίηση νοικοκυριού, ανατροφή και διαπαιδαγώγηση παιδιών), αλλά και να εργάζονται

επιφέρει και χωρισμό στο ζευγάρι. Επιπλέον, όπως χαρακτηριστικά τονίζουν οι έξι συμμετέχοντες (6 τους 12), αυτές οι δυσμενείς επιπτώσεις, έχουν ως επακόλουθο για πολλούς γονείς την «προβληματική» και «ελλιπή» επικοινωνία με τα παιδιά. Πολλοί γονείς δηλαδή, νιώθοντας καθημερινά την εργασιακή πίεση και ανασφάλεια, την πιθανή απότομη μείωση του εισοδήματός τους, ή έχοντας χάσει τους εργασιές τους και βιώνοντας την καθημερινή κοινωνική και οικονομική ανασφάλεια, νιώθουν την αντοχή τους να μειώνεται σταδιακά, με αποτέλεσμα πολλές φορές να ξεσπούν εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος, με τα παιδιά να γίνονται, ίσως, και καθημερινοί μάρτυρες αυτού του φαινομένου. Ωστόσο, αυτό το φαινόμενο, σε συνδυασμό με την γενικότερη κοινωνική κρίση, επιφέρει έντονες αλλαγές και στην ζωή των παιδιών, τα οποία γίνονται πιο βίαια, με αποτέλεσμα να ξεσπούν σε άλλα άτομα, όπως είναι οι συμμαθητές τους και οι φίλοι τους, είτε λεκτικά, είτε σωματικά (φαινόμενο bullying).

Τέλος, έντονη συσχέτιση με την ανασφάλεια, τον φόβο και το άγχος που επιφέρει η ύφεση, παρατηρείται στην εκδήλωση φαινομένων αϋπνίας και με την συχνότητα των ερωτικών επαφών.

➤ Οικονομική Κρίση και Ψυχική Υγεία

Παρά πάνω παρακολουθήσαμε ορισμένες μεταβολές σε κύριους τομείς της καθημερινής τους ζωής, εξαιτίας της οικονομικής ύφεσης. Άλλο ένα ζήτημα, που εξετάζει η παρούσα μελέτη, είναι και ο αντίκτυπος της οικονομικής ύφεσης, στην διανοητική υγεία, και αν έχει επιφέρει αλλαγές εντός του κλινικού πληθυσμού.

Σύμφωνα και με τους δώδεκα συμμετέχοντες, η οικονομική κρίση αποτελεί ένα γεγονός που απασχολεί τους ασθενείς τους, οι οποίοι μάλιστα συνηθίζουν να την αναφέρουν ήδη από την πρώτη συνεδρία τους (Ερώτηση 9). Η αναφορά της γίνεται με στόχο είτε την διευκρίνιση του κόστους της συνεδρίας για τον θεραπευόμενο (*«Αναφέρεται. Θέλουν να μάθουν πόσες συνεδρίες θα χρειαστούν. Έπειτα ζητούν αλλαγές στο πρόγραμμα: δηλαδή, να γίνει σωστή δουλειά, αλλά με λιγότερα ραντεβού, για να ναι*

ταυτόχρονα. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις νέες οικονομικές συνθήκες, έχουν επηρεάσει την πραγματικότητα της ελληνικής κοινωνίας, που ήθελε τον άντρα να ασχολείται όσο το δυνατόν λιγότερο με τις εσωτερικές εργασίες της οικογένειας, ενώ έχει επιφέρει την διαρκή σύγκρουση ρόλων, που δημιουργεί εντάσεις και συγκρούσεις, με κύριο αποδέκτη τα παιδιά (Αντώνιος Παπαοικονόμου, «Η κατανομή των οικογενειακών ρόλων στην ελληνική οικογένεια και η επίδρασή της στην κοινωνικοποίηση των παιδιών. Εμπειρική προσέγγιση», *ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ* 107-108, σελ. 186-187, www.taekpaideutika.gr).

λιγότερα τα χρήματα»), είτε για να την συνδέσουν με την αδυναμία κάλυψης βασικών τους υποχρεώσεων (« Η οικονομική κρίση αναφέρεται συχνά και συνδέεται με την έλλειψη ασφαλιστικής κάλυψης, καθώς και με την αδυναμία αγοράς των φαρμάκων») ή για την αδυναμία αντιμετώπισης διάφορων καθημερινών τους προβλημάτων σε προσωπικό και επαγγελματικό επίπεδο («Συχνά την αναφέρουν, για να την συσχετίσουν και να την συνδυάσουν με την καθημερινότητα τους, με προβλήματα στις σχέσεις τους, στον ύπνο τους, στην διατροφή τους»). Εντούτοις αυτό που επισημαίνουν όλοι οι ερωτώμενοι, είναι ότι η αναφορά της, εμφανίζεται στις δύο με τρεις πρώτες συνεδρίες· σταδιακά εκλείπει και εμφανίζεται ο πραγματικός λόγος, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν απασχολεί την καθημερινότητα πολλών ατόμων («Εμφανίζεται στην αρχή για δύο με τρεις συνεδρίες. Στην πορεία των συνεδριάσεων, παραμένει ως αντικείμενο μελέτης, αλλά όχι τόσο έντονο», « Είναι κάτι που το αναφέρουν στην αρχή. Έπειτα επειδή τους βλέπεις πιο συχνά, εμφανίζεται και ο πραγματικός λόγος», «Η πιο συχνή αναφορά γίνεται στην πρώτη συνεδρία, μέχρι να διευκρινιστεί το κόστος. Στην συνέχεια, αναφέρεται ανά διαστήματα και μόνο εάν το άτομο έχει κάποια οικονομικά προβλήματα»).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, παρουσιάζουν και οι απαντήσεις των συμμετεχόντων για το κατά πόσο και αν έχει επηρεάσει η οικονομική κρίση την ψυχική υγεία των Ελλήνων, (Ερώτηση 5), οι οποίοι στο σύνολό τους απαντούν θετικά. Δηλώνουν ότι έχουν αυξηθεί ιδιαίτερα οι αγχώδεις διαταραχές, τα καταθλιπτικά επεισόδια, οι κρίσεις πανικού ενώ διάχυστα είναι συναισθήματα όπως, φόβος, απελπισία, απόγνωση («Βεβαίως. 30 με 40% έχουν αυξηθεί τα περιστατικά κατάθλιψης», «Έχει παρατηρηθεί μια αύξηση περιστατικών, που εμφανίζουν καταθλιπτικές διαταραχές. Συνήθως πρόκειται για άνεργα άτομα ή οικονομικά επισφαλή, με χαμηλή ικανότητα προσαρμογής, σε συνδυασμό με χαμηλό ή μέτριο μορφωτικό επίπεδο», «Ναι υπάρχει αύξηση, ιδίως στα άτομα που ήταν πιο 'ευάλωτα'»). Οι δυσμενείς αυτές επιπτώσεις, οφείλονται στις οικονομικές δυσκολίες, οι οποίες, τις περισσότερες φορές, οδηγούν στην ανάπτυξη ψυχιατρικών ασθενειών και παθογενειών. Μάλιστα, πέντε συμμετέχοντες, τονίζουν τον ρόλο του χρήματος στην ψυχική υγεία, δηλαδή «το χρήμα καλύπτει κάποια κενά. Όταν παύει να υπάρχει, αυτά τα κενά βγαίνουν στην επιφάνεια», «πριν την κρίση, πολλοί συνάνθρωποί μας κάλυπταν αλλιώς τα προβλήματά τους, π.χ. έκαναν ταξίδια, ψώνιζαν κτλ. Με την κρίση αυτό άλλαξε».

Ακόμα, στην ερώτηση για το αν έχουν αυξηθεί τα άτομα, που «ζητούν» βοήθεια σήμερα και αν αυτό οφείλεται στην κρίση (Ερώτηση 6), οι απαντήσεις διαφέρουν. Η πλειοψηφία των ερωτώμενων (9 τους 12), απάντησαν θετικά στην ερώτηση. Συγκεκριμένα, οι πέντε σημείωσαν ότι τα περιστατικά τους αυξήθηκαν, ιδίως, από τα τέλη του 2011, με το 2014 να ακολουθεί ανοδική πορεία. Άλλοι δύο συμμετέχοντες, αναφέρθηκαν σε αύξηση των περιστατικών τους, ωστόσο διευκρίνισαν ότι το γεγονός αυτό δεν μπορεί να συσχετιστεί με την κρίση, αλλά θα μπορούσε να οφείλεται και σε ενδεχόμενη αναγνώρισή τους.

Αντίθετη άποψη, εξέφρασαν οι τρεις στους δώδεκα, οι οποίοι ανέφεραν χαρακτηριστικά, ότι λόγω της οικονομικής ύφεσης έχει μειωθεί ο αριθμός των ατόμων που «ζητούν» βοήθεια, ενώ είναι χαρακτηριστική η δήλωση, ότι «δεν έχει αυξηθεί ο αριθμός των ατόμων στο γραφείο μου, αλλά έχει αυξηθεί ο αριθμός στο νοσοκομείο».

Όσον αφορά τώρα, τους κύριους λόγους για τους οποίους, πολλά άτομα ζητούν την βοήθεια ειδικών, αυτοί φαίνονται να είναι οι εξής:

1. **αγχώδεις διαταραχές.** Οχτώ τους δέκα συμμετέχοντες, ταξινόμησαν τις αγχώδεις διαταραχές, ως τον πιο συχνά επαναλαμβανόμενο λόγο. Ως τέτοιες διαταραχές, χαρακτηρίζονται οι κρίσεις πανικού, άγχους, αγοραφοβίας κτλ³⁰², ενώ είναι πολύ πιθανόν, τα άτομα που βιώνουν έντονη συμπτωματολογία, να χρήζουν και βοηθητικής φαρμακευτικής αγωγής.
2. **συναισθηματικές διαταραχές.** Πέντε τους δέκα ερωτώμενους, τοποθέτησαν τις συναισθηματικές διαταραχές, ως τον δεύτερο πιο κοινό λόγο. Οι συναισθηματικές διαταραχές -όπως παρατηρήσαμε και στο Κεφάλαιο 1- παρουσιάζουν υψηλή συσχέτιση με διάφορους ψυχοκοινωνικούς παράγοντες. Εκφράζεται κυρίως μέσω της καταθλιπτικής διάθεσης, ενώ ορισμένα συμπτώματα, μπορεί να είναι ο θυμός, ακόμα και οι διαταραχές ύπνου και διατροφής. Επίσης, ένα από τα πιο σοβαρά συμπτώματα καταθλιπτικών επεισοδίων, είναι και η ανάπτυξη του αυτοκτονικού ιδεασμού.
3. **κοινωνικά προβλήματα.** Άλλος ένας παράγοντας, για τον οποίο πολλά άτομα ζητούν βοήθεια από ειδικούς, είναι οι ενδοοικογενειακές προστριβές και η δυσκολία χειρισμού της εφηβείας. Πολλά ζευγάρια, προκειμένου να αποφύγουν τον χωρισμό, απευθύνονται σε ειδικούς, με στόχο την συμβουλευτική. Ακόμα, πολλοί γονείς

³⁰² Επίσης, οι αγχώδεις διαταραχές συναντώνται πολύ συχνά σε φοιτητές και μαθητές, οι οποίοι βιώνουν έντονο στρες και άγχος εξαιτίας των εξετάσεων ή -για τους πρώτους- εξαιτίας της έλλειψης του οικογενειακού τους περιβάλλοντος.

καταφεύγουν σε ειδικούς προκειμένου να επιλύσουν τα προβλήματα σχολικής βίας (φαινόμενο bullying), που αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους.

4. **Ψυχώσεις.** Η βιολογική «ευαλότητα», σε συνδυασμό με την εκδήλωση ψυχοκοινωνικών πιέσεων, είναι πιθανόν να οδηγήσουν και στην εκδήλωση ψυχωτικών διαταραχών, όπως οι παραισθήσεις και η σχιζοφρένεια, που μπορούν να οδηγήσουν και στην ανάπτυξη του αυτοκτονικού ιδεασμού.
5. **αναπτυξιακές διαταραχές.** Τέσσερις στους δέκα ερωτώμενους αναφέρθηκαν και σε περιστατικά με παιδιά που αφορούσαν είτε μαθησιακά προβλήματα είτε διάφορες άλλες δυσκολίες, όπως η επικοινωνία και η κοινωνικότητα. Επιπλέον, επισημάνθηκε το γεγονός, ότι έχουν αυξηθεί τα περιστατικά ενηλίκων – πάνω από 35- με επιληψία, οι οποίοι δεν γνώριζαν για την πάθησή τους.

Σύμφωνα λοιπόν, με τους δέκα ειδικούς επιστήμονες, που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνά μας, οι παρά πάνω πέντε παράγοντες, αποτελούν τους κυριότερους λόγους για τους οποίους ένα άτομο μπορεί να ζητήσει βοήθεια – βέβαια, μπορεί να συντρέχουν και άλλοι λόγοι, π.χ. θέματα αυτογνωσίας.

Ωστόσο, όπως αναφέραμε στην αρχή, υπάρχουν κάποιοι από τους συμμετέχοντες (2 από τους 12), οι οποίοι εργάζονται αποκλειστικά, σε δημόσιες μονάδες ψυχικής υγείας. Βάσει των περιστατικών που παρακολουθούν και δέχονται καθημερινώς, ο πιο συχνά «συναντώμενος» λόγος, είναι η *αδυναμία φροντίδας από την οικογένεια, και η ανεύρεση οικογενειακού περιβάλλοντος ή ακόμα και αίτημα φιλοξενίας σε κάποια μονάδα ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης.* Άλλοι παράγοντες είναι, η *ψυχοκοινωνική στήριξη στο άτομο και την οικογένεια, η αδυναμία και η δυσκολία στην αγορά φαρμάκων καθώς και η ελλιπής ασφαλιστική κάλυψη.*³⁰³

Έχοντας τώρα παρακολουθήσει τις απαντήσεις και των δώδεκα συμμετεχόντων, εύλογα δημιουργείται η απορία, για το αν αυτοί οι λόγοι, παράγοντες, είναι διαφορετικοί με εκείνους που συναντούσαν πριν 5 χρόνια (Ερώτηση 7). Δύο συμμετέχοντες, δεν απάντησαν στην ερώτηση εξαιτίας της εργασιακής τους εμπειρίας –

³⁰³ Μελετώντας ωστόσο, τις απαντήσεις και των δώδεκα συμμετεχόντων, αυτό που διαφαίνεται ξεκάθαρα, είναι ότι οι λόγοι επισκεψιμότητας είναι διαφορετικοί ανάμεσα σε ένα άτομο που καταφεύγει σε έναν εξωτερικό ειδικό επιστήμονα, και σε έναν που απευθύνεται σε μία δημόσια μονάδα ψυχική υγείας. Επίσης στην «διαφορετικότητα» των παραγόντων, θα πρέπει να υπολογίσουμε και τα διαφορετικά επιστημονικά πεδία των συμμετεχόντων μας· μπορεί δηλαδή, να ασχολούνται και οι δώδεκα με την ψυχική υγεία, όμως είναι ευδιάκριτες οι διαφορές, ανάμεσα στον κλάδο της ψυχολογίας, της ψυχιατρικής και της κοινωνικής εργασίας.

δεν είχαν προϋπηρεσία πέρα από τα πέντε έτη. Αλλαγές δεν εντόπισαν οι τέσσερις συμμετέχοντες. Άλλοι δύο τόνισαν ότι, «οι λόγοι παραμένουν ίδιοι, αλλά διαφέρει ο βαθμός έντασής τους», «οι λόγοι είναι ίδιοι, αλλά είναι πιο έντονα συναισθήματα, όπως ο φόβος και η απελπισία», ενώ αντίθετη άποψη εξέφρασαν οι υπόλοιποι τέσσερις (4 από τους 12), οι οποίοι διακρίνουν αισθητή αύξηση των περιστατικών που αφορούν αγχώδεις διαταραχές. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση, ενός ψυχολόγου με προϋπηρεσία τριάντα χρόνια, που δηλώνει, «δεν είναι απλώς διαφορετικοί λόγοι. Η κατάσταση έχει επιδεινωθεί. Υπήρχαν και παλιά αυτοί οι λόγοι, αλλά τα συναισθήματα δεν ήταν τόσο έντονα. Ο κόσμος πλέον είναι απελπισμένος!».

➤ Οικονομική Κρίση και το φαινόμενο των Αυτοκτονιών

Δεν θα μπορούσαμε να μην αναρωτηθούμε, αν υπάρχει κάποια συσχέτιση ανάμεσα στα αποτελέσματα της οικονομικής ύφεσης και στο φαινόμενο των αυτοκτονιών (Ερώτηση 10).

Στο σύνολό τους οι ερωτώμενοι (10 στους 12) απάντησαν θετικά στην σχέση ανάμεσα στην οικονομική κρίση και στο φαινόμενο των αυτοκτονιών. Θεωρούν μάλιστα, ότι η οικονομική κρίση, άλλοτε αποτέλεσε την **αφορμή** για την εκδήλωση μίας αυτοκαταστροφικής πράξης, και άλλοτε την κύρια **αιτία**.

Για την ακρίβεια, οι συμμετέχοντες αναφέρθηκαν σε δύο περιπτώσεις. Η πρώτη περίπτωση, αφορά εκείνα τα άτομα, που αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Υπό την αίσθηση της ανασφάλειας, του φόβου και της πίεσης, κάποια από αυτά τα άτομα, παρομοιάζουν τον εκούσιο θάνατο, ως «σωτήρια λύση. Πρόκειται δηλαδή, για μία παρορμητική συμπεριφορά, όπου ένα μεγάλο ποσοστό αυτών των ατόμων, δεν έχει απευθυνθεί σε κάποιο ειδικό για βοήθεια. Η δεύτερη περίπτωση, αναφέρεται σε εκείνα τα άτομα, στα οποία υπάρχει κάποιο καταθλιπτικό υπόβαθρο, με αποτέλεσμα, οι συνέπειες της ύφεσης, όπως η ανεργία και η φτώχεια, να «πυροδοτούν» αυτές τις περιπτώσεις.

Παρόλα αυτά, δύο συμμετέχοντες μην έχοντας επιστημονικά τεκμηριωμένη άποψη για το παραπάνω ζήτημα, («Δεν έχω άποψη επιστημονικά τεκμηριωμένη και μία πιθανή θετική μου απάντηση, θα ήταν από ότι ακούγεται στα ΜΜΕ και όχι από έρευνα»), δεν απάντησαν. Ένα μεγάλο ποσοστό όλων των συμμετεχόντων, έθεσε το ζήτημα της

αξιοπιστίας της καταγραφής αυτών των ποσοστών (*«Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε κατά πόσο υπήρχε σωστή καταγραφή των ποσοστών αυτοκτονίας και πριν την κρίση, ώστε να γινόταν μία σωστή συγκριτική μελέτη»*). Επίσης, ένας ψυχολόγος με δώδεκα χρόνια προϋπηρεσία, έθεσε ένα εύλογο ερώτημα, *«πόσο σίγουροι μπορούμε να είμαστε για αυτή την σχέση; Είναι γεγονός, ότι η ανεργία και τα οικονομικά προβλήματα, μπορούν να προκαλέσουν στρες, άγχος, απελπισία, οδηγώντας σε καταθλιπτικές συμπεριφορές, ή ακόμα και στην ανάπτυξη αυτοκτονικού ιδεασμού. Όμως, υφίσταται μία πάγια τακτική της κοινής γνώμης, να αποδίδει διάφορα φαινόμενα σε κάποιους κοινωνικούς παράγοντες. Έτσι και τώρα, παρατηρείται μία ευαισθητοποίηση του κόσμου να αποδίδει τις αυτοκτονίες στην κρίση»*.

Μιλώντας για το φαινόμενο των αυτοκτονιών, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε τον τρόπο προβολής του από τα εγχώρια ΜΜΕ (Ερώτηση 11). Αν και το ζήτημα των αυτοκτονιών, αποτελεί ένα «ευαίσθητο» κοινωνικό φαινόμενο, του οποίου η προβολή, αποφεύγεται σε ορισμένα μέσα ενημέρωσης (π.χ. τηλεόραση), στο διαδίκτυο –όπως θα δούμε και στην συνέχεια-, οι αναφορές για αυτοκτονίες τα τελευταία δύο χρόνια, είναι πάρα πολλές. Γεγονός, που προβληματίζει για τις συνέπειες του σε άτομα, τα οποία είτε έχουν κάποια «συναισθηματική» ή «ψυχική ευαλότητα», είτε βρίσκονται σε απόγνωση.

Στο σύνολό τους, οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι υπάρχει κάποια «εκμετάλλευση» στον τρόπο προβολής των ποσοστών αυτοκτονιών από τα ΜΜΕ. Παρόλα αυτά, υπάρχουν διαφορετικές αντιλήψεις, για το κατά πόσο αυτή η παρουσίαση ή όχι, μπορεί να επηρεάσει κάποιο άτομο αρνητικά, οδηγώντας τον ακόμα και στην αυτοκτονία. Συγκεκριμένα, οι οχτώ απάντησαν ότι ο τρόπος προβολής τους, λειτουργεί αρνητικά για τον αναγνώστη, που βρίσκεται σε απόγνωση -ή υπάρχει και κάποιο καταθλιπτικό υπόβαθρο- και, γενικότερα συμβάλουν στην εκδήλωση διάφορων αγχωδών διαταραχών. Όσο για το αν μπορούν να υπάρξουν φαινόμενα μιμητισμού, οι έξι απάντησαν ότι είναι πιθανόν, αλλά σαν φαινόμενο παρατηρείται, ιδίως, σε νεαρές ηλικίες.

➤ Πώς μπορούμε να διαχειριστούμε την κρίση

Τέλος, ρωτήσαμε τους δώδεκα συμμετέχοντες για το πώς θα μπορούσαν τα ΜΜΕ, το Κράτος, αλλά και οι ασθενείς τους, να διαχειριστούν τις επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης (Ερώτηση 12).

Στο σύνολό τους οι απαντήσεις έχουν ως εξής:

(α) για το Κράτος. Σύμφωνα με τους συμμετέχοντες, το κράτος δεν έχει τις απαραίτητες δομές και υποδομές, προκειμένου να διαχειριστεί αυτή την κρίση, που δέχονται οι πολίτες του · για παράδειγμα, υπάρχουν πολλοί καταθλιπτικοί ασθενείς, που δεν έχουν πού να απευθυνθούν. Συνεπώς, το κράτος θα πρέπει να ενισχύσει τον κοινωνικό του ρόλο, να δημιουργήσει περισσότερες κοινωνικές δομές και μονάδες σε επαρχιακές πόλεις, όπως είναι και η Κόρινθος. Επίσης, άλλο ένα ζήτημα που έθεσαν οι ερωτώμενοι ψυχολόγοι στο σύνολό τους, είναι ότι το κράτος μέσω του ΕΟΠΥ, θα πρέπει να «επιτρέψει» σε έναν ασθενή, να επισκέπτεται και ψυχολόγους, οι οποίοι θα τον βοηθήσουν να διαχειριστεί τα προβλήματά του, δίχως να καταφύγει σε φαρμακευτική αγωγή. Αντιπαραθέτουμε κάποιες χαρακτηριστικές απαντήσεις, *«Δεν υπάρχουν υποδομές, δεν υπάρχει παιδεία, πρόνοια, εκπαίδευση. Γενικά δεν υπάρχει κοινωνικό κράτος», «Το κράτος, θα πρέπει να είναι κράτος δικαιοσύνης, δημοκρατίας, ήθους και να νοιάζεται για τους ανθρώπους. Είναι όμως, το αντίθετο».*

(β) Για τα ΜΜΕ. Όπως είδαμε και πιο πάνω, ο τρόπος παρουσίασης διάφορων σημαντικών κοινωνικών ζητημάτων από τα ΜΜΕ, δεν είναι πάντα ο σωστός. Για αυτό τον λόγο, είναι καίριας σημασίας, να υπάρξει αλλαγή πολιτικής από τα ΜΜΕ. Θα πρέπει να υπάρξει έλεγχος και ισορροπία, στον τρόπο παρουσίασης των θεμάτων ή αλλιώς *« θα πρέπει να τοποθετηθούν τα σωστά άτομα στην σωστή θέση».* Ακόμα, εκπομπές που αφορούν ζητήματα ψυχικής υγείας θα έπρεπε να είναι περισσότερο εκπαιδευτικές και λιγότερο ψυχαγωγικές. Γενικότερα, *«τα ΜΜΕ θα έπρεπε να έδιναν λιγότερη έμφαση στο ατομικό δράμα, και περισσότερη προβολή στις συλλογικές αντιδράσεις, π.χ. στις μαζικές ειρηνικές διαδηλώσεις».*

(γ) για τους Ασθενείς. Οι άνθρωποι θα πρέπει να εξωτερικεύουν τα συναισθήματά τους, θα πρέπει να μιλάνε. Να μην απομονώνονται. Θα ήταν χρήσιμο, να αναγνωρίσουν τις πραγματικές τους ανάγκες και όχι τις εικονικές· δηλαδή, να επαναπρογραμματίσουν

τις ζωές τους, με λιγότερα υλικά αγαθά, να είναι «ευγνώμονες για ότι θετικό υπάρχει στην ζωή τους, γιατί μόνο έτσι θα επιμείνουν στην ελπίδα και στην προσπάθεια»!

3.2.1.4 Συμπέρασμα Έρευνας

Πριν ξεκινήσουμε την έρευνα, θέσαμε κάποια ερωτήματα. Τελικά οι απαντήσεις που δίνονται είναι οι εξής:

- ✓ Αναμφίβολα, η Ελλάδα βρίσκεται στο «επίκεντρο» μίας οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, με άμεσο αντίκτυπο τόσο σε μακρο- επίπεδο, όσο και σε μικρο- επίπεδο. Εκατομμύρια πολίτες βιώνουν την πτώση του βιοτικού τους επιπέδου, με κύριους «υπαίτιους» την απότομη μείωση του εισοδήματος και την ανεργία, αλλά και στην ανάδειξη φαινομένων κοινωνικής παθογένειας, όπως η φτώχεια και οι άστεγοι. Ταυτόχρονα, άλλοι συμπολίτες ζουν καθημερινά, με τον φόβο, την ανασφάλεια και το άγχος, εξαιτίας της πίεσης που νιώθουν από το εργασιακό τους χώρο, αλλά και από το γενικότερο κλίμα που επικρατεί. Δυστυχώς, όλα αυτά συμβάλουν στην δημιουργία συγκρούσεων και διενέξεων στις διάφορες διαπροσωπικές σχέσεις, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν στην κοινωνική απομόνωση, ή ακόμα και σε φαινόμενα ενδοοικογενειακής βίας.
- ✓ Σημαντικές αυξήσεις επίσης, παρατηρούνται και στην εμφάνιση διανοητικών ασθενειών, με τις αγχώδεις διαταραχές να εμφανίζουν αύξηση 30 με 40%. Όμως, ανοδική αύξηση, ιδίως από τα τέλη του 2011, σημειώνεται και στον αριθμό των ατόμων, που απευθύνονται σε ειδικούς, προκειμένου να διαχειριστούν τις επιπτώσεις της ύφεσης ή για διάφορα άλλα ζητήματα.
- ✓ Εξίσου ισχυρή συσχέτιση, επισημάνθηκε, ανάμεσα στην εκδήλωση μίας αυτοκαταστροφικής πράξης και στις επιπτώσεις της ύφεσης, με την οικονομική κρίση, να αποτελεί άλλοτε την «σωτήρια λύση» για άτομα που αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα και, άλλοτε την αφορμή! Σε κάθε περίπτωση βέβαια, η ύπαρξη ενός καταθλιπτικού υπόβαθρου συμβάλει στην ανάπτυξη του αυτοκτονικού ιδεασμού.
- ✓ Αρνητική επίδραση έχει και η προβολή από τα ΜΜΕ των ποσοστών αυτοκτονιών, συμβάλλοντας ταυτόχρονα και στην εμφάνιση μορφών, αγχωδών διαταραχών.

- ✓ Παρόλα αυτά, οι επιπτώσεις της ύφεσης μπορούν να διαχειριστούν. Αν το Κράτος αποκτήσει έναν ενεργό ρόλο, ενισχύοντας τον κοινωνικό του χαρακτήρα μέσω της δημιουργίας σωστών κοινωνικών δομών και μονάδων, τότε θα υπάρξει αφενός έλεγχος στον τρόπο παρουσίασης ευαίσθητων θεμάτων από τα ΜΜΕ και αφετέρου, τα άτομα θα μπορέσουν να αποφύγουν την κοινωνική απομόνωση και να επαναπροσδιορίσουν τις ζωές τους.

3.2.2 Η ψυχική κατάσταση στην Ελλάδα σήμερα

Ανεξάρτητα από τα δικά μας πορίσματα, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε την παράθεση πιο εκτενών και εμπειριστατωμένων ερευνών, στο ζήτημα της ψυχικής υγείας.

Οι επιπτώσεις της τρέχουσας οικονομικής κατάστασης στην ψυχική υγεία των Ελλήνων, έχει απασχολήσει ένα σύνολο μελετητών. Χαρακτηριστική άλλωστε, είναι και η έρευνα του Γιωτάκου και των συνεργατών του, η οποία κατέδειξε σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στους οικονομικούς δείκτες και σε διάφορους δείκτες της ψυχικής υγείας, όπως είναι οι επισκέψεις σε εξωτερικά ιατρεία και τμήματα επειγόντων ψυχιατρικών κλινικών καθώς και με μεταβλητές που σχετίζονται με την ποιότητα ζωής, όπως οι αυτοκτονίες, οι ανθρωποκτονίες και ο αριθμός των διαζυγίων³⁰⁴. Ομοίως, μελέτη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, έδειξε δραματική αύξηση της συμπτωματολογίας σε άτομα που αντιμετώπιζαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα · δηλαδή, τα άτομα που αντιμετώπιζαν αρκετά οικονομικά προβλήματα, ήταν σχεδόν 3 φορές πιο πιθανό να εμφανίσουν σοβαρή ψυχοπαθολογία, σε σχέση με τα άτομα που δεν αντιμετώπιζαν³⁰⁵.

Οι Μπούρας και Λυκούρας αναφερόμενοι στην άνοδο της ανεργίας σε ποσοστό 12,4% τον Οκτώβριο του 2010, επισημαίνουν την αύξηση του αριθμού των ανθρώπων,

³⁰⁴ Σε έρευνα του Γιωτάκου και των συνεργατών του, επιχειρήθηκε η διερεύνηση της ύπαρξης πιθανής συσχέτισης, ανάμεσα στην ανεργία και του μέσου εισοδήματος –της τελευταίας εικοσαετίας- με διάφορους δείκτες ψυχικής υγείας. Τα αποτελέσματα της έρευνας, στηρίχτηκαν σε δεδομένα της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας και από τα Νοσοκομεία Αιγινήτειο, Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής, Γενικό Κρατικό Αθηνών και Ευαγγελισμός, κατά το διάστημα Σεπτέμβριος- Οκτώβριος 2010. (Ο. Γιωτάκος και συν., όπως παραπάνω, σελ. 109-119).

³⁰⁵ Κωνσταντίνος Ευθυμίου και συν., όπως παραπάνω, σελ. 27.

που απευθύνονται σε Κέντρα Υποδοχής και Αλληλεγγύης (ΚΥΑΔΑ), προκειμένου να ικανοποιήσουν βασικές πρώτες ανάγκες, όπως η διαμονή, η σίτιση και η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη³⁰⁶.

Επίσης, σε έρευνα του Μιχάλη Μαδιανού και των συνεργατών του, διαφάνηκε η ύπαρξη συσχέτισης της οικονομικής κρίσης με την εμφάνιση του Μείζονος Καταθλιπτικού Επεισοδίου, επισημαίνοντας, παράλληλα, ότι τα άτομα που αντιμετώπιζαν σοβαρές οικονομικές δυσκολίες, διέτρεχαν μεγαλύτερο κίνδυνο εκδήλωσης Μείζονος Καταθλιπτικού Επεισοδίου³⁰⁷. Ανάλογα πορίσματα, προέκυψαν και στην έρευνα του Οικονόμου και των συνεργατών του –που ακολούθησε τις ίδιες μεθόδους– κατά την οποία οι άνεργοι το 2011, είναι 3 φορές πιο πιθανόν να παρουσιάσουν μείζονα κατάθλιψη, ενώ σημαντική αύξηση από το 2009 στο 2011, παρατηρείται και στην εμφάνιση διαταραχής γενικευμένου άγχους -1,8 φορές μεγαλύτερη το 2011 από την αντίστοιχη το 2009- στους άντρες³⁰⁸.

Ανησυχητικά όμως, είναι και τα πορίσματα έρευνας του ψυχικού τομέα του ΓΝΑ, «Ευαγγελισμός», που παρουσιάστηκαν στο 1^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ένωσης Επαγγελματιών Ψυχιάτρων, τον Φεβρουάριο του 2012 στην Αθήνα, τα οποία επισήμαναν αύξηση κατά 92%, των ψυχικά ασθενών, που επισκέπτονται τα ιατρεία τα

³⁰⁶ Σύμφωνα με τα όσα αναφέρουν στην έρευνά τους οι Μπούρας και Λυκούρας, από τα τέλη του Σεπτεμβρίου (2010), έχει πολλαπλασιαστεί ο αριθμός των ατόμων που καταφεύγουν στα συστήματα, που παρέχονται από την Εκκλησία, με τους Έλληνες να αντιπροσωπεύουν το 35-40%, ηλικίας, κυρίως, πάνω από 50 και κάτω από 70. (Γ. Μπούρας και Λ. Λυκούρας, «Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην ψυχική υγεία», *Εγκέφαλος* 48, (2011), σελ. 55, www.encephalos.gr).

³⁰⁷ Ο Μαδιανός και οι συνεργάτες του, πραγματοποίησαν σε δύο φάσεις, 2008 και 2009, πανελλαδική τηλεφωνική έρευνα, με στόχο την μελέτη της πιθανής συσχέτισης, ανάμεσα στην οικονομική κρίση και στον επιπολασμό του Μείζονος Καταθλιπτικού Επεισοδίου. Συγκρίνοντας τα πορίσματα, παρατηρήθηκε αύξηση του ποσοστού εκδήλωσης Μείζονος Καταθλιπτικού Επεισοδίου της τάξεως του 2,1 το έτος 2009 σε σχέση με το 2008. (Κωνσταντίνος Ευθυμίου, και συν., όπως παραπάνω, σελ. 27)

³⁰⁸ Ο Οικονόμου και οι συνεργάτες του, πραγματοποίησαν δύο συγχρονικές μελέτες, 2009 (με δείγμα 2192 ατόμων) και 2011 (με 2256 άτομα), με σκοπό «την διερεύνηση τυχόν μεταβολών στην εμφάνιση των 'κοινωνικών διαταραχών' τόσο για τον πληθυσμό στο σύνολό του όσο και για τις διάφορες πληθυσμιακές υπο- ομάδες ανάμεσα στα έτη 2009 και 2011». Κάποιες από τις χαρακτηριστικές μεταβολές που παρατηρήθηκαν μεταξύ των ετών 2009 και 2011, είναι ότι τα άτομα 45 ετών και άνω, έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμφανίσουν μείζονα κατάθλιψη το 2011 σε σχέση με το 2009, ενώ μεγάλη πιθανότητα εμφάνισης μείζονος κατάθλιψης το 2011, έχουν και οι εργαζόμενοι. Επίσης, το 2011, οι ηλικίες 25-44 φαίνεται να έχουν 6 φορές μεγαλύτερες πιθανότητες εμφάνισης διαταραχής γενικευμένου άγχους, σε σχέση με το 2009. (Μ. Οικονόμου, Λ. Πέππου, Σ. Φουσκετάκη, Χ. Θελερίτης, Α. Πατελάκης, Τ. Αλεξίου, Μ. Μαδιανός, Κ. Στεφανής, «Οικονομική κρίση και ψυχική υγεία: Επιπτώσεις στην επικράτηση κοινών ψυχικών διαταραχών», *Ψυχιατρική* 24 (2013), σελ. 254).

τελευταία χρόνια, εμφανίζοντας συμπτώματα κατάθλιψης, άγχους, πανικού, όπως και τάσεις αυτοκτονίας, λόγω κρίσης³⁰⁹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον ακόμα, παρουσιάζει έρευνα του Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Ψυχικής Υγείας (ΕΠΨΥ) με στόχο, την διερεύνηση πιθανής συσχέτισης της οικονομικής κρίσης και των αιτημάτων για την τηλεφωνική ψυχολογική υποστήριξη. Αναλυτικότερα, μέσω της ανάλυσης και της επεξεργασίας του περιεχομένου των κλήσεων στην Τηλεφωνική Γραμμή Βοήθεια για την Κατάθλιψη, από τον Μάιο του 2008 έως τον Ιούνιο του 2011, προέκυψε, ότι από το πρώτο εξάμηνο του 2010, υπήρξε αυξανόμενος αριθμός ατόμων, που αναφέρθηκαν άμεσα ή έμμεσα, στην επιρροή τους από την οικονομική κρίση, ενώ ιδιαίτερα αυξημένα ποσοστά άγχους παρατηρήθηκαν, ιδίως, στους εργαζομένους, εξαιτίας της ανασφάλειας και της αβεβαιότητας, που βιώνουν καθημερινώς³¹⁰. Αντίστοιχα, σε έρευνα του ΕΠΨΥ για το 2013, κατά το έτος 2011, τα περιστατικά κατάθλιψης αυξήθηκαν κατά 50%, με 12 στους 100 κατοίκους να πάσχουν από αυτή την νόσο³¹¹.

Δυσμενείς επιπτώσεις όμως, φαίνεται να έχει η οικονομική κρίση και στην ικανότητα αναπαραγωγής της γυναίκας. Μέσα σε αυτό το «ρευστό» κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον, τα ζευγάρια δεν αποφασίζουν να φέρουν στην ζωή ένα παιδί, με αποτέλεσμα ο ετήσιος αριθμός των γεννήσεων, να έχει μειωθεί στις 75.000, από τις 100.000 που ήταν³¹². Βέβαια, η οικονομική κρίση δεν επηρεάζει μόνο τους ενήλικες. Συχνά, άθελά τους, οι γονείς μεταφέρουν στα παιδιά την ένταση, το στρες και την αβεβαιότητα που βιώνουν, δημιουργώντας τους με αυτό τον τρόπο, φοβίες, ενοχές και έντονο άγχος, που θα τα συνοδεύουν για μια ζωή³¹³. Επίσης, όπως είδαμε και νωρίτερα, είναι πιθανόν να αναπτύξουν επιθετική συμπεριφορά ή ακόμα και προβλήματα παχυσαρκίας, υπέρταση, διαβήτη τύπου 2, κ.α.³¹⁴.

³⁰⁹ «Η ψυχική υγεία σε συνθήκες κρίσης», σελ.28, autonomosteki.espinblogs.net

³¹⁰ Μ. Οικονόμου, Λ.Ε. Πέππου, Ε. Λουκή, Α. Κομπορόζος, Α. Μέλλου, Κ. Στεφανής, « Γραμμή βοήθειας για την κατάθλιψη: Αναζήτηση βοήθειας σε περίοδο οικονομικής κρίσης», *Ψυχιατρική* 23 (2012), σελ. 20-26.

³¹¹ «Στοιχεία σοκ από το ΕΠΨΥ: Αύξηση της μείζονος κατάθλιψης κατά 50% από το 2011, λόγω κρίσης», 3 Οκτ. 2013, www.iatrikostypos.com.

³¹² Σοφία Νέτα, «Απειλή για τις επόμενες γενιές το στρες της οικονομικής κρίσης», 15/01/2014, www.protothema.gr.

³¹³ Πρεκατέ Βικτωρία, «Ψυχολογικό αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στα παιδιά», toblogsas.skai.gr.

³¹⁴ Σοφία Νέτα, ό. π.

Καταλήγοντας, είναι γεγονός ότι οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης έχουν προκαλέσει «διάρρηξη» του κοινωνικού ιστού. Φαινόμενα όπως η φτώχεια, η ανεργία και οι άστεγοι, βρίσκονται στο «επίκεντρο» της καθημερινότητας, της ελληνικής κοινωνίας. Παρόλα αυτά, το κράτος έχει προχωρήσει σε περικοπές των κρατικών δαπανών για την υγεία, γεγονός που έχει οδηγήσει και στην πτώση της ποιότητας των υπηρεσιών, σε μία εποχή που απαιτεί, εντούτοις, την εντατικοποίηση των υπηρεσιών υγείας. Αποτέλεσμα, η αύξηση των ποσοστών αγχωδών και συναισθηματικών διαταραχών, σε συνδυασμό με την ανοδική πορεία, των ποσοστών αυτοκτονίας.

3.3 Το φαινόμενο των αυτοκτονιών στην Ελλάδα

Και κατά πόσο έχουν επηρεαστεί οι δείκτες αυτοχειρίας από την ύφεση

Βιώνοντας τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, από το 2009, η ελληνική κοινωνία δεν θα μπορούσε να παραμείνει «ανεπηρέαστη» ψυχοκοινωνικά. Όπως παρατηρήσαμε και προηγουμένως, τα αποτελέσματά της είναι εμφανή στην αύξηση των αγχωδών και συναισθηματικών διαταραχών, καθώς και στους αυτοκτονικούς δείκτες. Μάλιστα σε μελέτη του για την απαξίωση των ψυχιατρικών δομών του κράτους, ο Μαδιανός, διαπιστώνει ότι *«μεταξύ 2006 και 2011 σημειώθηκε αύξηση κατά 35% της κατανάλωσης αντικαταθλιπτικών, κατά 62% των νέων κρουσμάτων HIV, ενώ βρέθηκε μια ιδιαίτερη μεγάλη αύξηση κατά 185% των ατόμων που έκαναν απόπειρες αυτοκτονίας»*³¹⁵

Την υψηλή συσχέτιση ανάμεσα στην εκδήλωση επιθυμίας του θανάτου και στην οικονομική κρίση, επισημαίνεται και στην διεθνή βιβλιογραφία. Έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε 26 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαπίστωσε ότι *«για κάθε 1% αύξηση στην ανεργία έχουμε 0,79% αύξηση του αριθμού των αυτοκτονιών για ηλικίες κάτω των 65 ετών και αύξηση 0,79% στις ανθρωποκτονίες»*³¹⁶. Ομοίως σε μελέτη στην

³¹⁵ Παράλληλα ο Μαδιανός σε έρευνά του, εντοπίζει *«ένα ιδιαίτερα ανησυχητικό εύρημα μεταξύ 2001 και 2011 είναι η στατιστικά σημαντική συσχέτιση δημόσιου χρέους, ποσοστών ανεργίας και ποσοστών αυτοκτονίας ανά ηλικία»*. (Γεωργία Λινάρδου, «Οι πεσόντες της κρίσης», *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 1 Δεκεμβρίου 2013, www.enet.gr).

³¹⁶ Για την έρευνα αντλήθηκαν δεδομένα για σύγκριση από τους οργανισμούς WHO, ILO, World Bank και OECD Health Data, όπου μελετήθηκαν τα κρατικά έξοδα 26 ευρωπαϊκών χωρών, για την περίοδο 1970-2007. (Κωνσταντίνος Ευθυμίου και συν., *όπως παραπάνω*, σελ.28).

British Medical Journal, εντοπίστηκε ότι έναν χρόνο μετά την έναρξη της κρίσης, το ποσοστό των αυτοκτονιών στους άντρες, αυξήθηκε κατά 3,3% συνολικά³¹⁷.

Σε αντίστοιχα συμπεράσματα καταλήγουν και πρόσφατες έρευνες στην Ελλάδα, οι οποίες δείχνουν ότι υπάρχει ισχυρή σύνδεση της ανεργίας και της αύξησης των αυτοκτονιών. Για παράδειγμα, σε έρευνα των Οικονόμου και συνεργατών του, παρατηρήθηκε ότι το 2011 υπήρξε αύξηση στις αναφορές αυτοκτονίας (34), έναντι των αναφορών (24) το 2009³¹⁸.

Παράλληλα και σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, Πορτογαλία και Ισπανία, που αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα, καταγράφεται σημαντική αύξηση των αυτοκτονιών, ύψους 8 με 11%, από το 2011 μέχρι το 2012³¹⁹.

Συνεπώς, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει μία σημαντική αύξηση των ποσοστών αυτοκτονιών, σε χώρες που αντιμετωπίζουν τα «προβλήματα» που επιφέρει η οικονομική ύφεση. Για την ελληνική πραγματικότητα, η κατάσταση έχει ως εξής, «σκέψεις αυτοκτονίας περνούν από το μυαλό ενός στους πέντε ανθρώπους που βρίσκονται σε υψηλή οικονομική δυσχέρεια, ενώ το ελληνικό κράτος πρόνοιας διαλύεται»³²⁰.

3.3.1 Τα ποσοστά αυτοκτονιών στην Ελλάδα πριν την κρίση

Προκειμένου να απαντήσουμε στο ερώτημα, κατά πόσο έχουν «επηρεαστεί» οι δείκτες αυτοχειρίας στην Ελλάδα από την οικονομική ύφεση, θα πρέπει να εξετάσουμε, ξεχωριστά, τα ποσοστά αυτοκτονιών πριν και μετά την κρίση.

³¹⁷ Στην συγκεκριμένη έρευνα εξετάστηκαν τα δεδομένα από 54 χώρες -27 ευρωπαϊκές και 18 χώρες από Αμερική- με σκοπό την αξιολόγηση των επιπτώσεων των οικονομικών προβλημάτων, από την κατάρρευση της στεγαστικής αγοράς στις ΗΠΑ, το 2008. Συγκεκριμένα, το 2009 υπήρξε αύξηση 37% στην ανεργία, ενώ ταυτόχρονα σημειώθηκαν 5.000 αυτοκτονίες - παραπάνω από το αναμενόμενο- όπου στην Ευρώπη οι αυτοκτονίες αυξήθηκαν στους άντρες ηλικίας 15- 24 ετών, ενώ στην Αμερική η αύξηση παρατηρήθηκε στην ηλικιακή ομάδα 45-64 ετών. («*Global economic crisis 'linked to suicide rise'*»), 18 Σεπτεμβρίου 2013, www.bbc.com).

³¹⁸ Κωνσταντίνος Ευθυμίου και συν., όπως παραπάνω, σελ. 27).

³¹⁹ Σύμφωνα με στοιχεία του 2011, η Ελλάδα παρουσιάζει ένα ποσοστό αυτοκτονιών 4,4 ανά 100.000 κατοίκους, η Ισπανία 7,6 ανά 100.000 κατοίκους και η Πορτογαλία 8,5 ανά 100.000 κατοίκους, ενώ για την Ιταλία δεν υπάρχουν διαθέσιμες αξιόπιστες πηγές, παρά μόνο σε επίπεδο περιφερειών, όπου καταγράφεται ανοδική τάση τόσο των αυτοκτονιών, όσο και των αποπειρών. (Αγγελική Σπανού, «*Τελευταία νέα από Απόψεις: Η έλλειψη ελπίδας οδηγεί στην κατάθλιψη του Σ. Στυλιανίδη*», 16 Φεβρουαρίου του 2014, www.me-psyxi.gr).

³²⁰ «*Η ψυχική υγεία σε συνθήκες κρίσης*», όπως παραπάνω, σελ. 25.

Σύμφωνα με τα αρχεία που μας δόθηκαν από την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, κατά τα έτη 1999-2007, οι καταγεγραμμένοι στην Ελλάδα θάνατοι, λόγω πράξης αυτοκτονίας ήταν 3.278 -2.647 άντρες και 631 γυναίκες (Πίνακας 5)- με την πιο συχνή μέθοδο αυτοκτονίας να είναι ο απαγχονισμός – με ποσοστό πάνω από 50% και για τους άντρες και για τις γυναίκες- έπειτα να ακολουθεί η χρήση καραμπίνας για τους άντρες, με ποσοστό, περίπου, 30%, ενώ για τις γυναίκες η μέθοδος της δηλητηρίασης, περίπου, 15%.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5 Αριθμός αυτοκτονιών κατά φύλο: έτη 1999- 2007 (πηγή ΕΛ.ΣΤΑΤ).

Φύλο	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Άρρενες	296	298	286	257	306	285	321	330	268
Θήλυς	85	84	48	66	69	68	79	72	60
Σύνολο	381	382	334	323	375	353	400	402	328

Όσο αφορά την χωρική κατανομή των αυτοκτονιών (Πίνακας 6), κατά το διάστημα 1999-2007, στις πρώτες τρεις θέσεις βρίσκονται οι περιφέρειες Αττικής (919), Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (462) και Πελοποννήσου (285).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6 Χωρική κατανομή αυτοκτονιών κατά το διάστημα 1999-2007 (πηγή ΕΛ.ΣΤΑΤ).

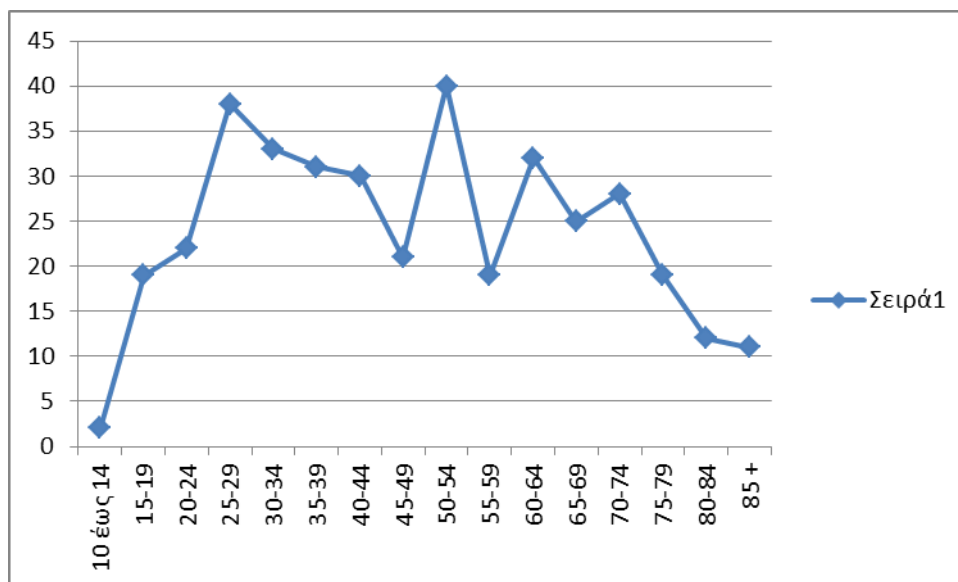
Περιφέρειες	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Σύνολο
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ & ΘΡΑΚΗ	23	23	25	23	33	25	29	28	21	230
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	57	57	46	43	52	55	53	46	53	462
ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	7	11	10	7	13	6	16	6	12	88
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	24	23	21	18	26	32	23	29	23	219
ΗΠΕΙΡΟΣ	10	8	16	12	14	10	20	7	13	110
ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ	6	7	11	8	7	8	7	14	12	80
ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	29	23	24	28	27	25	36	36	21	249
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ	23	16	17	20	22	20	22	24	17	181
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	38	35	21	33	38	28	29	41	22	285
ΑΤΤΙΚΗ	109	115	97	92	98	96	114	109	89	919
ΒΟΡΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	6	22	9	6	7	11	8	9	9	87
ΝΟΤΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	7	6	3	8	3	10	8	11	5	61
ΚΡΗΤΗ	39	28	27	20	28	24	32	34	28	260
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ	3	8	7	5	7	3	3	8	3	47

Μελετώντας επίσης, τα δεδομένα ως προς την ηλικιακή κατανομή των αυτοκτονιών, διαπιστώνουμε ότι τα ποσοστά αυτοχειρίας καταγράφονται από την

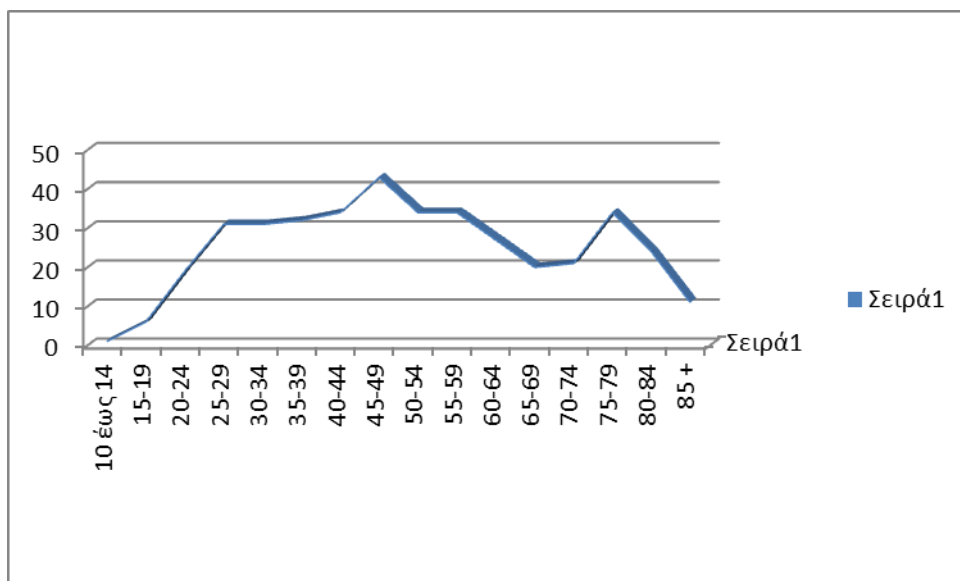
ηλικιακή ομάδα 10-14 και έπειτα. Για την ακρίβεια τα υψηλότερα ποσοστά κατά την περίοδο 1999-2007, σημειώνονται στις ηλικίες 40-50, με μέσο όρο, περίπου, 33 θανάτους από αυτοκτονία. Ακολουθούν οι ηλικίες 25-39 και 50-59, ενώ ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά σημειώνονται στις ηλικιακές ομάδες 10-19, 80-85 και άνω, με μέσο όρο 5,7 και 13,4 αντίστοιχα.

Παρόλα αυτά, επιλέξαμε να παραθέσουμε την ηλικιακή κατανομή των αυτοκτονιών τα έτη 2000(Διάγραμμα 3), 2006 (Διάγραμμα 4) και 2007 (Διάγραμμα 5). Η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία. Επιλέξαμε το 2000, για να δούμε την ηλικιακή «σύνθεση» κατά το αρχικό έτος της έρευνάς μας, το 2006 εξαιτίας του μεγάλου αριθμού που καταγράφεται και το 2007, επειδή είναι το έτος πριν αρχίσει η κρίση.

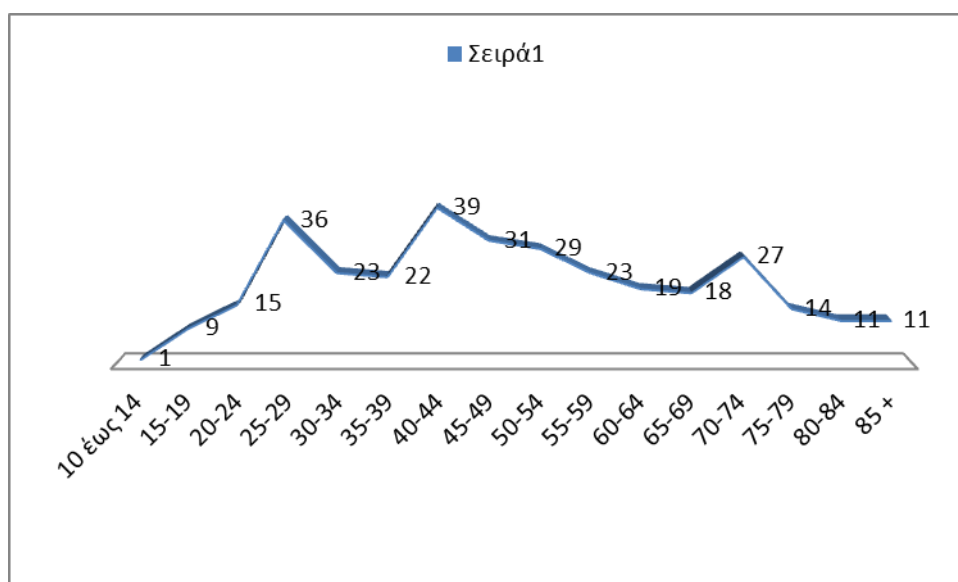
Διάγραμμα 3. Κατανομή αυτοκτονιών ανά ηλικία, το 2000

Διάγραμμα 4. Κατανομή αυτοκτονιών ανά ηλικία, το 2006

Διάγραμμα 5. Κατανομή αυτοκτονιών ανά ηλικία, το 2007

Τα παραπάνω δεδομένα προέκυψαν έπειτα από την ανάλυση των στατιστικών αρχείων, που μας χορηγήθηκαν από την ΕΛ.ΣΤΑΤ. Σε αυτό το σημείο ωστόσο, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να συγκρίνουμε τα δεδομένα αυτά, με εκείνα που έχουν δημοσιευτεί από την Δ/ση Πληροφορικής της Ελληνικής Αστυνομίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7 Σύγκριση δεδομένων αυτοκτονιών της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας και της Ελληνικής Αστυνομίας (πηγές ΕΛ.ΣΤΑΤ και στατιστική επετηρίδα Ελληνικής Αστυνομίας)³²¹

³²¹ Κωνσταντίνος Λένος, «Οι αυτοκτονίες στην Ελλάδα, Χωρική και Στατιστική Ανάλυση της περιόδου 2000-2012», πτυχιακή εργασία στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Φεβρουάριος 2014, Αθήνα.

	Ελληνική Στατιστική Αρχή	Δ/νση Πληροφορικής της Ελληνικής Αστυνομίας		Διαφορά:1-2 (δεδομένα Ελληνικής Αστυνομίας - ΕΛ.ΣΤΑΤ)
Έτος	Αυτοκτονίες (2)	Αυτοκτονίες (1)	Απόπειρες	Αυτοκτονίες
2000	382	497	254	115
2001	334	452	276	118
2002	323	464	239	141
2003	375	431	206	56
2004	353	398	224	45
2005	400	389	199	-11
2006	402	440	207	38
2007	328	337	208	9

Όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα υπάρχουν μεγάλες αποκλίσεις ανάμεσα στα ποσοστά αυτοχειρίας που δημοσιεύει η ΕΛ.ΣΤΑΤ και σε εκείνα της ΕΛ.ΑΣ. Εύλογα δημιουργούνται δύο ερωτήματα: αφενός, ποιανής αρχής τα δεδομένα είναι πιο «αξιόπιστα» και περισσότερο αντιπροσωπευτικά επί του συνόλου, και αφετέρου, πώς καταγράφονται τα ποσοστά εκούσιου θανάτου στην Ελλάδα.

Συνοψίζοντας, έχοντας μελετήσει τα ποσοστά εκούσιου θανάτου στην Ελλάδα κατά το διάστημα 1999-2007, διαπιστώσαμε ιδιαίτερα αυξημένους αριθμούς αυτοχειρίας κατά τα έτη 2000 (382), 2005 (400) και 2006 (402) –αντίστοιχα, σύμφωνα με την ΕΛ.ΑΣ, ιδιαίτερη αύξηση των αυτοκτονιών σημειώθηκε κατά τα έτη 2000 (497), 2001 (452) και 2002 (464). Σε όλη αυτή την περίοδο ωστόσο, η Ελλάδα δεν βρισκόταν στον «κυκλώνα» κάποιας ύφεσης. Αντίθετα ήταν το διάστημα προετοιμασίας και διεξαγωγής των Ολυμπιακών Αγώνων, με διάχυτη την αίσθηση της οικονομικής ευημερίας στην χώρα. Εύλογα λοιπόν, δημιουργείται το ερώτημα, κατά πόσο μία αύξηση των δεικτών αυτοχειρίας «συνοδεύουν» μία χώρα που βρίσκεται σε οικονομική και κοινωνική κρίση ή κατά πόσο συναντώνται και σε χώρες που είναι «οικονομικά ευτυχημένες», χωρίς αυτό να σημαίνει όμως, και κοινωνική σταθερότητα.

(Επισημαίνουμε, ότι τα στοιχεία που αντλήσαμε από την συγκεκριμένη εργασία, αφορούσαν την ανάλυση των δεδομένων από την Δ/νση Πληροφορικής της Ελληνικής Αστυνομίας, καθώς και την σύγκριση με τα στοιχεία την ΕΛ.ΣΤΑΤ).

3.3.2 Οι αυτοκτονίες στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης

Προηγουμένως μελετήσαμε τον αριθμό των αυτοκτονιών και των αποπειρών, που τελέστηκαν σε μία περίοδο οικονομικής «άνθισης» για την Ελλάδα. Σε αυτό το κομμάτι, θα εξετάσουμε το κατά πόσο –και αν– έχουν επηρεαστεί οι δείκτες αυτοχειρίας σε μία περίοδο οικονομικής ύφεσης, όπου προβλήματα όπως η φτώχεια, η ανεργία και η «έλλειψη ελπίδας», είναι «διάχυτα» στην ελληνική πραγματικότητα.

Είναι γεγονός ότι το 2012 οι θάνατοι στην Ελλάδα παρουσίασαν αύξηση 5% σε σύγκριση με την προηγούμενη χρονιά και ανήλθαν σε 116.668 (60.135 άντρες και 56.533 γυναίκες), έναντι 111.099 (57.999 άντρες και 53.100 γυναίκες) το 2011. Οι βίαιοι θάνατοι μάλιστα, στους οποίους συγκαταλέγονται και οι αυτοκτονίες, το 2012 ήταν 3.466, από τους οποίους οι 508 ήταν αυτοκτονίες, έναντι 3.460 θανάτων το 2011, με τις αυτοκτονίες να ανέρχονται στις 477³²².

Πιο συγκεκριμένα, κατά το διάστημα 2008-2012, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ, πραγματοποιήθηκαν στη Ελλάδα 2.126 αυτοκτονίες (Πίνακας 8) – κυρίως από άντρες (1.787 αυτοκτονίες), έναντι 339- οι οποίες κυρίως τελέστηκαν με αυτοπυροβολισμό (χρήση πυροβόλου όπλου), με στραγγαλισμό (αγχόνη), κατακρήμνιση ή με άλλο τρόπο³²³.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8 Αριθμός Αυτοκτονιών κατά φύλο: έτη 2008-2012 (πηγή ΕΛ.ΣΤΑΤ)

Φύλο	2008	2009	2010	2011	2012
Άρρενες	308	333	336	393	417
Θήλυς	65	58	41	84	91
Σύνολο	373	391	377	477	508

Αντίθετη εικόνα ωστόσο, παρουσιάζουν τα στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας (Πίνακας 9), με τις περιπτώσεις αυτοκτονιών –για τα έτη 2009- 2012- να ανέρχονται

³²² Ως κυριότερες αιτίες θανάτου για το 2012, ήταν τα νοσήματα του κυκλοφοριακού συστήματος (49.728 θανάτους), οι θάνατοι από νεοπλάσματα (28.201) και οι θάνατοι που οφείλονται σε νοσήματα του αναπνευστικού συστήματος (11.384). (Ελληνική Στατιστική Αρχή, «Αιτίες Θανάτου έτους 2012», *Δελτίο Τύπου*, Πειραιάς, 31/3/2014), www.statistics.gr).

³²³ Συγκεκριμένο το 2009, η πλειοψηφία των αυτοχειριών, ακολούθησε την μέθοδο του απαγχονισμού (57% οι άντρες και το 55% των γυναικών), ενώ δεύτερη σε συχνότητα μέθοδος αποτέλεσε ο αυτοπυροβολισμός για τους άντρες (31%) και για τις γυναίκες η δηλητηρίαση (24%). (Κυριάκος Κατσαδώρος, «Γραμμή Παρέμβασης για την Αυτοκτονία 1018», *Εγκέφαλος* 48, 2011,σελ.156).

στις 3.124 (τελεσθείσες ή απόπειρες)³²⁴. Εξίσου ανησυχητικά είναι και τα δεδομένα για το 2012, που δημοσιοποίησε το σωματείο του ΕΚΑΒ, από τα οποία προκύπτει 50% αύξηση στις αυτοκτονίες. Είναι χαρακτηριστικό άλλωστε, ότι μόλις τον Ιούνιο του 2012, το ΕΚΑΒ στην Αττική έλαβε 350 κλήσεις, είτε ως απειλές, είτε ως απόπειρες αυτοκτονίας³²⁵.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9 Σύγκριση δεδομένων αυτοκτονιών της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας και της Ελληνικής Αστυνομίας (πηγές ΕΛ.ΣΤΑΤ και στατιστική επετηρίδα Ελληνικής Αστυνομίας)³²⁶

Έτος	Ελληνική Στατιστική Αρχή	Δ/ση Πληροφορικής της Ελληνικής Αστυνομίας		Διαφορά:1-2 (δεδομένα Ελληνικής Αστυνομίας - ΕΛ.ΣΤΑΤ)
	Αυτοκτονίες (2)	Αυτοκτονίες (1)	Απόπειρες	Αυτοκτονίες
2008	373	365	246	-8
2009	391	352	223	-39
2010	377	388	255	11
2011	477	353	324	-124
2012	508	415	348	-93

Όσο αφορά τον αριθμό των περιπτώσεων αυτοχειρίας για το έτος 2013, είναι γεγονός ότι η ΕΛ.ΣΤΑΤ, δεν έχει δημοσιοποιήσει ακόμα τα δεδομένα. Παρόλα αυτά, σε άρθρο στο περιοδικό UNFOLLOW, ο αριθμός των αυτοκτονιών για το έτος 2013, προσδιορίζονται στις 479³²⁷, ενώ σε στοιχεία που δημοσιοποιήθηκαν στο ethnos.gr, από

³²⁴ Σύμφωνα με τα στοιχεία που έδωσε ο υπουργός Δημόσιας Τάξης Νίκος Δένδιας στην Βουλή τον Αύγουστο του 2012, πραγματοποιήθηκαν 3.124 τελεσθείσες ή απόπειρες, αυτοκτονίας. Συγκεκριμένα, το 2009 καταγράφηκαν 677, το 2010 ανήλθαν σε 830, σε 927 το 2011 και σε 690, έως την 23^η Αυγούστου του 2012. («3.124 αυτοκτονίες και απόπειρες αυτοκτονίας από το 2009» 22/11/2012, www.skai.gr).

³²⁵ Τα τηλέφωνα αυτά που δέχτηκε το ΕΚΑΒ, αφορούσαν ανθρώπους οι οποίοι αντιμετώπιζαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα, ήταν άνεργοι ή κινδύνευαν ακόμα και να μείνουν στον δρόμο. Βάσει αυτών των στοιχείων, οι πενήντα κατέληξαν. Όμως το ΕΚΑΒ δεν είναι αξιόπιστο μέσο καταγραφής, αφού καταγράφει τα δεδομένα μέχρι την διακομιδή του ατόμου στο νοσοκομείο. Δεν γνωρίζει δηλαδή, τι συμβαίνει με τα περιστατικά εκείνων των ανθρώπων, που πεθαίνουν έπειτα από λίγες ημέρες. (Ρίτα Μελά, «Σοκ: Κάθε μέρα και 2 αυτοκτονίες!», 9/7/2012, www.dimokratianews.gr).

³²⁶ Κωνσταντίνος Λένος, όπως παραπάνω.

³²⁷ Σύμφωνα με τα στοιχεία που δόθηκαν από την Ελληνική Αστυνομία στο περιοδικό UNFOLLOW, οι αυτοκτονίες από το 2007 έως το 2013, ανήλθαν στις 2.689, με τον αριθμό να προσδιορίζεται στις 415 για το 2012 και σε 479 για το 2013. (Μαρινίκη Αλεβιζοπούλου, Ντίνα Ιωακειμίδου, Μαρίνα Σπύρου, «'Να

την «Κλίμακα», αναφέρθηκαν 231 αυτοκτονίες, από τον Ιανουάριο μέχρι και τον Αύγουστο του 2013 στην Ελλάδα³²⁸.

Μελετώντας επίσης, την χωρική κατανομή των αυτοκτονιών (Πίνακας 10) κατά το διάστημα 2008-2012, διαπιστώνουμε ότι στις τρεις πρώτες θέσεις, βρίσκονται οι περιφέρειες Αττικής (695), Θεσσαλίας, Πελοποννήσου (148) και Δυτικής Ελλάδος (144). Το γεγονός αυτό δεν φαίνεται να είναι τυχαίο, αφού σε αυτές τις περιοχές παρατηρούνται και υψηλά ποσοστά ανεργίας³²⁹.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10 Χωρική κατανομή αυτοκτονιών κατά το διάστημα 2008-2012 (πηγή ΕΛ.ΣΤΑΤ).

Περιφέρειες	2008	2009	2010	2011	2012
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ & ΘΡΑΚΗ	14	32	26	33	30
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	56	51	45	53	68
ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	8	6	9	14	12
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	22	28	34	33	31
ΗΠΕΙΡΟΣ	14	15	16	13	19
ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ	11	14	8	9	11
ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	33	25	27	36	23
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ	18	23	21	23	32
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	29	25	30	33	31
ΑΤΤΙΚΗ	111	122	109	172	181
ΒΟΡΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	4	4	10	4	9
ΝΟΤΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	18	11	9	14	11
ΚΡΗΤΗ	28	33	27	37	41
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ	7	2	6	3	9

Επιπλέον, η ηλικιακή κατανομή των αυτοχειρών, είναι παρόμοια με τα έτη 1999-2007. Δηλαδή, ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά στις ηλικίες έως 14 ετών και άνω των 65. Ακολουθούν ενδεικτικά ηλικιακά διαγράμματα για το έτος 2008 και 2010³³⁰.

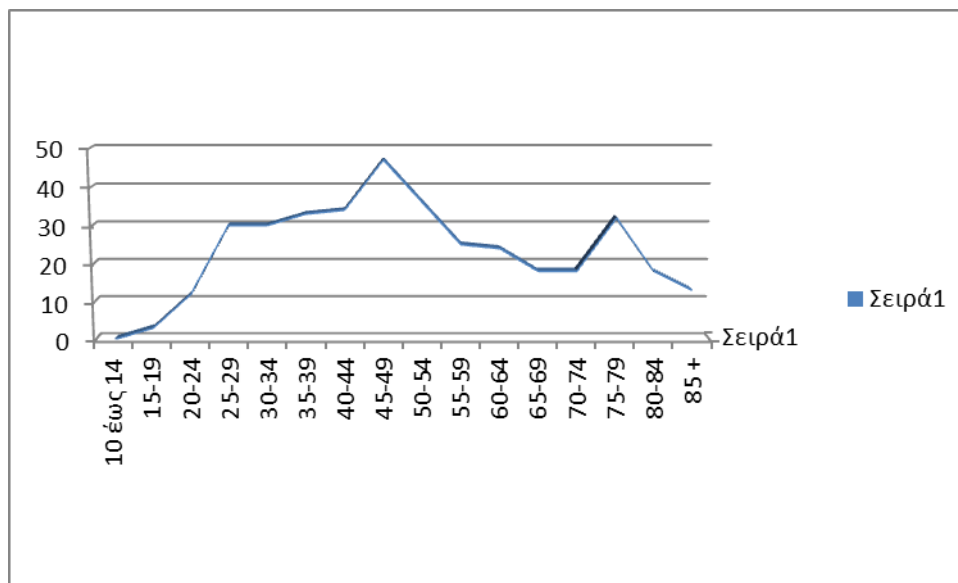
έχουμε και νεκρούς'. Αυτοκτονίες στην Ελλάδα της κρίσης», *UNFOLLOW 27* (Σάββατο 1/3/2014), σελ.69,).

³²⁸ «Έξαρση των αυτοκτονιών στην Ελλάδα», 10/9/2013, www.ethnos.gr.

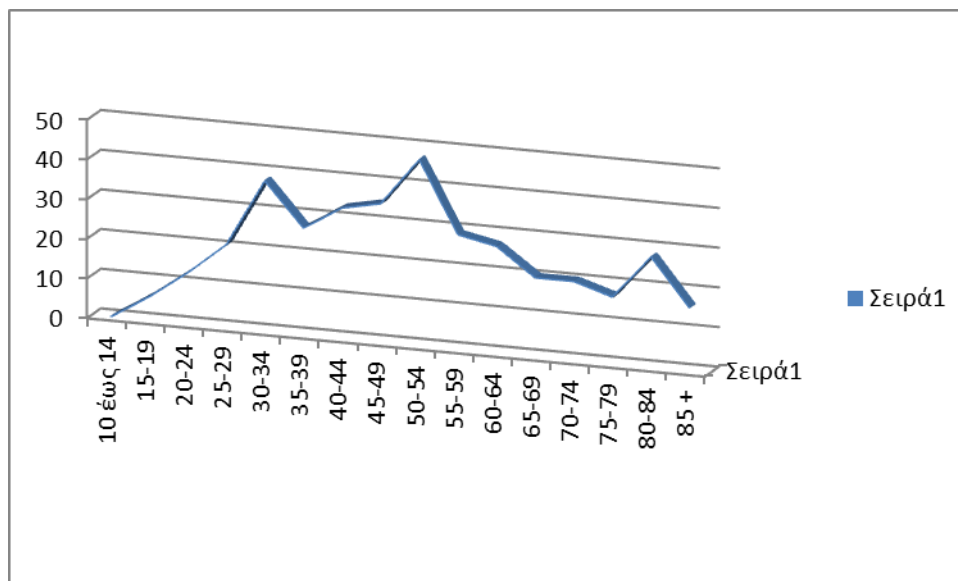
³²⁹ Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας (Eurostat), που συγκρίνει τα ποσοστά ανεργίας σε 270 περιφέρειες των ευρωπαϊκών χωρών, παρατηρείται στις ηλικίες 15- 24 ετών, ιδιαίτερα αυξημένα ποσοστά ανεργίας σε περιφέρειες, όπως η Δυτική Μακεδονία (72,5%), η Πελοπόννησος (61,4%), η Ήπειρος (60,5%), η Κεντρική Μακεδονία (60,4%) και η Στερεά Ελλάδα (59,1%). (Ελευθερία Αρλαπάνου, «Ε.Ε.: 'Πρωταθλήτρια' στην ανεργία των νέων η Δυτική Μακεδονία», 23/5/2013, www.imerisia.gr).

³³⁰ Στα στοιχεία που μας χορηγήθηκαν από την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, δεν είχαμε λεπτομερή ηλικιακή κατανομή για τα έτη 2011 και 2012. Για αυτό τον λόγο, θα αντιπαραθέσουμε την ηλικιακή

Διάγραμμα 6. Ηλικιακή Κατανομή αυτοκτονιών το 2008.

Διάγραμμα 7 Ηλικιακή Κατανομή αυτοκτονιών το 2010.

Προκειμένου τώρα να απαντήσουμε στο κατά πόσο και αν αυτές οι αυτοκτονίες οφείλονται στην οικονομική ύφεση, θα πρέπει να ανατρέξουμε στα αίτια που οδήγησαν αυτά τα άτομα σε αυτή την πράξη.

Σε έρευνα του Πανεπιστημίου Portsmouth, εντοπίστηκε ότι «για κάθε 1% πτώση στις κρατικές δαπάνες στην Ελλάδα, οδηγεί σε αύξηση των ανδρικών αυτοκτονιών

κατανομή του έτους 2008 –εναρκτήριο έτος της κρίσης- και του 2010, που παρουσιάζονται οι πρώτες αισθητές περικοπές, σε μισθούς, συντάξεις, αλλά και στην δημόσια υγεία.

κατά 0,43%». Δηλαδή, ότι οι μισές αυτοκτονίες που πραγματοποιήθηκαν το 2010 οφείλονταν στα μέτρα λιτότητας³³¹.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επίσης, παρουσιάζουν και τα δεδομένα της Δ/σης Πληροφορικής της Ελληνικής Αστυνομίας (Πίνακας 11), τα οποία έχοντας κωδικοποιήσει σε πέντε βασικές κατηγορίες τις αυτοχειρίες, ανάλογα με τα αίτια πρόκλησής τους, καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι από το 2007 και έπειτα, υπάρχει μία συνεχόμενη αυξητική τάση στις αυτοκτονίες, που οφείλονται σε οικονομικούς λόγους³³². Παρόμοια είναι η εικόνα, που προκύπτει από τα άτομα που απευθύνονται στην «Κλίμακα» με το 35% να είναι άνεργοι, ενώ ακολουθούν οι ελεύθεροι επαγγελματίες και οι συνταξιούχοι³³³. Μάλιστα, παρατηρώντας την εργασιακή κατάσταση των αυτοχείρων για το έτος 2009, η πλειοψηφία των αντρών και των γυναικών ήταν χωρίς εργασιακή απασχόληση (συνταξιούχοι, άνεργοι κτλ), με το 50% των γυναικών να ανήκει σε αυτή την κατηγορία. Αντίστοιχα όσο αφορά τον απασχολούμενο πληθυσμό, το μεγαλύτερο ποσοστό αυτοκτονιών και στα δύο φύλα παρατηρείται στους γεωργούς, 24% για τους άντρες και 22% στις γυναίκες³³⁴.

ΠΙΝΑΚΑΣ 11 Αίτια πρόκλησης αυτοκτονίας ανά έτος (πηγή Στατιστική Επετηρίδα Ελληνικής Αστυνομίας)³³⁵

³³¹ Η συγκεκριμένη έρευνα πραγματοποιήθηκε από το Πανεπιστήμιο Portsmouth και δημοσιεύτηκε στην Guardian. Βάσει των πορισμάτων της, οι άντρες μεταξύ 45 έως 89 ετών, διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο αυτοκτονίας, εξαιτίας της λιτότητας, ενώ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «οι 551 άντρες από το 2009 έως το 2010, αυτοκτόνησαν λόγω λιτότητας». («Έρευνα σοκ αγγλικού πανεπιστημίου για την Ελλάδα της κρίσης: Γιατί αυξήθηκαν οι αυτοκτονίες αντρών στην Ελλάδα», 22/4/2014, www.iefimerida.gr).

³³² Μάλιστα, παρατηρώντας τα στοιχεία για τις αυτοχειρίες που οφείλονται σε οικονομικούς λόγους, στις τρεις πρώτες θέσεις, βρίσκονται οι νομοί Αττικής (77 αυτοκτονίες), Θεσσαλονίκης (με 46) και Ιωαννίνων (με 8). (Λένος Κωνσταντίνος, όπως παραπάνω, σελ. 40).

³³³ «Έξαρση των αυτοκτονιών στην Ελλάδα», όπως παραπάνω.

³³⁴ Κυριάκος Κατσαδώρας, όπως παραπάνω, σελ. 157.

³³⁵ Κωνσταντίνος Λένος, όπως παραπάνω, σελ. 38.

Έτος	Αίτια Αυτοκτονίας					
	Σύνολο Αυτοκτονιών	Αισθηματικοί	Οικογενειακοί	Οικονομικοί	Ασθενείς	Άλλοι
2000	497	20	27	17	154	279
2001	452	15	29	20	132	256
2002	464	16	28	12	134	274
2003	431	15	25	16	124	251
2004	398	14	14	14	111	245
2005	389	10	22	10	104	243
2006	440	21	23	10	113	273
2007	337	20	12	6	79	220
2008	365	13	13	14	85	240
2009	352	15	17	18	64	238
2010	388	9	21	30	68	260
2011	353	13	12	34	56	238
2012	415	5	11	45	63	291

Συνοψίζοντας, είναι γεγονός ότι οι αυτοκτονίες, από το 2009 έως το 2012 παρουσιάζουν μία συνεχόμενη αυξητική τάση. Ωστόσο, η οικονομική κρίση άρχισε να γίνεται αισθητή στην ελληνική κοινωνία από τα μέσα του 2010, γεγονός που αποτυπώνεται και στα επίσημα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ, τα οποία καταδεικνύουν ιδιαίτερα αισθητή αύξηση των αυτοκτονιών το 2011(477) έναντι του 2010 (377), ύψους 26,5% (Διάγραμμα 8). Παράλληλα, παρατηρήθηκε αύξηση στα τηλεφωνήματα βοήθειας με άμεση ή έμμεση αναφορά στην οικονομική κρίση, ενώ διαπιστώθηκε ότι υπάρχει μία σημαντική αύξηση –από το 2009- στις αυτοχειρίες που οφείλονται σε οικονομικά αίτια, οι οποίες αφορούν, κυρίως, άντρες ανέργους ή επιχειρηματίες.

Διάγραμμα 8. Ποσοστιαία μεταβολή των αυτοκτονιών από το 2000-2012

Αναφορικά με τα παραπάνω και συγκρίνοντας τα με τα δεδομένα της δικής μας έρευνας , *‘Πώς η οικονομική κρίση επηρεάζει την καθημερινότητά μας’*, η πλειοψηφία των ερωτώμενων, είχε απαντήσει θετικά στην σχέση ανάμεσα στην οικονομική ύφεση και στο φαινόμενο των αυτοκτονιών, τονίζοντας ότι άλλοτε τα οικονομικά προβλήματα αποτελούν την αιτία και άλλοτε την αφορμή, για να οδηγηθεί ένα άτομο, ίσως με κάποιο καταθλιπτικό υπόβαθρο ή απλά να είναι αγανακτισμένος και απογοητευμένος από την κοινωνική και οικονομική του κατάσταση, σε αυτή την καταστροφική πράξη.

Ωστόσο, δεν θα πρέπει να παραλείψουμε δύο βασικά προβλήματα στην μελέτη του φαινομένου των αυτοκτονιών στην Ελλάδα. Το πρώτο αφορά, την «προβληματική» των αριθμών αυτοκτονίας. Όπως είδαμε, ο αριθμός των αυτοκτονιών διαφέρει ανάμεσα στην ΕΛ.ΣΤΑΤ και την ΕΛ.ΑΣ. Αυτό οφείλεται στην διαφορετική μεθοδολογία, σε άλλους παράγοντες, όπως η ανάγκη χρονοβόρας έρευνας. Το δεύτερο ζήτημα, αφορά την αξιοπιστία καταγραφής αυτών των αριθμών, αφού κάποια από τα περιστατικά, που μεταφέρονται στο νοσοκομείο και πεθαίνουν μετά από λίγες μέρες, δεν καταγράφονται ως αυτοκτονίες, γιατί η οικογένεια της κρύβει και τις δηλώνει ως ατύχημα³³⁶.

³³⁶ Ρίτα Μελά, «Σοκ: Κάθε μέρα και 2 αυτοκτονίες!», όπως παραπάνω.

3.4 Έρευνα: Ο τρόπος παρουσίασης των αυτοκτονιών από τα ΜΜΕ, κατά το διάστημα 2008-2013

3.4.1 Σκοπός της Έρευνας

Μιλώντας για Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, αναφερόμαστε σε όλα εκείνα τα διαθέσιμα μέσα, τα οποία ενημερώνουν και πληροφορούν, για τρέχοντα ή παλαιότερα συμβάντα, ένα μεγάλο σύνολο ανθρώπων. Ως τέτοια μέσα, χαρακτηρίζεται ο Τύπος (ηλεκτρονικός και έντυπος), η τηλεόραση, το ραδιόφωνο κτλ.

Στην σύγχρονη πραγματικότητα κανείς δεν μπορεί να φανταστεί έναν κόσμο, δίχως τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Η εντυπωσιακή και συνεχόμενη τεχνολογική μεταβολή που πραγματοποιείται στις μέρες μας, έχει συμβάλει στην βελτιστοποίηση τόσο των λειτουργιών των μέσων ενημέρωσης, όσο και στο να γίνουν πιο «θελκτικά», ανεξαρτήτου ηλικίας, φύλου και εθνικότητας.

Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα όχι μόνο να «διατηρείται» αλλά και να «επεκτείνεται» ο καίριος ρόλος τους στην κοινωνία· αφενός γιατί αποτελούν τα βασικά όργανα ενημέρωσης και πληροφόρησης των πολιτών, ανεξαρτήτου ηλικίας και αφετέρου γιατί έχουν την δυνατότητα να ψυχαγωγήσουν, να «καλλιεργήσουν» το πνεύμα μέσω εκπαιδευτικών εκπομπών, να κοινωνικοποιήσουν, ή ακόμα και να προωθήσουν διάφορα προϊόντα και λειτουργίες, με αποτέλεσμα να ασκούν σημαντική επίδραση τόσο στην καθημερινότητά μας, όσο και στην κοινή γνώμη.

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, ότι τα ΜΜΕ καλύπτουν και συνδέονται με πολλές όψεις των κοινωνικών δραστηριοτήτων μας, διότι αποτελούν ένα μέσο «διαντίδρασης», ο οποίος μπορεί να μην συνδέει τα άτομα με άμεσο τρόπο, αλλά «οιονεί διαντίδραση»³³⁷. Η «διαντίδραση» αυτή δηλαδή, έχει την δύναμη να «μεταβάλει» την κοινωνική στάση, να διαμορφώσει ιδεολογία και πρότυπα, αλλά και να ωθήσει σε φαινόμενα μιμητισμού. Η δύναμή της αυτή, έγκειται στο ότι τα μέσα ενημέρωσης,

³³⁷ Ο Τζων Τόμσον, αναλύοντας την θεωρία του για τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, αναφέρθηκε σε τρεις κατηγορίες διαντίδρασης, στην «*κατά πρόσωπο διαντίδραση*», όταν δύο άτομα συζητούν σε ένα πάρτι, στην «*διαμεσολαβούμενη διαντίδραση*», όταν δύο πρόσωπα μιλάνε στο τηλέφωνο και τέλος, η «*διαμεσολαβούμενη οιονεί διαντίδραση*», η οποία αφορά τις κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Δηλαδή, ενώ οι άλλοι δύο τύποι είναι «*διαλογικοί*», αφού τα άτομα επικοινωνούν αμέσως, η διαμεσολαβούμενη διαντίδραση, είναι μονολογική, πχ. ένα πρόγραμμα, είναι ένας μονόδρομος τύπος επικοινωνίας, τον οποίο οι άνθρωποι μπορούν να το συζητήσουν, ακόμα και να απευθυνθούν σε αυτό, δεν υπάρχει απάντηση, βέβαια, από τον δέκτη. (Anthony Giddens, όπως παραπάνω, σελ. 505-506).

έχουν πρόσβαση στις μάζες των ακροατών/τηλεθεατών, οι οποίοι είναι δέκτες αυτών των μηνυμάτων, μην μπορώντας να απαντήσουν άμεσα.

Τι συμβαίνει όμως, στην περίπτωση που τα ΜΜΕ επιλέγουν να παρουσιάσουν ένα πολυδιάστατο κοινωνικό φαινόμενο, όπως το ζήτημα των αυτοκτονιών, που έχει επιπτώσεις τόσο σε μακρο- επίπεδο (κοινωνία), όσο και σε μικρό- επίπεδο (οικογένεια);

Έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί με στόχο την λειτουργία των ευρωπαϊκών μέσων ενημέρωσης και, συγκεκριμένα την σχέση τους με μιμητικές αυτοκτονίες, κατέδειξαν ότι η αναφορά σε αυτοχειρίες από εφημερίδες, τηλεόραση ή και από κινηματογραφικές ταινίες, έχουν οδηγήσει στην άμεση αύξηση των αυτοκτονιών, που εκτελούνται με τον ίδιο τρόπο³³⁸. Επίσης έχει παρατηρηθεί ότι ο μιμητισμός εντείνεται όταν, *υπάρχει επαναλαμβανόμενη δημοσίευση τέτοιων αναφορών ή όταν ο αυτόχειρας που περιγράφεται από τα μέσα είναι διάσημος, κοινωνικά καταξιωμένος ή παρουσιάζει κάποια κοινά στοιχεία με τον τηλεθεατή/αναγνώστη*³³⁹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της επανειλημμένης προβολής των περιπτώσεων αυτοχειρίας και πώς αυτή επιδρά στην αύξηση του φαινομένου, αποτελεί η περίπτωση της Βιέννης, όπου το 1978 υπήρχε «ανησυχητική» αυξητική τάση των ατόμων, που έθεταν τέλος στην ζωή τους, πέφτοντας στις ράγες τρένων, με τις εφημερίδες της χώρας να προβάλλουν διαρκώς το θέμα, παραθέτοντας μάλιστα φωτογραφίες, ακόμα και λεπτομέρειες για την κάθε πράξη. Το αποτέλεσμα ωστόσο, ήταν το ποσοστό αυτοχειριών να αυξάνεται συνεχώς, μέχρι που το 1987 η κυβέρνηση της χώρας απαγόρευσε την αναφορά και ως προς το μέσο που κάποιος έθετε τέλος στην ζωή του και ως προς την δημοσίευση λεπτομερειών για την πράξη, το οποίο οδήγησε και μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, σε μείωση κατά 80% των αυτοχειριών με την συγκεκριμένη μέθοδο³⁴⁰.

Σε παρόμοια συμπεράσματα έχουν καταλήξει και άλλες έρευνες, όπως είδαμε στο Κεφάλαιο 1.6. Παρόλα αυτά, η μιμητική συμπεριφορά είναι πιθανόν να

³³⁸ Εύα Στάμου, «Αυτοκτονίες και ΜΜΕ, 15 Ιουνίου 2012, www.bookpress.gr.

³³⁹ «Πρόληψη της Αυτοκτονίας, Μια πηγή ενημέρωσης για τους επαγγελματίες των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης», Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας 2008, (ελληνική έκδοση, «Κλίμακα»), σελ.11, www.suicide-help.gr

³⁴⁰ Εύα Στάμου, ό. π.

πραγματοποιηθεί από συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, όπως οι νέοι και τα άτομα με καταθλιπτική συμπεριφορά³⁴¹.

Με αφορμή τις παραπάνω έρευνες, θα προχωρήσουμε σε μία συνοπτική μελέτη των αναφορών περιπτώσεων αυτοχειρίας μέσα από τα ελληνικά μέσα ενημέρωσης –και συγκεκριμένα από το διαδίκτυο- κατά το διάστημα 2008-2013.

Στόχοι λοιπόν της παρούσας έρευνας είναι η ανάδειξη θεμάτων όπως,

- ✓ Η συγκριτική παρουσίαση των αναφορών αυτοχειρίας, που αφορούν την ελληνική κοινωνία, από το 2008 έως το 2013.
- ✓ Ο τρόπος προβολής της παρουσιάσής τους (αν αναφέρονται στον τίτλο ή στο περιεχόμενο).
- ✓ Συγκριτική προβολή του αυτόχειρα, κατά το διάστημα 2008-2013.
- ✓ Ποιες «προκαταλήψεις» δημιουργούνται για τις αυτοχειρίες, και γενικότερα για την ελληνική κοινωνία.
- ✓ Οι επιπτώσεις της προβολής τους στην ψυχική υγεία.

3.4.2 Μέθοδος της Έρευνας

Όπως είδαμε, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, αποτελούν ένα «αναπόσπαστο» κομμάτι της καθημερινότητας, για ένα πλήθος ατόμων. Οι μεταβολές που επιφέρουν τόσο οι σύγχρονοι, γρήγοροι ρυθμοί της καθημερινότητας, όσο και η τεχνολογία, έχουν ωθήσει στην βελτιστοποίηση των μέσων αυτών, αλλά και στην «αντικατάστασή» τους.

Το Διαδίκτυο αποτελεί ένα «προϊόν» των τεχνολογικών μεταβολών Είναι ένας παγκόσμιος «κυβερνοχώρος», ο οποίος έχει διευρύνει σε τεράστιο βαθμό λειτουργίες, όπως η ενημέρωση και η ψυχαγωγία, αλλά έχει ενδυναμώσει και τον τομέα της επικοινωνίας, αφού εκμηδενίζει τις αποστάσεις και επιτρέπει σε κάποιον να έρθει σε επαφή με άτομα, γνωστά ή όχι από όλο τον κόσμο, προσφέροντας τους μάλιστα και την δυνατότητα βίντεο-ομιλίας.

Πρόκειται δηλαδή για έναν παγκόσμιο «κυβερνοχώρο», ο οποίος αν και κρύβει πολλούς κινδύνους, δεν παύει να αποτελεί ένα αναπόσπαστο εργαλείο στην ζωή

³⁴¹ «Πρόληψη της Αυτοκτονίας, Μια πηγή ενημέρωσης για τους επαγγελματίες των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης», όπως παραπάνω, σελ.11.

πολλών ανθρώπων και ιδιαίτερα στους νέους, διότι είναι ελεύθερη η πρόσβαση για τον καθένα και αποτελεί, πλέον, το κατεξοχήν εργαλείο αναζήτησης δεδομένων, πληροφοριών, ειδήσεων και επικοινωνίας.

Με αφορμή το σημαντικό ρόλο του Διαδικτύου στην σύγχρονη εποχή, επιλέξαμε να παρακολουθήσουμε τον τρόπο παρουσίασης των περιπτώσεων αυτοχειρίας στα ελληνικά μέσα ενημέρωσης, μέσω της εξέτασης τριών δημοφιλών ιστοσελίδων (sites). Διαλέξαμε λοιπόν, δύο ιστοσελίδες εφημερίδων, *vima.gr* και *protothema.gr*, καθώς και μία γενικότερης θεματολογίας, *newsbeast.gr*³⁴². Σε αυτό το σημείο ωστόσο, πρέπει να διευκρινίσουμε, ότι μέχρι και το 2009, η έρευνά θα περιοριστεί στις δύο από τις τρεις ιστοσελίδες, (*vima.gr*, *protothema.gr*).

Εξετάζοντας τώρα τον τρόπο παρουσίασης, θα προχωρήσουμε σε μία συνδυαστική ποσοτική-ποιοτική μεθοδολογία. Θα χρησιμοποιήσουμε δηλαδή, τις μεθόδους της Ποιοτικής Ανάλυσης Περιεχομένου και της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου. Αναλυτικότερα, η Ποιοτική Ανάλυση Περιεχομένου³⁴³, θα μας επιτρέψει να ποσοτικοποιήσουμε και να κατηγοριοποιήσουμε τα δεδομένα μας, ενώ η Κριτική Ανάλυση Λόγου, θα λειτουργήσει συμπληρωματικά, με στόχο να αντιληφθούμε τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα, που αναπαράγονται μέσω της γλώσσας και της επικοινωνίας³⁴⁴.

3.4.3 Αποτελέσματα της Έρευνας

- Συγκριτική παρουσίαση αναφορών περιπτώσεων αυτοχειρίας, από το 2008 έως το 2013

³⁴² Η επιλογή αυτών των ιστοσελίδων δεν είναι τυχαία. Η κάθε ιστοσελίδα έχει το δικό της αναγνωστικό κοινό, ενώ τα δύο site εφημερίδων, θα μας επιτρέψουν να εξετάσουμε τον τρόπο παρουσίασης των περιπτώσεων αυτοχειρίας, πιθανότατα και στα έντυπα μέσα.

³⁴³ Η Ποιοτική Ανάλυση Περιεχομένου, διατηρεί τα θετικιστικά στοιχεία της ποσοτικής έρευνας, δίνοντας ωστόσο μεγαλύτερη βαρύτητα στην ποιοτική ερμηνεία και αξιολόγησή τους. Πιο αναλυτικά, «δημιουργείται ένα σύστημα κατηγοριών που προέρχεται από το κείμενο και στην συνέχεια αυτό ερμηνεύεται σύμφωνα με τα ερευνητικά ερωτήματα. Όμως πρέπει να ερμηνευτούν όχι μόνο τα όσα λέγονται, αλλά και όσα δεν λέγονται, κενό που έρχεται να καλύψει η Κριτική Ανάλυση Λόγου». (Ε. Παγκουρέλια, Μ. Παπαδοπούλου, «Κριτική Ανάλυση Λόγου- Ποιοτική Ανάλυση Περιεχομένου: μια πρόταση συνδυαστικής αξιοποίησης για την ανίχνευση της ιδεολογίας των σχολικών εγχειριδίων», *Επιστήμες της Αγωγής* 4 (2009), σελ.4-5).

³⁴⁴ Η Κριτική Ανάλυση Λόγου, εξετάζει την γλώσσα ως ένα μέσο κοινωνικής πρακτικής, που επιδιώκει την ανάλυση της γλωσσικής επικοινωνίας, προκειμένου να ανακαλυφθούν οι αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας. Μέσω αυτής της τεχνικής, επιτυγχάνεται η καταγραφή των σχέσεων, μεταξύ γλώσσας-κειμένων και κοινωνικών σχέσεων-δομών. (Ε. Παγκουρέλια, Μ. Παπαδοπούλου, 'ό.π...σελ.5-6').

Παρατηρώντας την θεματολογία των τριών ιστοσελίδων σχετικά με το φαινόμενο των αυτοκτονιών στην ελληνική κοινωνία, αντιλαμβανόμαστε ότι δεν αποτελούσε πάντα ένα θέμα που βρισκόταν στην «επικαιρότητα». Μάλιστα, ο αριθμός των αναφορών, ιδιαίτερα μέχρι το 2010, ήταν αρκετά περιορισμένος, σε αντίθεση με τις αναφορές από το 2010-2013, οι οποίες, σχεδόν, τριπλασιάστηκαν (Διάγραμμα 9)³⁴⁵.

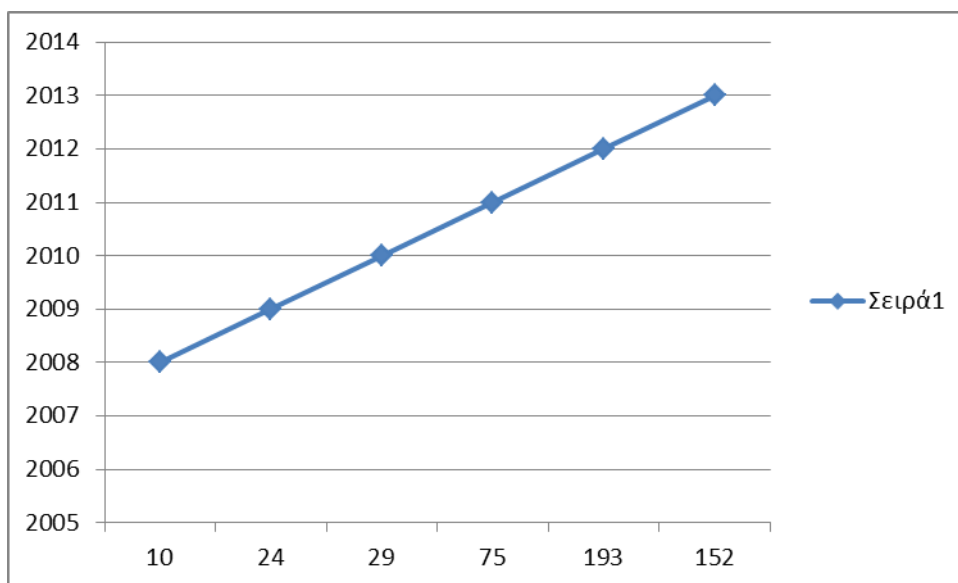
Εξετάζοντας τα έτη 2008 και 2009, διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός άρθρων σε αναφορές περιπτώσεων αυτοχειρίας, ανήλθε σε 10- εκ των οποίων τα 6, είχαν αναφορά περίπτωσης αυτοκτονίας στο περιεχόμενό τους, ενώ στα υπόλοιπα (4) υπήρχε αναφορά στον τίτλο (π.χ. «Αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει στο κελί του», «Αυτοκτόνησε αξιωματικός της πρωθυπουργικής φρουράς»)- και σε 24 άρθρα αντίστοιχα – με ισάριθμες αναφορές σε τίτλο και περιεχόμενο. Σε αντίστοιχα επίπεδα, κυμάνθηκαν και αναφορές για το 2010, όπου υπήρξαν 29 άρθρα, από τα οποία στα 12 υπήρχε η λέξη αυτοκτονία-αυτοχειρία ή κάποια άλλη συναφή έκφραση, στο τίτλο («Κάθε μέρα 1 Έλληνας θέτει τέλος στην ζωή του», «70% αύξηση στις απόπειρες αυτοκτονίας», «Άλλες δύο αυτοκτονίες λόγω κρίσης»).

Αυξημένα ποσοστά παρουσιάζουν οι αναφορές κατά την τριετία 2011-2013, όπου το 2011 τα άρθρα έφτασαν τα 75, με τα 43 να έχουν αναφορά στο τίτλο («Η κρίση φέρνει αυτοκτονίες», «Πρωταθλήτρια σε αυτοκτονίες τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα») Αντίθετα την διετία 2012 και 2013, η αύξηση ήταν ιδιαίτερα αισθητή με τις αναφορές σε περιπτώσεις αυτοχειρίας να ανέρχονται σε 193 άρθρα, 81 σε τίτλο και 112 στο περιεχόμενο («Η χώρα θα λάβει την δόση, αλλά στην δημοκρατία δεν κουβαλάς μόνο πανό», «Συνταγή αλληλοβοήθειας», «Κρεμάστηκε σε κλαδί πεύκου 75χρονος») και σε 152 αντίστοιχα, 55 σε τίτλο.

Διάγραμμα 9. Αριθμός Αναφορών Άρθρων από το 2008 έως το 2013³⁴⁶

³⁴⁵ Η ταξινόμηση των δεδομένων μας έγινε με κριτήριο την αναφορά λέξεων αυτοκτονία, αυτοχειρία ή κάποια άλλη συναφή έκφραση, η οποία θα μπορούσε να δηλώσει ακόμα και το μέσο, με το οποίο τελέστηκε αυτή η πράξη. Παρόλα αυτά, δεν περιορίσαμε την έρευνά μας μόνο σε περιπτώσεις αυτοχειρίας καθεαυτής. Συμπεριλάβαμε και πολιτικά άρθρα, τα οποία αναφέρονταν στο ποσοστό αυτοκτονιών στην ελληνική κοινωνία, αλλά και άλλα άρθρα, τα οποία προχωρούσαν σε συσχέτιση διαφόρων δεικτών (π.χ. ανεργία) με τις αυτοκτονίες.

³⁴⁶ Υπενθυμίζουμε, ότι οι αναφορές άρθρων σε περιπτώσεις αυτοχειρίας, μέχρι και το 2009 γίνεται εξετάζοντας τις δύο ιστοσελίδες (*protothema* και *vima*), ενώ από το 2010 μέχρι και το 2013 μελετάμε και τις αναφορές στο *newsbeast*.

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι το φαινόμενο των αυτοκτονιών δεν ήταν πάντα ένα θέμα που βρισκόταν στην «επικαιρότητα» για τα ελληνικά μέσα. Για την ακρίβεια, μέχρι το 2009 η προβολή τέτοιας θεματολογίας ήταν αρκετά περιορισμένη, χωρίς εκτενή αναφορά στα αίτια και στο μέσο τέλεσης της πράξης. Αντίθετα από το 2010 και μετά, αυξάνονται σταδιακά οι αναφορές, με αποτέλεσμα το 2012 και 2013, σχεδόν να τριπλασιαστούν. Βέβαια, η αύξηση των αναφορών, συνοδεύτηκε και από παρουσίαση, συχνά, του προφίλ του αυτόχειρα.

- Πώς προβάλλεται το προφίλ του ανθρώπου που καταρρέει και προβαίνει σε αυτή την πράξη

Παρά πάνω, παραθέσαμε κάποιους ενδεικτικούς τίτλους, σχετικά με τον τρόπο παρουσίασης των αυτοχειριών από τα ελληνικά μέσα. Εντούτοις, όπως διαφαίνεται, καθαρά, από το Διάγραμμα 9, ο αριθμός των αναφορών δεν είναι σταθερός ή σταδιακά αυξημένος, με αποτέλεσμα, την παρουσίαση ενός διαφορετικού πρότυπου αυτόχειρα, καθόλα αυτά τα έτη.

Για το έτος 2008 για παράδειγμα, με μόλις 10 αναφορές σε φαινόμενα αυτοκτονίας, κυρίως στις φυλακές και στο στρατό, το προφίλ του ανθρώπου που

καταρρέει είναι αρκετά περιορισμένο. Πρόκειται δηλαδή, συνήθως είτε για ένα άτομο, που αντιμετωπίζει οικογενειακά προβλήματα («...όπως αναφέρει ο αυτόχειρας στην δισέλιδη επιστολή που άφησε στην οικογένειά του, οι λόγοι που τον οδήγησαν στην αυτοκτονία ήταν ένα πρόβλημα υγείας που αντιμετώπιζε ο ένας από τους δύο γιους του... δεν είχε δώσει ποτέ δικαίωμα για οποιοδήποτε σχόλιο και οι συνάδελφοί του λένε πως ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητος και αγαπούσε υπερβολικά την οικογένειά του»³⁴⁷) είτε, κυρίως, εξαιτίας ψυχολογικών προβλημάτων, («Ανησυχητικές διαστάσεις έχουν λάβει στο Στρατό Ξηράς οι αυτοκτονίες, ακόμα και ανάμεσα στις τάξεις των νεοσυλλέκτων στρατιωτών... ένας στους τέσσερις αισθανόταν ότι η ζωή του στο στρατόπεδο δεν είχε κανένα νόημα, ποσοστό υπερδιπλάσιο από όσους εκδήλωναν τέτοια αντίληψη για την πραγματικότητα πριν από την κατάταξη...»³⁴⁸). Ομοίως και το 2009. Ο τρόπος παρουσίασης των αυτοκτονιών, υποδηλώνει ψυχολογικά προβλήματα («...Είπα στους γονείς μου ότι έδωσα το τελευταίο μάθημα το Φεβρουάριο και σήμερα -σ.σ. την ημέρα που έκανε την απόπειρα αυτοκτονίας- θα έπαιρνα το πτυχίο μου. Όμως η αλήθεια είναι ότι χρωστάω ακόμη 12 μαθήματα...»³⁴⁹). εντούτοις, αρχίζουν να εμφανίζονται οι πρώτες «οικονομικές αυτοκτονίες» και το πρότυπο του «αυτόχειρα της κρίσης». Αποσπάσματα όπως, «...Τους τελευταίους μήνες έχουν καταγραφεί περισσότερες από 20 αυτοκτονίες ιδιωτών, οι οποίοι βρήκαν στον θάνατο τη μοναδική διέξοδο στη «θηλιά» των χρεών τους προς τράπεζες και τοκογλύφους...»³⁵⁰, «..Εξέφρασαν την επιθυμία τους να αυτοκτονήσουν λόγω ψυχολογικών προβλημάτων, που οφείλονταν σε ανεργία, ερωτικά, οικογενειακά και κοινωνικά προβλήματα...»³⁵¹, «Έξι άτομα σε ενάμιση μήνα έμειναν χωρίς δουλειά και πιεσμένοι από τις οφειλές 'λυτρώθηκαν' βάζοντας τέλος στην ζωή τους...»³⁵², προσδίδουν οικονομικά αίτια σε αυτές τις περιπτώσεις, με τον αυτόχειρα, τις περισσότερες φορές, να σκιαγραφείται, ως άντρας ηλικίας 25-65 ετών.

Παράλληλα, σε αυτά τα δύο έτη, παρατηρούμε ότι στις διεθνείς ειδήσεις, υπάρχει μία έντονη συσχέτιση ανάμεσα στις αυτοκτονίες με τα οικονομικά προβλήματα, ακόμα και με φαινόμενα όπως η εργασιακή ανασφάλεια (ανεργία) ή με φαινόμενα εργασιακής πίεσης. Το έτος 2008 (έτος, «έναρξης» της οικονομικής ύφεσης),

³⁴⁷ «Αυτοκτόνησε αξιωματικός της πρωθυπουργικής φρουράς», 16/7/2008, www.protothema.gr.

³⁴⁸ «Ανησυχία για τις αυτοκτονίες στρατιωτών», 15/3/2008, www.tovima.gr.

³⁴⁹ «Παρ' ολίγον αυτόχειρας για ένα πτυχίο», 20/12/2009, www.tovima.gr.

³⁵⁰ «Αήστυαν τράπεζες για να πληρώσουν δάνεια», 17/5/2009, www.tovima.gr.

³⁵¹ «Απετράπησαν 17 αυτοκτονίες», 13/7/2009, www.protothema.gr

³⁵² «Αυξάνονται οι αυτόχειρες λόγω χρεών», 20/6/2009, www.tovima.gr.

υπήρχαν πέντε άρθρα, από τα οποία τα τρία αναφέρονταν στην Μεγάλη Ύφεση του 1929 («Ο παππούς μου αυτοκτόνησε το 1929», «Κραχ 1929: Ανήκει στο παρελθόν;») και άλλα δύο στις επιπτώσεις της ύφεσης («Νοικοκυρές σε απόγνωση», «Το στρες στην εργασία δεν κοστίζει μόνο ζωές»). Κατά το 2009, ωστόσο αυτές οι αναφορές αυξάνονται. Συγκεκριμένα εντοπίζουμε 22 άρθρα που αναφέρονται σε αυτοκτονίες ανέργων, αστέγων αλλά και σε άτομα, που δέχονται έντονες πιέσεις από το εργασιακό περιβάλλον («Ιαπωνία: Τα οικονομικά προβλήματα αυξάνουν τις αυτοκτονίες», «Δεν έχουν να πληρώσουν τα χρέη τους και αυτοκτονούν», «Άνεργος Αμερικανός σκότωσε την σύζυγό του, τα πέντε παιδιά του και αυτοκτόνησε», «Καμπάνια, 'Η ζωή είναι ωραία'», «Η στατιστική των αυτοκτονιών»).

Στα ίδια πλαίσια κυμάνθηκαν και οι αναφορές σε περιπτώσεις αυτοκτονίας, για το 2010, έτος που η ελληνική κοινωνία, αρχίζει να αντιμετωπίζει τις πρώτες επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης (άνοδος της ανεργίας, περικοπές σε μισθούς και συντάξεις), οι αναφορές, όπως είδαμε, ανήλθαν στις 29, εκ των οποίων οι 15 αφορούν περιπτώσεις αυτοχειρίας για οικονομικούς λόγους³⁵³, «... δύο ακόμη οικογένειες θρηνούν τον οικιοθελή χαμό δικών τους ανθρώπων, που έβαλαν τέλος στην ζωή τους επειδή δεν μπορούσαν να αντέξουν τα χρέη που τους δημιουργούσε η κακή οικονομική τους κατάσταση, λόγω της συνεχιζόμενης κρίσης!..»³⁵⁴, «Τα οικονομικά προβλήματα είναι ο κύριος λόγος για τον οποίο έχουν βάλει τέλος στην ζωή τους από την αρχή του έτους 21 άνθρωποι, ενώ για όλο το 2009 ο αριθμός των αυτοχειριών ήταν 28»³⁵⁵, «...Δεκάδες άνθρωποι γράφουν πλέον οι ίδιοι τον επίλογο της ζωής τους, καθώς βρίσκονται σε απόγνωση...»³⁵⁶. Και εδώ οι περιπτώσεις αυτοχειρίας, αφορούν κυρίως άντρες παραγωγικής ηλικίας, 25-65 ετών. Παρόλα αυτά, παρατηρούμε ότι τα άρθρα πέρα από την συσχέτιση της οικονομικής ύφεσης με την αύξηση του αριθμού των αυτοκτονιών, αναφέρονται και σε άλλες συνέπειες της ύφεσης, όπως την αύξηση των περιστατικών τοκογλυφίας- τα οποία πολλές φορές οδηγούν και στην αυτοκτονία- αλλά και σε

³⁵³ Βέβαια υπάρχουν και αναφορές που οφείλονται σε ψυχολογικούς και συναισθηματικούς λόγους, π.χ. μητέρα αυτοκτονεί, επειδή δεν μπορούσε να αντέξει την απώλεια των παιδιών της

³⁵⁴ Μανώλης Βάιας, «Άλλες δύο αυτοκτονίες λόγω κρίσης», 26/8/2010, protothema.gr.

³⁵⁵ «Αυξήθηκαν κατακόρυφα οι αυτοκτονίες στην Θεσσαλονίκη», 3/9/2010, newsbeast.gr.

³⁵⁶ Φυντανίδου Έλενα, «Μαύρες μέρες, «ιδανικές» για αυτόχειρες», 16/7/2010, tovima.gr.

πράξεις «απελπισίας», όπως γυναίκα να αποφασίζει να πουλήσει το νεφρό της, προκειμένου να ανταπεξέλθει οικονομικά³⁵⁷.

Εξετάζοντας τώρα την τριετία 2011-2013, είναι γεγονός ότι οι «οικονομικές αυτοκτονίες» και η ιδεολογία περί αυτόχειρες ανέργους, «θύματα» της κρίσης, κυριαρχούν στο μεγαλύτερο σύνολο των άρθρων (327 από τα 420 άρθρα). Η αναπαραγωγή αυτής της θεματολογίας μάλιστα, συχνά προσδιορίζεται ήδη από τον τίτλο και συνοδεύεται από λέξεις που προκαλούν έντονα συναισθήματα. Χαρακτηριστικά παραθέτουμε ορισμένους ενδεικτικούς τίτλους άρθρων, όπως «*Στοιχεία που σοκάρουν για τις αυτοκτονίες*», «*Κάθε 18 ώρες και 1 αυτοκτονία στην Ελλάδα*», «*Μέρες που έσπειραν και θερίζουν τον θάνατο*», «*Πρώτη σε ποσοστό αύξησης των αυτοκτονιών η Ελλάδα στην Ευρώπη*», «*Αύξηση 43% των αυτοκτονιών στην Ελλάδα το 2011 σε σχέση με το 2007*».

Ταυτόχρονα, μέσα σε αυτό το διάστημα, παρατηρούμε μία «εκμετάλλευση» του φαινομένου των αυτοκτονιών από τα πολιτικά κόμματα, π.χ. «*Αλ.Τσίπρας : 'Ηρώδης και όχι Άγιος Βασίλης ο Σαμαράς'*», «*Π. Καμμένος: Έχουμε 6.000 αυτοκτονίες και ο Σαμαράς τάζει πρόσβαση στο Διαδίκτυο*», «*Τέρενς Κουίκ: 'Σαμαράς, Βενιζέλος, Κουβέλης οδηγούν στις αυτοκτονίες'*», ενώ δημιουργήθηκαν και κινήματα («Αγανακτισμένοι») με αφορμή τις αυτοκτονίες. Επίσης, υπήρξε και εκτενής αναφορά και ρεπορτάζ από τον ξένο Τύπο για την αύξηση του αριθμού των αυτοκτονιών στην Ελλάδα («*Κοινωνική έκρηξη στην Ελλάδα εκτιμούν οι New York Times*», «*Lancet: Οι Έλληνες χάνουν την πρόσβαση στις υπηρεσίες περίθαλψης*»), αλλά και σύγκριση των ποσοστών με άλλες χώρες, που βιώνουν μέτρα λιτότητας («*Η οικονομική αυτοκτονία της Ευρώπης*», «*Το RTL ετοιμάζει ρεπορτάζ για τις αυτοκτονίες στην Κρήτη*»).

Σύμφωνα με την αρθρογραφία των ετών 2011-2013, αντιλαμβανόμαστε ότι η οικονομική κρίση έχει επιφέρει έντονες επιπτώσεις στην ψυχική υγεία των Ελλήνων. Χιλιάδες άνεργοι και άτομα που αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα, προχώρησαν σε αυτή την πράξη, θεωρώντας την ως έναν τρόπο διαφυγής από τα προβλήματά τους, με την πλειοψηφία των αυτοχειρών να είναι άντρες, όλων των ηλικιών. Το πρότυπο του

³⁵⁷ Το περιστατικό συνέβη στα Γιάννενα το 2010, όπου μία 52χρονη γυναίκα, εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η οικογένειά της, αποφάσισε να βάλει αγγελία στην τοπική εφημερίδα, «*Λόγω μεγάλης ανάγκης πωλείται νεφρό σε καλή τιμή*». (Φυντανίδου Έλενα, «*Πωλείται νεφρό λόγω χρεών*», tovima.gr).

«αυτόχειρα της κρίσης» εντούτοις, φαίνεται να αποκτά πολιτικό περιεχόμενο, αφού συχνά γίνεται «προϊόν» εκμετάλλευσης ανάμεσα στα κόμματα, δίχως να υπάρχουν πραγματικές στρατηγικές αντιμετώπισής του.

➤ Επιπτώσεις της προβολής των αυτοκτονιών από τα ΜΜΕ

Παρατηρήσαμε λοιπόν, ότι ιδιαίτερα κατά το διάστημα 2011-2013, υπήρξε μία υπερπροβολή των περιπτώσεων αυτοχειρίας στα συγκεκριμένα μέσα ενημέρωσης, με τον αριθμό των αναφορών να ανέρχεται στις 420· οι μισές (211), εμπεριείχαν την λέξη αυτοκτονία ή κάποια άλλη συναφή έκφραση στο τίτλο του άρθρου, ενώ η εξήγηση που δινόταν για την αύξηση του φαινομένου των αυτοκτονιών, ήταν ότι όλοι οι αυτόχειρες βάζουν τέλος στην ζωή τους, εξαιτίας της οικονομικής ύφεσης.

Ποια είναι όμως τα αποτελέσματα αυτής της προβολής στην συνείδηση και στην στάση της ελληνικής κοινωνίας; Επίσης, πώς μπορεί να επηρεάσει ένα ευάλωτο άτομο και, να οδηγηθεί σε μιμητικές συμπεριφορές;

Μελετώντας το λεξιλόγιο των άρθρων κατά το διάστημα 2011-2013, εντοπίζουμε την συχνή χρήση λέξεων όπως, 'απελπισία', 'απόγνωση', αλλά και υπερβολές, όσο αφορά την συχνότητα αυτοκτονιών, μιλώντας περί «μάστιγας», «επιδημίας» ή ακόμα και για αυτοκτονίες που «σοκάρουν».

Ταυτόχρονα, στα περισσότερα άρθρα η αυτοχειρία παρουσιάζεται ως μια ακραία πράξη, στην οποία καταφεύγει ένα άτομο, συναισθηματικά πιεσμένο, ανήμπορο να αντιμετωπίσει τα οικονομικά του προβλήματα. Συχνά μάλιστα, αυτά τα άρθρα, συνοδεύονται είτε από δηλώσεις των οικείων του αυτόχειρα ή και από την παράθεση κάποιου ιδιόχειρου σημειώματος. Γεγονός, που έχει ως αποτέλεσμα την παρουσίαση της πράξης αυτής, ως μία 'λύση', έναν 'τρόπο' αντιμετώπισης των προβλημάτων του αυτόχειρα (*«Τα χρέη τον οδήγησαν στην αγχόνη»*).

Παρόλα αυτά, όλα τα παραπάνω, μπορούν να οδηγήσουν σε φαινόμενα ταύτισης και μιμητισμού, ιδιαίτερα τις ευάλωτες ομάδες. Σύμφωνα με τους οκτώ από τους δώδεκα επιστήμονες ψυχικής υγείας, που συμμετείχαν στην έρευνά μας σχετικά με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ζωή μας (Κεφάλαιο 3.2), ο τρόπος προβολής των περιπτώσεων αυτοχειρίας από τα ΜΜΕ είναι αρνητικός, διότι μπορεί να οδηγήσει

σε φαινόμενα μιμητισμού, κυρίως σε μικρές ηλικίες και ευάλωτες ομάδες, αλλά και να δημιουργήσει προβλήματα στην στάση της κοινής γνώμης. Για παράδειγμα, άτομα που νιώθουν πιεσμένοι, ανήμποροι να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις, είναι πιθανόν να ταυτιστούν με τον «αυτόχειρα της κρίσης» και να προβούν σε αυτή την πράξη. Επιπλέον, είναι λογικό η υπερπροβολή τέτοιας θεματολογίας, να οδηγήσει και στην δημιουργία «πανικού» έναντι της ύφεσης, καθώς και στην σταδιακή εμφάνιση αγχωδών διαταραχών.

3.4.4 Συμπέρασμα Έρευνας

Στην αρχή της έρευνας, θέσαμε κάποια ερωτήματα, σχετικά με τον τρόπο προβολής των περιπτώσεων αυτοκτονίας από τα ΜΜΕ και, ιδιαίτερα από τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης, ιστοσελίδες. Οι απαντήσεις, που δίνονται εντέλει είναι οι εξής:

- ✓ Η προβολή της θεματολογίας σχετικά με τις περιπτώσεις αυτοχειρίας κατά τα έτη 2008-2013, δεν ήταν σταθερή, ούτε σταδιακά αυξανόμενη. Για την ακρίβεια μέχρι το 2010, οι αναφορές στα συγκεκριμένα ηλεκτρονικά μέσα, κυμαίνονταν σε σταθερά επίπεδα. Αντίθετα, από το 2011 και μέχρι το 2013, οι αναφορές, σχεδόν, τριπλασιάστηκαν. Το γεγονός αυτό ωστόσο, μπορούμε να το δικαιολογήσουμε αφενός στο ότι οι επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης έγιναν αισθητές από τα μέσα του 2010 και μετά –εξαιτίας των οικονομικών μέτρων, που εφάρμοσε η τότε κυβέρνηση- και αφετέρου, στο ότι είναι γεγονός ότι ο αριθμός των αυτοκτονιών το 2011, σημείωσε σημαντική αύξηση, σε σχέση με το 2010 (477 έναντι 377)³⁵⁸.
- ✓ Παράλληλα με την αύξηση της αρθρογραφίας, σηματοδοτείται και η αναπαραγωγή των περιπτώσεων «οικονομικής αυτοκτονίας», με τον αυτόχειρα, τις περισσότερες φορές, να προβάλλεται, ως ένας άνθρωπος συναισθηματικά και ψυχολογικά πιεσμένος, εξαιτίας των επιπτώσεων της οικονομικής ύφεσης. Αποτέλεσμα αυτής της πίεσης; Η «προσφυγή» σε αυτή την πράξη, ως ένας

³⁵⁸ Σε αυτό το σημείο, πρέπει να επισημανθεί το γεγονός ότι η έρευνα επικεντρώθηκε στην μελέτη της αρθρογραφίας των περιπτώσεων αυτοχειρίας, από το έτος 2008-2013, μόνο σε αυτά τα τρία ηλεκτρονικά μέσα. Δηλαδή, δεν γνωρίζουμε το τι συμβαίνει στα έντυπα μέσα το ίδιο διάστημα, ενώ δεν έχουμε εικόνα της συγκεκριμένης αρθρογραφίας, πριν το 2008, προκειμένου να δούμε εάν η αύξηση των ποσοστών αυτοχειρίας το 2005, για παράδειγμα, συνοδεύτηκε με την αύξηση των αναφορών στις αυτοκτονίες, από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

τρόπος διαφυγής από τα οικονομικά προβλήματα και από ένα «αβέβαιο» μέλλον. Η αναπαραγωγή αυτή μάλιστα, συχνά, ενισχύεται μέσω της παράθεσης ιδιόχειρου σημειώματος του αυτόχειρα, αλλά και από ένα έντονο συναισθηματικά φορτισμένο λεξιλόγιο, το οποίο «προϊδεάζει» τον αναγνώστη, για την αύξηση του φαινομένου, π.χ. «*Επιδημία αυτοκτονιών στην Ελλάδα της κρίσης*», «*2 νέες αυτοκτονίες μέσα σε 48 ώρες*», «*Αυτοκτονίες που σοκάρουν στην Ελλάδα της κρίσης*».

- ✓ Μελετώντας την συγκεκριμένη θεματολογία διαπιστώσαμε ότι οι επιπτώσεις της ύφεσης και ιδιαίτερα, ο αυξημένος αριθμός αυτοκτονιών, αποτέλεσε πεδίο αντιπαράθεσης, αλλά και «εκμετάλλευσης» από τα πολιτικά κόμματα, τόσο σε συζητήσεις εντός του Ελληνικού Κοινοβουλίου, όσο και σε διάφορες ανακοινώσεις. Επίσης, παρατηρήσαμε ότι οι αυτοκτονίες –ιδιαίτερα η αυτοκτονία του 77χρονου στο Σύνταγμα- αποτέλεσαν και «αφορμή» για κινητοποιήσεις και διαδηλώσεις.
- ✓ Πέρα από την υπερπροβολή των περιπτώσεων αυτοχειρίας από τα ελληνικά μέσα ενημέρωσης, υπήρχαν και εκτενείς ρεπορτάζ από ξένα μέσα, τα οποία αναφερόμενα στην αύξηση του αριθμού των αυτοκτονιών, αναπαρήγαγαν μία κατάσταση κοινωνικής και οικονομικής απορρύθμισης για την ελληνική κοινωνία. Το αποτέλεσμα ήταν η διάδοση της εικόνας ενός απορρυθμισμένου κράτους, με ελλιπείς κοινωνικές δομές, στο οποίο πολλοί πολίτες βιώνουν την εξαθλίωση, την απόγνωση, την απελπισία και την απομόνωση, με αποτέλεσμα είτε να στρέφονται στην αυτοχειρία, είτε να νοσούν ψυχολογικά.
- ✓ Δυστυχώς η εικόνα ενός «διαλυμένου» κοινωνικού κράτους, στο οποίο κυριαρχούν φαινόμενα όπως ανεργία, φτώχεια, άστεγοι και «εν δυνάμει αυτόχειρες», μόνο αρνητικά συναισθήματα μπορούν να δημιουργήσουν. Ο φόβος, η απελπισία, η απόγνωση, αλλά και ο θυμός, είναι ορισμένα μόνο από τα συναισθήματα, που βιώνουν εκατομμύρια Έλληνες διαβάζοντας τέτοιες ειδήσεις. Οι ειδήσεις αυτές όμως, ανεξάρτητα τις συναισθηματικές, ψυχικές και αγχωτικές διαταραχές που μπορούν να «δημιουργήσουν», είναι εφικτό να οδηγήσουν και πολλούς πολίτες στην ταύτιση και στην μίμηση· δηλαδή πολίτες που βιώνουν τις δυσμενείς επιπτώσεις της ύφεσης, διαβάζοντας την απόγνωση

που ένιωθε κάποιος αυτόχειρας, μην μπορώντας να ανταπεξέλθει στις οικονομικές του απαιτήσεις, να ταυτιστούν και να οδηγηθούν και οι ίδιοι σε αυτή την πράξη, θεωρώντας την ως έναν τρόπο «διαφυγής» από τα οικονομικά τους προβλήματα, όχι μόνο για τους ίδιους, αλλά και για την οικογένειά τους.

Κλείνοντας, θα πρέπει να επισημανθούν κάποια καίρια σημεία. Η μελέτη της αρθρογραφίας ηλεκτρονικών μέσων αντί για έντυπων, στηρίχτηκε στο γεγονός ότι το Διαδίκτυο σήμερα, αποτελεί έναν από τους πιο δημοφιλείς αλλά και συνεχώς αναπτυσσόμενους χώρους ενημέρωσης, ψυχαγωγίας και κοινωνικής δικτύωσης. Καθημερινά εκατομμύρια πολίτες, ανεξαρτήτου ηλικίας, επιλέγουν τις διάφορες ιστοσελίδες (sites) και ιστολόγια (blogs), προκειμένου να ενημερωθούν και να ψυχαγωγηθούν³⁵⁹. Επιπλέον, ο μεγάλος όγκος αυτών των σελίδων, συνοδεύεται με ένα ευρύ φάσμα θεματολογίας, το οποίο καλύπτει όλες τις επιθυμίες των αναγνωστών.

Όπως αντιλαμβανόμαστε λοιπόν, κάποιες ειδήσεις, οι οποίες παραλείπονται από τα υπόλοιπα μέσα (έντυπα και μη), παραθέτονται στις διάφορες ηλεκτρονικές σελίδες, με αποτέλεσμα ο αναγνώστης να μπορεί να ενημερώνεται. Η αναφορά όμως, σε περιπτώσεις αυτοκτονίας είναι ένα «ιδιαίτερο» και «πολύπλοκο» ζήτημα. Δηλαδή, από την μία πλευρά ο αναγνώστης ενημερώνεται για αυτά τα περιστατικά και, αφετέρου, υπάρχει το ζήτημα της αξιοπιστίας αυτών των περιπτώσεων, διότι τα ΜΜΕ δεν παύουν να αποτελούν εταιρίες, στις οποίες η ενημέρωση έχει ως στόχο και το κέρδος.

3.5 Προτάσεις Αντιμετώπισης του φαινομένου των αυτοκτονιών

Η παρούσα οικονομική κρίση έχει οδηγήσει σε σημαντική μείωση της οικονομικής δραστηριότητας, σε αύξηση της ανεργίας και των ατόμων που ζουν, κάτω από τα όρια της φτώχειας, ακόμα και σε ύφεση της παγκόσμιας αγοράς. Τις επιπτώσεις αυτές, τις βιώνει με τον χειρότερο τρόπο η Ελλάδα, η οποία εξαιτίας των σκληρών μέτρων λιτότητας και περικοπών, που έχει υποστεί τα τελευταία χρόνια, έχει ως αποτέλεσμα την πτώση του κοινωνικό- οικονομικού επιπέδου, με αποτέλεσμα η καθημερινότητα πολλών ανθρώπων να σηματοδοτείται από την απώλεια εργασίας, την ανασφάλεια και τον περιορισμό του εισοδήματος, με την ανεργία να ανέρχεται από 7,3% το 2008, στο 27,9 (Ιούνιος 2013). Η οικονομική κρίση επίσης, έχει αντίκτυπο και στην ψυχική

³⁵⁹ Βέβαια, αυτό προωθείται και από την ίδια την καταναλωτική αγορά, η οποία προωθεί προϊόντα και υπηρεσίες, προκειμένου να κάνει την πρόσβαση ευκολότερη, όλες τις ώρες και στιγμές της ημέρας.

υγεία, αφού σύμφωνα με τα πορίσματα διεθνών ερευνών, παράγοντες όπως η ανεργία και η πτώση του βιοτικού επιπέδου, μπορούν να συμβάλλουν στην εμφάνιση περιστατικών κατάθλιψης, αυτοκτονιών και σε καταχρήσεις (π.χ. αλκοολισμός, εξαρτησιογόνες ουσίες).

Η εικόνα της ψυχικής υγείας της Ελλάδας του σήμερα, δεν είναι η καλύτερη. Ειδικοί επιστήμονες επισημαίνουν την αύξηση περιστατικών αγχωδών και συναισθηματικών διαταραχών. Παράλληλα, παρατηρείται μία αύξηση στα τηλεφωνήματα βοήθειας, με άμεση ή έμμεση αναφορά στην οικονομική κρίση, με την πλειοψηφία των καλούντων να είναι άνεργοι και να παρουσιάζουν συμπτώματα κατάθλιψης³⁶⁰.

Το γεγονός αυτό, επιβεβαιώνεται και από την διεθνή βιβλιογραφία, η οποία επισημαίνει την υψηλή συσχέτιση ανάμεσα στην εμφάνιση ψυχοπαθολογίας με διάφορους κοινωνικο-οικονομικούς δείκτες. Βέβαια οι επιρροές της ύφεσης στην υγεία εξαρτώνται κυρίως από το βάθος, την διάρκεια της κρίσης, αλλά και από τα θεμέλια της εκάστοτε κοινωνίας. Αυτό που προέχει όμως σε τέτοιες περιόδους, είναι η ανάληψη μέτρων, με στόχο την προστασία του πληθυσμού και ιδιαίτερα των ατόμων υψηλού κινδύνου³⁶¹.

Ένας από τους φορείς που καλείται να διαχειριστεί τις επιπτώσεις, αλλά και να προστατέψει τους πολίτες, είναι το ίδιο το Κράτος. Μελέτες επισημαίνουν ότι μέτρα όπως η *«αύξηση ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης, μείωση παροχών και αύξηση εισφορών, δεν μπορούν να εξασφαλίσουν την οικονομική εξυγίανση και βιωσιμότητα της κοινωνικής ασφάλισης»*. Αντίθετα, χρειάζονται μείγμα πολιτικών, στο οποίο όμως η κρατική και ατομική ευθύνη, θα λειτουργούν συμπληρωματικά³⁶².

³⁶⁰ Υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με την ανασκόπηση της Γραμμής Παρέμβασης για την Αυτοκτονία (Ιανουάριος –Δεκέμβριος 2010), *«η πλειοψηφία των αυτοκτονιών αφορούσε πληθυσμό χωρίς εργασιακή απασχόληση (άνεργοι, άεργοι, μαθητές, οικιακά, σπουδαστές), τόσο για τους άντρες, όσο και για τις γυναίκες. Ιδιαίτερα δε το 50% των αυτοχειριών γυναικών ανήκει σε αυτή την κατηγορία, ενώ οι επαγγελματίες με τον υψηλότερο αριθμό αυτοχειριών και για τα δύο φύλα, ήταν οι γεωργοί (24% οι άντρες και 22% οι γυναίκες)»*. (Κυριάκος Κατσαδώρας, *«Γραμμή Παρέμβασης για την Αυτοκτονία 1018»*, όπως παραπάνω, σελ.157).

³⁶¹ Vassilis P. Kontaxakis, Beata J. Havaki- Kontaxaki *«Consequences of major economic crisis on citizens»*, *Physical and Mental Health*, 2012.

³⁶² Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *«Ζητήματα Κοινωνικής Πολιτικής»*, Τόμος Α', εκδ. ΔΙΟΝΙΚΟΣ, σελ.260.

Για να υπάρξει ένα τέτοιο σύστημα ασφάλισης, απαιτούνται προσπάθειες για αύξηση των ασφαλισμένων, το οποίο θα επιτευχθεί μέσω της κοινωνικής προστασίας και των ενεργών προγραμμάτων εργασίας. Δηλαδή θα πρέπει να εξασφαλίζονται όχι μόνο οι κατάλληλες κοινωνικές παροχές σε περίπτωση ανεργίας, αλλά και μέτρα ενίσχυσης της δράσης για ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, οι οποίοι βρίσκονται κοντά στα όρια της φτώχειας³⁶³. Επιπλέον, όπως είδαμε και στο Κεφάλαιο 1, η εργασιακή κατάσταση ενός ατόμου, δεν του εξασφαλίζει μόνο τα «προς το ζην». Αντίθετα, του καλλιεργεί την αίσθηση του «ανήκειν» σε μία ομάδα, σε ένα εργασιακό περιβάλλον, το οποίο με την σειρά του, του δημιουργεί κάποια κοινωνική καταξίωση, σε συνδυασμό με την διαμόρφωση διαπροσωπικών σχέσεων. Η βίαιη απώλεια εργασίας λοιπόν, μπορεί να οδηγήσει το άτομο όχι μόνο στα όρια της φτώχειας, αλλά και στην απομόνωση, στην αποξένωση, διότι χάνει την αίσθηση του «ανήκειν», με αποτέλεσμα να είναι πιθανόν να αναπτύξει συναισθηματικές και ψυχικές διαταραχές, ή ακόμα και αυτοκτονικό ιδεασμό (περίπτωση «εγωιστικής αυτοκτονίας» κατά τον Durkheim).

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, θα πρέπει να υπάρξει και κάποια ενίσχυση του κοινωνικού κεφαλαίου. Ομάδες, σύλλογοι, οργανισμοί, ακόμα και η Εκκλησία καλούνται να ενισχύσουν τον ρόλο τους, μέσα από δράσεις και στρατηγικές, με στόχο την δημιουργία ενός προστατευτικού «δίκτυ ασφαλείας», το οποίο θα εξασφαλίσει στο άτομο την αίσθηση του «ανήκειν», αλλά και συναισθήματα αισιοδοξίας και ελπίδας.

Ταυτόχρονα, το ίδιο το Κράτος, καλείται να ενισχύσει τις δομές και τις υποδομές του τόσο σε περιφερειακό, όσο και σε κεντρικό επίπεδο. Αναμφισβήτητα, ο αριθμός των ατόμων που έχουν πληγεί από τις επιπτώσεις της ύφεσης, είναι δυσανάλογος ως προς τον αριθμό δημόσιων μονάδων ψυχικής υγείας ή κρατικών κέντρων διαχείρισης κρίσεων. Για την ακρίβεια, οι περικοπές που ακολούθησε η κυβέρνηση στον τομέα της υγείας, είχε ως αποτέλεσμα την αδυναμία πρόσβασης σε άτομα με χαμηλό ή καθόλου εισόδημα. Συνεπώς είναι επιτακτική ανάγκη, η ευρεία πρόσβαση σε άτομα, ιδιαίτερα

³⁶³ Μελέτες επιστημαίνουν την θετική συσχέτιση ανάμεσα στην λήψη επιδόματος ανεργίας και στην εύρεση εργασίας. Συγκεκριμένα, η τακτική αυτή φαίνεται να επιτυγχάνεται, ιδιαίτερα, στην περίπτωση καλά σχεδιασμένων συστημάτων παροχών (όπως είναι εκείνα τα συστήματα, που με την πάροδο του χρόνου μειώνουν το επίπεδο αποδοχών), που συνοδεύονται από κατάλληλες προϋποθέσεις, όπως είναι η υποχρέωση αναζήτησης εργασίας. Σε αυτά τα προγράμματα υποστηρίζονται καλύτερα, η αντιστοίχιση δεξιοτήτων με την ανάληψη θέσεων υψηλότερης ποιότητας, οι οποίες βοηθούν τα άτομα να εξέλθουν από την φτώχεια. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 'Εξελίξεις ως προς την απασχόληση και τις κοινωνικές προκλήσεις: Η ετήσια επισκόπηση υπογραμμίζει την ανάγκη να αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι της φτώχειας στην Εργασία», Δελτίο Τύπου, Βρυξέλλες, 21 Ιανουαρίου 2014).

χαμηλών εισοδημάτων σε μονάδες και ειδικούς επιστήμονες ψυχικής υγείας, προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις «νέες» ανάγκες και απαιτήσεις της κοινωνίας³⁶⁴.

Άλλος ένας παράγοντας, που φαίνεται να ευθύνεται για φαινόμενα ψυχικών διαταραχών και καλλιέργειας αυτοκτονικού ιδεασμού, είναι και τα ΜΜΕ. Πάνω από 50 μελέτες επισημαίνουν ότι ο τρόπος που τα ΜΜΕ προβάλλουν ιστορίες αυτοκτονίας, έχουν άμεση επίδραση στην αντίληψη του κοινού για αυτή την πράξη και για τα προβλήματα ψυχικής υγείας³⁶⁵. Την ίδια άποψη εξέφρασαν και οι επιστήμονες ψυχικής υγείας, που συμμετείχαν στην έρευνά μας, οι οποίοι τόνισαν την ανάγκη αλλαγής της πολιτικής από τα ΜΜΕ, με την πλειοψηφία να επισημαίνει το αρνητικό αντίκτυπο της προβολής των αυτοκτονιών. Στα ίδια πλαίσια εντούτοις, κινούνται και οι οδηγίες του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, για τους επαγγελματίες των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης³⁶⁶.

Τέλος, όσον αφορά τώρα τους ίδιους του πολίτες, οι οποίοι βιώνουν τις δυσμενείς επιπτώσεις, οι ίδιοι θα πρέπει να μάθουν να εξωτερικεύουν τα συναισθήματά τους και να μιλάνε για ότι τους απασχολεί. Θα πρέπει να επαναπρογραμματίσουν τις ζωές τους, παραγκωνίζοντας τα υλικά αγαθά και επικεντρώνοντας τις ζωές τους πλέον σε άυλα αγαθά, διότι μόνο με αυτό τον τρόπο θα μάθουν να διαχειρίζονται τις επιπτώσεις της ύφεσης και, όπως χαρακτηριστικά δήλωσε ένας ψυχίατρος, *«Ο καλύτερος τρόπος για να διαχειριστεί ένας άνθρωπος την κρίση, δεν είναι να μείνει στο σπίτι του, απομονωμένος και αποξενωμένος. Είναι προτιμότερο να βγει στους δρόμους, να διαμαρτυρηθεί, γιατί μόνο με αυτό τον τρόπο θα νιώθει ότι 'μιλάει' και 'ακούγεται'»*³⁶⁷.

³⁶⁴ Για παράδειγμα το Κράτος θα πρέπει να προχωρήσει στην δημιουργία προγραμμάτων υποστήριξης στα παιδιά και στους γονείς θύματα της κρίσης. Η στρατηγική αυτή, θα έχει ως αποτέλεσμα τα άτομα να μάθουν να διαχειρίζονται τις επιπτώσεις της κρίσης και να μην μένουν παθητικοί δέκτες. Επίσης, θα μπορούσαν να δημιουργηθούν περισσότερες γραμμές στήριξης – συμβουλής των ατόμων, που έχουν ανάγκη.

³⁶⁵ «Πρόληψη της Αυτοκτονίας, Μια πηγή ενημέρωσης για τους επαγγελματίες των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης», όπως παραπάνω.

³⁶⁶ Σύμφωνα με τον Π.Ο.Υ, τα ΜΜΕ θα πρέπει να αποφεύγουν (α) την αδικαιολόγητη επανάληψη ειδήσεων περί αυτοκτονίας, (β) την σαφή περιγραφή του τρόπου που χρησιμοποιήθηκε σε μια αυτοκτονία ή σε μια απόπειρα αυτοκτονίας, (γ) τις λεπτομέρειες σχετικά με τον τρόπο που έλαβε χώρα μια περίπτωση αυτοχειρίας, (δ) να διατυπώνονται προσεκτικά οι τίτλοι των ειδήσεων κ.α. («Πρόληψη της Αυτοκτονίας, Μια πηγή ενημέρωσης για τους επαγγελματίες των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης», 'ό. π.. σελ. 12-19)

³⁶⁷ Μελέτες επίσης επισημαίνουν τον αρνητικό αντίκτυπο που έχει στην ψυχική υγεία το αίσθημα του «χρέους». Συνεπώς αν ενισχυθούν και τα προγράμματα ανακούφισης του χρέους, ιδιαίτερα στις ομάδες εκείνων των ανθρώπων που δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές απαιτήσεις για το άμεσο

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Είναι γεγονός, ότι η οικονομική κρίση που διανύει η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, δεν συγκρίνεται με κάτι ανάλογο στην μεταπολεμική περίοδο. Οι λόγοι της «σφοδρότητάς» της και, της «διάρκειάς» της, μπορούν να αναζητηθούν στα θεμέλια της οικονομίας του ελληνικού κράτους.

Βρισκόμενοι ωστόσο, πέντε χρόνια μετά, τις πρώτες εκδηλώσεις της ύφεσης (έτος 2007), η Ελλάδα μοιάζει σαν να βρίσκεται ακόμα στον «κυκλώνα» της ύφεσης, με την ανεργία να ανέρχεται στο 27,9% (Δεκέμβριος του 2013) –υψηλότερο ποσοστό στην Ε.Ε.-, με χιλιάδες απώλειες στον τομέα των επιχειρήσεων, καθώς και με συνεχείς περικοπές σε μισθούς, συντάξεις και σε κοινωνικές δαπάνες.

Πέρα από το οικονομικό αντίκτυπο, υπάρχουν και οι κοινωνικές επιπτώσεις της ύφεσης, με τον διαρκή πολλαπλασιασμό των κρουσμάτων HIV, την εμφάνιση των «ναρκωτικών της κρίσης», αλλά και την έντονη αμφισβήτηση του πολιτικού συστήματος· ενός συστήματος, βαθιά ριζωμένου, επί δεκαετίες.

Μέσα σε αυτό το έκδηλο κλίμα απαισιοδοξίας και απογοήτευσης, η ψυχική υγεία των Ελλήνων, δεν θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστη. Εκατομμύρια Έλληνες, βλέποντας καθημερινά, να χάνουν την εργασία τους, να μειώνεται το βιοτικό τους επίπεδο ή να κινδυνεύουν να μείνουν και άστεγοι, διακατέχονται από μία πληθώρα αρνητικών συναισθημάτων, τα οποία εκφράζονται μέσω της αύξησης περιστατικών, ψυχικών, αγχωτικών και συναισθηματικών διαταραχών, αλλά και μέσω συγκρούσεων και διενέξεων στις διαπροσωπικές τους σχέσεις, τα οποία μπορούν να οδηγήσουν και στην εμφάνιση φαινομένων, λεκτικής και σωματικής βίας.

Ταυτόχρονα, παράγοντες όπως η ανεργία, έχουν οδηγήσει σε συγκρούσεις ρόλων και προτύπων – π.χ. το πρότυπο του άντρα, που για αιώνες, συνδεόταν με τις δραστηριότητες εκτός σπιτιού- τα οποία συμβάλλουν στην ανάδειξη κοινωνικών φαινομένων, π.χ. διαζύγια.

Άλλο ένα αποτέλεσμα της ύφεσης, θα μπορούσε να θεωρηθεί και η ανάπτυξη του αυτοκτονικού ιδεασμού. Αναμφισβήτητα, η μελέτη της παγκόσμιας ιστορίας, έχει δείξει την αύξηση των αυτοκτονιών, σε περιόδους οικονομικών προβλημάτων, όπου τα άτομα

μέλλον, τότε θα βελτιωθούν αισθητά τα επίπεδα ψυχικής υγείας και, τα ποσοστά των «οικονομικών αυτοκτονιών».

οδηγούνται σε αυτοκαταστροφικές πράξεις, άλλοτε γιατί τις θεωρούν έναν τρόπο διαφυγής από τα οικονομικά τους προβλήματα και άλλοτε, ως αφορμή, λόγω της ύπαρξης κάποιου καταθλιπτικού υπόβαθρου. Και στις δύο περιπτώσεις όμως, η συναισθηματική και ψυχική «ευαλότητα» ενός ατόμου, είναι καίριας σημασίας, για την εκδήλωση αυτής της πράξης.

Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης μάλιστα, μέσα από την πληθώρα παρουσίαση άρθρων και αναφορών, περί «μάστιγας αυτοκτονιών», «θύματα της κρίσης» κτλ, έρχονται να δυσχεράνουν την διανοητική υγεία, και να οδηγήσουν σε αύξηση των αγχωτικών διαταραχών, ενώ είναι πιθανόν και η εκδήλωση πράξεων μιμητισμού.

Η πραγματική εικόνα των αυτοκτονιών ωστόσο, έρχεται σε αντίθεση με την αντίληψη των ΜΜΕ. Ιδιαίτερα, αν λάβει κανείς υπόψη, ότι κατά τα έτη 2000, 2005 και 2006 –σύμφωνα με την ΕΛ.ΣΤΑΤ- περίοδος οικονομικής «ευημερίας», οι αυτοκτονίες ήταν εξίσου υψηλές.

Συγκεκριμένα, κατά την περίοδο 2000-2012 καταγράφηκαν 5.023 αυτοκτονίες, οι οποίες στην πλειοψηφία τους τελέστηκαν από άντρες, περίπου το 78%, ηλικίας, κυρίως, 45-49, με τις περισσότερες αυτοχειρίες να πραγματοποιούνται στα δύο μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας, Ν. Αττικής και Θεσσαλονίκης, γεγονός που δικαιολογείται και από την μεγάλη συγκέντρωση του πληθυσμού εκεί. Αντίστοιχα, ο αριθμός των αποπειρών, κυμάνθηκε σε 3.209 περιστατικά.

Όσο αφορά τώρα τους λόγους που οδήγησαν τα άτομα σε αυτή την πράξη, για την πλειοψηφία των αυτοχειρών, δεν γνωρίζουμε. Ακολουθούν οι λόγοι ασθενείας, οικογενειακοί, οικονομικοί και αισθηματικοί, με τις αυτοκτονίες που οφείλονται σε οικονομικούς λόγους, να βρίσκονται σε ανοδική πορεία από το 2007.

Τέλος, απαντώντας στο διερευνητικό μας ερώτημα, σχετικά με τον αριθμό των αυτοκτονιών στην Ελλάδα, κατά την περίοδο της οικονομικής ύφεσης, 2009-2012, η απάντηση φαίνεται να είναι «διχασμένη». Τόσο η διεθνής βιβλιογραφία και τα πορίσματα ερευνών, όσο και η σταδιακή αύξηση των περιστατικών από το 2009–σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΛ.ΣΤΑΤ- φανερώνουν κάποια επίδραση. Οι διαφορές όμως που παρατηρούνται στα καταγεγραμμένα ποσοστά αυτοχειρίας, ανάμεσα στους διάφορους οργανισμούς, (ΕΛ.ΑΣ, ΕΛ.ΣΤΑΤ), σε συνδυασμό με το ερώτημα κατά πόσο ο αριθμός αυτός, είναι αντιπροσωπευτικός στον πραγματικό, αλλά και με την

αντίστοιχη αύξηση των ποσοστών σε μία περίοδο, χωρίς οικονομικά προβλήματα για την Ελλάδα, (2000,2005 και 2006) δυσχεραίνουν την απάντηση.

Ίσως, μία πιο αντιπροσωπευτική απάντηση, θα μπορούσε να αφορά τον βαθμό της κοινωνικής ολοκλήρωσης των αυτοχείρων, παράλληλα με την εξέταση των κοινωνικών και ηθικών κανόνων την εκάστοτε στιγμή.

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με τον Durkheim, ο σύγχρονος καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, οδηγεί τις κοινωνίες, άλλοτε σε συνθήκες οικονομικής ευημερίας και δύναμης και, άλλοτε σε περιόδους οικονομικής κρίσης, με αποτέλεσμα τα άτομα είτε να κερδίσουν κοινωνικά προνόμια και κύρος, είτε να χάνουν και να οδηγούνται σε κατώτερες κοινωνικές βαθμίδες. Και στις δύο περιπτώσεις, οι μεταβολές, συντελούνται με τόσο γρήγορο ρυθμό, που δεν επιτρέπουν ούτε στο άτομο να «αφομοιωθεί» ομαλά, ούτε στην ίδια την κοινωνία να «ανασυνταχθεί» και να «αναδιαμορφωθούν» οι κοινωνικοί κανόνες, τα πρότυπα και οι πεποιθήσεις, γεγονός που οδηγεί στο να μην μπορούν τα άτομα να αντιληφθούν τι είναι δίκαιο και τι είναι άδικο.

Η παραπάνω θεωρία λοιπόν, θα μπορούσε να δικαιολογήσει τα ποσοστά αυτοκτονιών και στην Ελλάδα του σήμερα αλλά και στην Ελλάδα του 2000. Βέβαια, όπως είπαμε, οι αυτοκτονίες μπορούν να ερμηνευτούν και βάσει της κοινωνικής ολοκλήρωσης των αυτοχείρων.

Για παράδειγμα, η ξαφνική απώλεια εργασίας ενός ατόμου, μπορεί να τον οδηγήσει στον φόβο, στην απελπισία και στην απόγνωση, διότι νιώθει ότι δεν θα μπορέσει να εξασφαλίσει τα προς το ζην ή να διατηρήσει την κοινωνική του θέση, τις συνήθειές του, γενικότερα τον τρόπο ζωής του. Υπό αυτές τις συνθήκες, αν δεν υπάρχουν ισχυρές διαπροσωπικές σχέσεις, όπως είναι η οικογένεια, οι φίλοι, ή και οι κρατικοί φορείς στους οποίους μπορεί να απευθυνθεί, είναι πιθανόν να υπάρξει «ρήξη» του κοινωνικού θεσμού και να οδηγηθεί σε αυτή την πράξη (στάδιο εγωιστικής αυτοκτονίας).

Ακόμα, οι αυτοκτονίες μπορούν να «κρύβουν» φαινόμενα μιμητισμού, ταύτισης, αλλά και κοινωνικών μηνυμάτων. Συνεπώς ένας άνθρωπος, διαβάζοντας ότι πολλά άτομα πεθαίνουν εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων, σε συνδυασμό με την πολιτική «εκμετάλλευση» του φαινομένου, είναι πιθανόν να οδηγηθεί σε αυτή την πράξη, θεωρώντας ότι διαμαρτύρεται και ότι πρέπει να το κάνει, με στόχο την

κοινωνική συνοχή και ευημερίας (στάδιο αλτρουιστικής αυτοκτονίας)· θα πρέπει ωστόσο να προϋπάρχει και κάποιο ψυχολογικό υπόβαθρο.

Κλείνοντας, το αν οι αυτοκτονίες οφείλονται στην κρίση ή όχι, αυτό θα πρέπει ίσως να διερευνηθεί, όταν η Ελλάδα θα έχει «ξεπεράσει» την ύφεση και οι Έλληνες δεν θα νιώθουν απογοητευμένοι και απελπισμένοι. Το σίγουρο είναι, ότι η ψυχική υγεία των Ελλήνων έχει επηρεαστεί σημαντικά εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων, με αισθητές ψυχοσωματικές επιπτώσεις, αλλά και με την «ανάδειξη» και «κλιμάκωση» κοινωνικών φαινομένων.

Κύριο ρόλο σε αυτή την «κοινωνική κρίση», θα πρέπει να διαδραματίσει το ίδιο το Κράτος. Ένα κράτος κοινωνικής πρόνοιας, δίχως περικοπές στην περίθαλψη, κρίνεται αναγκαίο, προκειμένου να ανασυγκροτηθούν τα κανονιστικά πρότυπα, οι πεποιθήσεις και αντιλήψεις και, να υπάρξει εκ νέου ένας ισχυρός κοινωνικός δεσμός ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία, μέσω ενεργών προγραμμάτων εργασίας, αλλά και ενισχύοντας τις δομές και τις υποδομές του σε περιφερειακό και κεντρικό επίπεδο.

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αβαγιανού Αφροδίτη Α., «Ευθάνατος θάνατος: το ‘καλώς θανείν’ στην αρχαία Ελλάδα» ,στο, Γραμματικοπούλου Ελένη, «Η σημασία του ‘καλού’ θανάτου», 2000, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα.

Αλεβιζοπούλου Μαρινίκη , Ιωακειμίδου Ντίνα, Μαρίνα Σπύρου, «‘Να έχουμε και νεκρούς’. Αυτοκτονίες στην Ελλάδα της κρίσης», Μάρτιος 2014, UNFOLLOW 27: 66-75.

Αντωνοπούλου Μαρία Ν. (2008), «Οι Κλασσικοί της Κοινωνιολογίας: Κοινωνική θεωρία και Νεότερη Κοινωνία», εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.

«Αυτοκτονία: Τα μύχια μιας απόδρασης», (αφιέρωμα), Ελευθεροτυπία (90), Σάββατο 9 Δεκεμβρίου 2000.

Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής (2004), «Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός», επιμ. Πετμεζίδου Μαρία, Παπαθεοδώρου Χρίστος, εκδ. Εξάντας, Αθήνα.

Καρύδης Βασίλης Χ. (2010), «Media & Έγκλημα: Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα, Ηθικοί Πανικοί, Ποινική Δικαιοσύνη», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Κουσιάδης Ευάγγελος, «Ο ΕΦΙΑΛΤΗΣ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΩΣ ΑΠΕΙΛΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ», Δεκέμβριος 2008, ΔΙΟΔΟΣ, 40, Δεκέμβριος 2008.

Κυριαζή Νότα (1999), «Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών», εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Κωστόπουλος Τρύφων (2000), «Ευρωπαϊκή Οικονομική Ολοκλήρωση και Εθνικό Κράτος, Περιφέρειες και Περιφερειακή Πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εκδ. Αδελφών Κυριακίδη α. ε., Θεσσαλονίκη.

Λένος Κωνσταντίνος, «Οι αυτοκτονίες στην Ελλάδα, Χωρική και Στατιστική Ανάλυση της περιόδου 2000-2012», πτυχιακή εργασία στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Φεβρουάριος 2014, Αθήνα.

Μάνος, Ν., «Βασικά στοιχεία κλινικής ψυχιατρικής», 1997, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.

Μαρκουλιδάκη Α., «Πώς να διαχειρίζεσαι τις κρίσεις», 2009, επιμ Γιάννης Ζηρίνης, εκδ. Κριτική, Αθήνα.

Μεντζελόπουλος Κωνσταντίνος, Η Χρηματοπιστωτική Κρίση και η Επίδρασή της στα Χρηματοοικονομικά Αποτελέσματα των Επιχειρήσεων- Κατανόηση αιτιών και τρόπων αποτελεσματικής διεξόδου από αυτήν με βάση την προηγούμενη εμπειρία», διπλωματική εργασία, στο Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων, του Πανεπιστημίου Πατρών.

Μπεκιάρη Ελένη Η., Κατσαδώρος Κυριάκος Β., «Μιλώντας για την Αυτοκτονία, ‘Οδηγίες προς δημοσιογράφους και εργαζομένους των Μ.Μ.Ε.’», <http://library.suicide-help.gr>.

Νηματούδης Ιωάννης Αλ., «Παράγοντες κινδύνου για αυτοκτονία και απόπειρα αυτοκτονίας», Δεκέμβριος 2006. Αρχαιολογία & Τέχνες, 101: 8-17.

Παπαδάτος Πέτρος (1994), «Ανομία», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή.

Παπαρίζος Αντώνης (2000), «Η Ελευθερία ενόπιον του θανάτου», εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

«Παρέμβαση στην Κρίση: Επείγοντα ψυχολογικά προβλήματα» (2008), επιμ. Γιωτάκος Ορέστης, εκδ. Αρχιπέλαγος, Αθήνα.

Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος (2003), «Ζητήματα Κοινωνικής Πολιτικής», Τόμος Α', εκδ. Διόνικος, Αθήνα.

Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος (2006), «Ζητήματα Κοινωνικής Πολιτικής», Τόμος Β', εκδ. Διόνικος, Αθήνα.

Σπινέλλη Κ. Δ. (2005), «Εγκληματολογία: Σύγχρονες και Παλαιότερες κατευθύνσεις», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

Τριτζίλια Κάρλο (2004), «Οικονομική Κοινωνιολογία: Κράτος, Αγορά και Κοινωνία στον Σύγχρονο Καπιταλισμό», (επιμ. Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, μτφ. Χρήστος Τσαμπρούνης), εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Φίλιας Βασίλης, «Κοινωνιολογικές Προσεγγίσεις», (1999), εκδ. Σύγχρονη Εποχή.

Χάιδου Ανθοζωή (1996), «Θετικιστική Εγκληματολογία: Αιτιολογικές Προσεγγίσεις του εγκληματολογικού φαινομένου», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χριστοδουλάκης Νίκος (2012), «Οικονομικές Θεωρίες και Κρίσεις: Ο ιστορικός κύκλος ορθολογισμού και απερισκεψίας», εκδ. Κριτική, Αθήνα.

Beaud Michel, «Η Ιστορία του Καπιταλισμού, από το 1500 μέχρι το 2000» (μτφ. Σπύρος Δάμτσας, Μαρία Αλεβίζου), εκδ. Ηλέκτρα, Αθήνα.

Bowles Samuel & Edwards Richard (2001), «Κατανοώντας τον Καπιταλισμό: Ανταγωνισμός, Εντολή και Μεταβολή στην οικονομία των ΗΠΑ», Τόμος Α', (μτφ. Θανάσης Αθανασίου, Νικηφόρος Σταματάκης), εκδ. Gutenberg, Αθήνα.

Bowles Samuel & Edwards Richard (2002), «Κατανοώντας τον Καπιταλισμό, Ανταγωνισμός, Εντολή και Μεταβολή στην οικονομία των ΗΠΑ», Τόμος Β', (μτφ. Νικηφόρος Σταματάκης), εκδ. Gutenberg, Αθήνα.

Durkheim Emile (1980), «Κοινωνικές Αιτίες της Αυτοκτονίας», εκδ. Αναγνωστίδη, Αθήνα.

Giddens Anthony (2002), «Κοινωνιολογία», εκδ. Gutenberg, Αθήνα.

Hall Stuart & Gieben Bram (2003), «Η Διαμόρφωση της Νεωτερικότητας, οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός», εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.

Minois Georges (2006), «Ιστορία της Αυτοκτονίας, Η δυτική κοινωνία αντιμέτωπη με τον εκούσιο θάνατο», (μτφ. Ξανθίππη Τσελέντη, επιμ. Βασιλική Χασάνδρα), εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα.

Thio Alex (2003), «Παρεκκλίνουσα Συμπεριφορά», (επιμ. Χρήστος Τσουραμάνης), εκδ. Έλλην, Αθήνα.

Van Hooff Anton J. L, «Η Αυτοκτονία στην αρχαία τέχνη», Μάρτιος 2006, Αρχαιολογία & Τέχνες, 98: 8-20.

Watson Tony J. (2005), «Κοινωνιολογία, Εργασία και Βιομηχανία», (επιμ. Ιορδάνης Ψημμένος, μτφ, Μαρία Καστανάρα), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

B. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Barbagli M., Colombo A., Savona A., «Sociologia della devianza», 2003, εκδ. Il Mulino, Bologna.

Barbagli M. «Congedarsi dal mondo: Il suicidio in Oriente e in Occidente», 2010, εκδ. Il Mulino, Bologna.

Goldstein Itay & Razin Assaf , «Three branches of Theories of Financial Crises», National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA 02138, January 2013.

Patel V., Gwanzura F., Simunyu E., Mann A. Lloyd K., «The explanatory models and phenomenology of common mental disorder in Harare, Zimbabwe», 1995, Psychol Med 25: 1191-1199.

Γ.ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

«3.124 αυτοκτονίες και απόπειρες αυτοκτονίας από το 2009» 22/11/2012, www.skai.gr

«Άγχος, οικονομική κρίση και προβληματική χρήση αλκοόλ», www.e-psychology.gr.

Αναγνώστου Γαρύφαλλος, «Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία και η θετική επίδραση της άσκησης», (12ο Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου), www.chiosrunning.gr.

«Ανησυχία για τις αυτοκτονίες στρατιωτών», 15/3/2008, www.tovima.gr.

«Αντιμετωπίζοντας την οικονομική κρίση», 19.02.2009, www.eliamep.gr.

Αντωνογιάννη Βιβή, Βογιατζής Γιάννης, «Η αυτοκτονία ως μία εκ των αντιμνημονιακών τεχνών», <http://www.levga.gr>.

«Απετράπησαν 17 αυτοκτονίες», 13/7/2009, www.protothema.gr.

Απολογιστική Συνέντευξη Τύπου ΚΕΘΕΑ «Κρίση και εξάρτηση: αδιέξοδα και προοπτικές», ομιλία Χ. Πουλόπουλου, Διευθυντή ΚΕΘΕΑ, 25/6/2012, www.kethea.gr

Αρλαπάνου Ελευθερία, «Ε.Ε.: ‘Πρωταθλήτρια’ στην ανεργία των νέων η Δυτική Μακεδονία», 23/5/2013, www.imerisia.gr

Αυγητίδου Αθηνά & Κούκου Ελένη, «Ο Υπερασπιστής της Ενδεχομενικότητας: Συνέντευξη με τον Ernesto Laclau», Δεκέμβριος 2008, *Intellectum* 5, <http://www.intellectum.org>.

«Αυξάνονται οι αυτόχειρες λόγω χρεών», 20/6/2009, www.tovima.gr.

«Αυξήθηκαν κατακόρυφα οι αυτοκτονίες στην Θεσσαλονίκη», 3/9/2010, newsbeast.gr.

«Αύξηση των ρατσιστικών επιθέσεων στην Ελλάδα», Σάββατο 6 Ιουλίου του 2013, www.kathimerini.gr

«Αυτοκτόνησε αξιωματικός της πρωθυπουργικής φρουράς», 16/7/2008, www.protothema.gr.

«Αυτοκτονία», <http://www.mazi.org.gr>.

«Αυτοκτονία και Ψυχικές Διαταραχές», <http://eureka.lib.teithe.gr>.

«Αυτοκτονική συμπεριφορά», <http://www.psychognosia.gr>.

Βάιας Μανώλης, «Άλλες δύο αυτοκτονίες λόγω κρίσης», 26/8/2010, www.protothema.gr.

Βασιλείου Σπυρίδωνας, «Η Αποτυχία των Μακρο- Οικονομολόγων Να Προβλέπουν Κραχ και Υφέσεις», *Investment Research & Analysis Journal*, <http://iraj.gr>.

«Βουλή: Ανησυχητική αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας κατά την κρίση», 4 Δεκεμβρίου, 2013, www.newsbomb.gr.

Γιωτάκος Ο., Καράμπελας Δ., Καυκάς Α., «Επίπτωση της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία στην Ελλάδα», 2011, *Ψυχιατρική*, 22: 109-119, <http://s.protagon.gr>.

Γιωτάκος Ο., «Οικονομική κρίση και ψυχική Υγεία», 2010, Ψυχιατρική 21: 195-204, <http://www.psych.gr>.

Γιωτάκος Ο., Τσουβέλας Γ., Κονταξάκης Β., «Αυτοκτονίες και υπηρεσίες παροχής ψυχικής υγείας στην Ελλάδα», 2012, Ψυχιατρική 23: 29-38, www.psych.gr.

«Διαχείριση Κρίσεων», εισηγητής Ανδρέας Αγγελής, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Λευκωσία 18 Ιουνίου 2010, <http://www.ucy.ac.cy>.

« ‘Δολοφονία’ επιχειρήσεων με 411.504 ανέργους», 15.01.2014, www.newsit.gr.

«ΕΙΝΑΠ: Δραματική η κατάσταση στα νοσοκομεία εξαιτίας των περικοπών», 14/11/2013, www.tovima.gr.

Ελληνική Αστυνομία (ΕΛ.ΑΣ), «Στατιστικά στοιχεία εγκληματικότητας, εγκλημάτων κατά της Οικονομίας, παράνομης διακίνησης μεταναστών, συγκεντρώσεων, αθλητικών εκδηλώσεων, καθώς και απολογισμού της αστυνομικής ανταπόκρισης για το έτος 2011», δελτίο τύπου, Αθήνα 11 Μαρτίου 2012, www.astynomia.gr.

Ελληνική Αστυνομία (ΕΛ.ΑΣ), «Στατιστικά στοιχεία εγκληματικότητας, εγκλημάτων κατά της Οικονομίας, παράνομης διακίνησης μεταναστών, συγκεντρώσεων, αθλητικών εκδηλώσεων, καθώς και απολογισμού της αστυνομικής ανταπόκρισης για το έτος 2012», δελτίο τύπου, Αθήνα 13 Φεβρουαρίου 2013, www.astynomia.gr.

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ), «Αιτίες Θανάτου έτους 2012», Δελτίο Τύπου, Πειραιάς, 31/3/2014), www.statistics.gr.

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ), «Έρευνα Εργατικού Δυναμικού», Ιούνιος 2013, Δελτίο Τύπου Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, Πειραιάς, 12 Σεπτεμβρίου 2013, www.statisticks.gr

«Έντονη αμφισβήτηση του πολιτικού συστήματος από τους πολίτες», Κυριακή 23 Δεκεμβρίου 2012, www.naftemporiki.gr.

«Εξάρση των αυτοκτονιών στην Ελλάδα», 10/9/2013, www.ethnos.gr.

«Έρευνα σοκ αγγλικού πανεπιστημίου για την Ελλάδα της κρίσης: Γιατί αυξήθηκαν οι αυτοκτονίες αντρών στην Ελλάδα», 22/4/2014, www.iefimerida.gr

«Έρευνα του WHO για την οικονομική κρίση στην Ελλάδα», 31/10/2013.
www.onmed.gr.

«Ευρωβαρόμετρο: Η απαισιοδοξία σαρώνει τους έλληνες- το 90% τείνουν να μην εμπιστεύονται την κυβέρνηση», 23/07/2013, www.tanea.gr.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Εξελίξεις ως προς την απασχόληση και τις κοινωνικές προκλήσεις: Η ετήσια επισκόπηση υπογραμμίζει την ανάγκη να αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι της φτώχειας στην Εργασία», Δελτίο Τύπου, Βρυξέλλες, 21 Ιανουαρίου 2014.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Κοινή γνώμη στην Ευρωπαϊκή Ένωση», άνοιξη 2013, Τακτικό Ευρωβαρόμετρο 79, ec.europa.eu.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Κοινή γνώμη στην Ευρωπαϊκή Ένωση», φθινόπωρο 2013, Τακτικό Ευρωβαρόμετρο 80, ec.europa.eu.

Ζάχου Ζέττα, «Αύξηση των κρουσμάτων ενδοοικογενειακής βίας λόγω οικονομικής κρίσης», www.skaipatras.gr.

«Η Ελληνική Οικονομία», Enterprise Greece, www.investingreece.gov.gr.

«Η οικονομική κρίση συντελεί σε αύξηση των χρηστών ναρκωτικών ουσιών», health.in.gr.

«Η οικονομική σχολή του Σικάγου, οι θεωρίες του Μίλτον Φρίντμαν και το πειραματικό εργαστήριο Ελλάδα», paralhlografos.wordpress.com.

«Η ψυχική υγεία σε συνθήκες κρίσης», autonomosteki.espivblogs.net.

Θεολόγου Κώστας, «Η αξία της μνήμης για μια κοινωνία», 2007-2008, Intellectum, 3:53-69, <http://www.intellectum.org>.

Θωμαδάκης Σταύρος και Λοΐζος Κωνσταντίνος, «Η χρηματοοικονομική ρύθμιση και το κόστος κεφαλαίου των πιστωτικών ιδρυμάτων», users.cc.uoa.gr

Ιακώβου Χρήστος, «Η ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΣΙΚΑΓΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΟΥ ΣΟΚ», elkeda.gr

Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ (ΙΝΕ), «Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση», Ετήσια Έκθεση 2013, www.inegsee.gr

Καμινιώτη Ολυμπία, «Υγεία και Αγορά Εργασίας: Αλληλεπιδράσεις σε περίοδο Οικονομικής Κρίσης», εισήγηση στην ημερίδα του Ερευνητικού Ινστιτούτου Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού, «Η ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΕ ΚΡΙΣΗ», (ΕΙΕΑΔ- ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2012), <http://eiead.gr>.

Κατσαδώρας Κυριάκος, «Γραμμή Παρέμβασης για την Αυτοκτονία 1018», Εγκέφαλος 48, 2011, σελ.156.

Κάτσας Γρηγόρης Αρ., «Ανομία, Κοινωνικές Αλλαγές και Δυσλειτουργία στην Κοινωνικοποίηση», 2012, Εγκέφαλος 49:98-102, <http://www.encephalos.gr>.

Κατσιμάρδος Τάκης, «Ιστορία: Η χρεοκοπία... μετέθεσε επ' αόριστον την Ανάσταση», <http://www.imerisia.gr>.

Κατσορίδας Δημήτρης, Λεχουρίτης Γιώργος, «Οι κοινωνικές και ψυχολογικές επιπτώσεις της ανεργίας», Εγκέφαλος, 2010, 47 (4): 181- 188, <http://www.encephalos.gr>.

Κλίμακα, «Μιλώντας για την Αυτοκτονία», <http://www.klimaka.org.gr> .

Κλίμακα, «Οδηγός για την Αναγνώριση του Αυτοκαταστροφικού Κρατούμενου», suicide-help.gr.

Κλίμακα, «Οδηγός για την Πρόληψη της Αυτοκτονίας Παιδιών και Εφήβων: Ένας οδηγός για εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης», www.klimaka.org.gr.

Κοντογιάννη Σπυρίδωνος, «Η αυτοκτονία και η θέση της ορθόδοξης Εκκλησίας», <http://www.apostoliki-diakonia.gr>.

Κουφάρης Γεώργιος, «Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρηματιστηριακές αγορές», Ιανουάριος- Φεβρουάριος 2010, Χρήμα, Ιανουάριος- Φεβρουάριος, 2010.

«Κρίση και... χρήση: Έννοιες αλληλένδετες», 21/2/2013, gr.euronews.com.

Κουλούρη Αγορίτσα, «Αυτοκαταστροφική Συμπεριφορά και Υπηρεσίες Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας», 2009, Νοσηλευτική, 48: 292–299, <http://www.hjn.gr>.

Κρουστάλλη Δήμητρα, « 'Ναι' ή 'Όχι' στην ευθανασία», www.tovima.gr.

Κυριακάκης Κώστας, «Maurice Halbwachs Η 'συλλογική μνήμη'», <http://elsito.gr>.

Κυριόπουλος Γ., «Η Υγεία στην Δίνη της Οικονομικής Κρίσης», Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας, <http://www.nsph.gr>.

Κυριόπουλος Γ., Τσιάντου Β., «Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην υγεία και την ιατρική περίθαλψη», 2010, Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής, 27: 834-840, <http://www.mednet.gr>.

Λινάρδου Γεωργία , «Οι πεσόντες της κρίσης», Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 1 Δεκεμβρίου 2013, www.enet.gr.

«Λήστευαν τράπεζες για να πληρώσουν δάνεια», 17/5/2009, www.tovima.gr.

Λουκά Πηνελόπη, «Οι Ψυχολογικές Επιπτώσεις της Κρίσης», [e- psychology.gr](http://e-psychology.gr)

Μαλλιαρού Μαρία, Σαράφης Παύλος, «Οικονομική κρίση. Τρόπος επίδρασης στην υγεία των πολιτών και στα συστήματα υγείας», 2012, Το Βήμα του Ασκληπιού, 11: 202-212, <http://www.vima-asklipiou.gr/>.

Μανδραβέλης Πάσχος, «Η ιστορία της αυτοκτονίας», www.medium.gr.

Μαρούλη Μαίρη, «EMIA NTYPKAÏM», Νοέμβριος 2007, The art of crime, 6, <http://old.law.uoa.gr>.

«Μειώθηκαν οι ανθρωποκτονίες, οι ληστείες και οι κλοπές το τελευταίο 9μηνο, ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ ΤΟΥ 2012, 24/10/2013, www.ethnos.gr.

«Με καθαρά πολιτικούς προσανατολισμούς η ομιλία Κ. Καραμανλή στη Δ.Ε.Θ.», 5 Σεπτεμβρίου 2009, news.in.gr.

Μελά Ρίτα, «Σοκ: Κάθε μέρα και 2 αυτοκτονίες!», 9/7/2012, www.dimokratianews.gr

Μηλιός Γιάννης, «Η ιστορική μαρξιστική συζήτηση για τις οικονομικές κρίσεις (1900-1935) και η σημασία της», Θέσεις – τριμηνιαία επιθεώρηση, www.theseis.com.

Μπλανσέ Ρεζινάλντ, «Χρονικό: Το ασυνείδητο στην κρίση», www.apaks.gr.

Μπούρας Γ. και Λυκούρας Λ. , «Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην ψυχική υγεία», 2011, *Εγκέφαλος* 48:22-30, www.encephalos.gr

Νέτα Σοφία, «Απειλή για τις επόμενες γενιές το στρες της οικονομικής κρίσης», 15/01/2014, www.protothema.gr.

Ντόβολος Μάκης, «Περικοπές μισθών, συντάξεων και υπέρμετρη φορολόγηση», 13.10.2013, www.avgi.gr

«Οι εθνικοί φόβοι και η άνοδος της ακροδεξιάς», 12/08/2012, news.kathimerini.gr

«Οι κοινωνικοί δεσμοί και η υγεία», www.medlook.net.cy.

Οικονόμου Μ., Πέππου Λ. Ε., Λουκή Ε., Κομπορόζος Α., Μέλλου Α., Στεφανής Κ., «Γραμμή βοήθειας για την κατάθλιψη: Αναζήτηση βοήθειας σε περίοδο οικονομικής κρίσης», 2012, *Ψυχιατρική*, 23: 17-28, <http://www.psych.gr>.

Οικονόμου Μ., Πέππου Λ., Φουσκετάκη Σ., Θελερίτης Χ., Πατελάκης Α., Αλεξίου Τ., Μαδιανός Μ. , Στεφανής Κ., «Οικονομική κρίση και ψυχική υγεία: Επιπτώσεις στην επικράτηση κοινών ψυχικών διαταραχών», 2013, *Ψυχιατρική* 24:248-261, <http://www.psych.gr>.

«Οι τροφές που βοηθούν την σεροτονίνη», <http://www.lifemag.gr>.

«Ουσιοξάρτηση και Αυτοκτονία», www.suicide-help.gr.

Παγκουρέλια Ε., Παπαδοπούλου Μ., «Κριτική Ανάλυση Λόγου- Ποιοτική Ανάλυση Περιεχομένου: μια πρόταση συνδυαστικής αξιοποίησης για την ανίχνευση της ιδεολογίας των σχολικών εγχειριδίων», 2009, *Επιστήμες της Αγωγής* 4, <http://mariaparadopolou.gr>.

Παπαοικονόμου Αντώνιος, «Η κατανομή των οικογενειακών ρόλων στην ελληνική οικογένεια και η επίδρασή της στην κοινωνικοποίηση των παιδιών. Εμπειρική προσέγγιση», *ΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ* 107-108, σελ. 186-187, www.taekpaideutika.gr

Παπαϊωάννου Σκεύος, «Κρίση, κριτική και συγκεκριμένη ουτοπία: Το παράδειγμα της εκπαίδευσης», <http://www.syn.gr>.

«Παρ' ολίγον αυτόχειρας για ένα πτυχίο», 20/12/2009, www.tovima.gr. «Παράγοντες κινδύνου», www.suicide-help.gr.

Πατελάρου Αθηνά , Μανιδάκη Άννα , Μπαλολάκης Αντώνιος , Ορφανού Εύα, Πατελάρου Ευρυδίκη, «Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην υγεία- Προτάσεις για παρέμβαση» ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ, τόμος 4, τεύχος 3, <http://magazine.enne.gr>.

Πέτσας Στυλιανός , «Παγκόσμια οικονομική κρίση: Οι αιτίες και η αντιμετώπισή της», 8 Ιανουαρίου 2009, blogs.eliamer.gr.

Πολυχρονιάδου Μαριάννα, « Η ακροδεξιά σε Ισπανία, Ιταλία και η ελληνική 'ιδιαιτερότητα'», Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, Κυριακή 13 Οκτωβρίου 2013, www.enet.gr).

Πουλόπουλος Χαράλαμπος, «Κρίση και Ναρκωτικά», 26/1/2013, tvxs.gr.

Πρεκατέ Βικτωρία, «Ψυχολογικό αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης στα παιδιά», toblogsas.skai.gr.

«Πρόληψη της Αυτοκτονίας, Μια πηγή ενημέρωσης για τους επαγγελματίες των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης», Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας 2008, (ελληνική έκδοση, «Κλίμακα»), σελ.11, www.suicide-help.gr.

Πωγωνίδης Χρήστος, «Η αυτοκτονία και οι ψυχικές διαταραχές στην τρίτη ηλικία», www.alzheimer-hellas.gr.

«Πώς να μιλήσεις στα παιδιά –για την οικονομική κρίση- αν δεν τα ξέρουν όλα», ομιλία του Αλέξανδρου Μαρκουίτζου, www.imsyrou.gr.

«Ρεπορτάζ-σοκ από τις πιάτσες των ναρκωτικών στην Αθήνα..Κούρδοι και Αφγανοί έχουν γεμίσει την Αθήνα με "σίσα"..Μεταδόθηκε από το ιταλικό Italia 1..», www.eglimatikotita.gr.

Σαββάκης Μάνος, «Μικροκοινωνιολογία και Κοινωνιολογική Γνώση: Η Βιογραφική Προσέγγιση ως Γέφυρα Ανάμεσα στη Θεωρία και τις Ποιοτικές Μεθόδους», στο Πουρκός Μ. (Επιμ.), Δυνατότητες και Όρια της Μείξης των Μεθοδολογιών στην Κοινωνική, Ψυχολογική και Εκπαιδευτική Έρευνα, Ίων, Αθήνα: 2013: 243-268, σελ. 249-251, <http://www.academia.edu>.

Σπανού Αγγελική, «Τελευταία νέα από Απόψεις: Η έλλειψη ελπίδας οδηγεί στην κατάθλιψη του Σ. Στυλιανίδη», 16 Φεβρουαρίου του 2014, www.me-psyxi.gr

Στάμου Εύα, «Αυτοκτονίες και ΜΜΕ, 15 Ιουνίου 2012, www.bookpress.gr.

Σταυρινός Στέφανος, «Αυτοκτονία», e-psychology.gr.

«Σταύρωση και Ανάσταση κατά τον πρώιμο χριστιανισμό», 4 Μαΐου 2013, <http://www.scienceillustrated.gr>.

«Στοιχεία σοκ από το ΕΠΙΨΥ: Αύξηση της μείζονος κατάθλιψης κατά 50% από το 2011, λόγω κρίσης», 3 Οκτ. 2013, www.iatrikostypos.com.

Συμεωνίδου- Καστανίδου Ε., «Η αυτοδιάθεση της ζωής και το πρόβλημα της ευθανασίας στο ποινικό δίκαιο», <http://www.religionscultures.org>.

Τζελέπη Ειρήνη, «Η αυτοκτονία», <http://www.psychologynet.gr>.

«Τη μεγαλύτερη μείωση κατώτατου μισθού στην Ευρώπη υπέστη η Ελλάδα», 5.02.2014, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, www.kathimerini.gr.

Τσιλιάκου Μαρία, Δρ. Γιωτάκος Ορέστης, Μαγγανάς Αντώνης, «Βιολογικά δεδομένα της βίαιης συμπεριφοράς: Σύγχρονοι προβληματισμοί στους τομείς ψυχιατρικής και εγκληματολογίας», 2009, Ποινική Δικαιοσύνη και Εγκληματολογία, 1: 19-25, <http://obrela.gr>.

Φυντανίδου Έλενα, «Μαύρες μέρες, «ιδανικές» για αυτόχειρες», 16/7/2010, tonima.gr.

Φυντανίδου Έλενα, «Πωλείται νεφρό λόγω χρεών», tonima.gr.

Φωτεινάκη Ευφροσύνη, «Οικονομική Κρίση και Ψυχική Υγεία, επίπτωση της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία στην Ελλάδα», www.oedenh.gr.

Χαδιαράκου Ελένη, «Δραματική η αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας στην Ελλάδα», www.imommy.gr.

Χριστοδούλου Χ., Ευσταθίου Β., Μπούρας Γ., Κορκολιάκου Π., Λύκουρας Λ., «Εποχικότητα και Αυτοκτονία, Βραχεία ανασκόπηση», 2012, ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 49:73-79, www.encephalos.gr.

Ψαλιδόπουλος Μιχάλης Μ., «ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ, Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, 1929-1941» Ιούλιος 2011, (συν. Έρευνας Κωνσταντίνος Ι. Λοΐζος), Τράπεζα της Ελλάδος, <http://www.bankofgreece.gr>.

«“A” level Sociology, “A Resource- Based Learning Approach”», Deviance and Social Control, unit M5, Suicide, www.sociology.org.uk.

American Association of Suicidology, «History of the American Association of Suicidology», <http://www.suicidology.org>.

Breitbart William , «Suicide Risk and Pain in Cancer and AIDS Patients», www.painresearch.utah.edu.

Department of Mental Health and Substance Abuse, World Health Organization, «PREVENTING SUICIDE IN JAILS AND PRISONS», www.who.int.

European Commission «Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses». European Economy, Brussels. Pp.1-87, Tab. Graph. Bibliogr, ec.europa.eu.

EUROSTAT, «Causes of death Statistics, deaths from suicide- standardised death rate, 2010 (per 100.000 inhabitants)», epp.eurostat.ec.europa.eu.

«Eurostat: Στο 27,5% το Δεκέμβριο 2013 η ανεργία στην Ελλάδα- πρωταθλητές στην Ε.Ε.», 1/4/2014, www.skai.gr

«Explaining Patterns of Suicide: A selective review of studies, examining social, economic, cultural and other population-level influences’», Report1: Social Explanations for Suicide in New Zealand, <http://www.health.govt.nz>.

«Facts for Families: TEEN SUICIDE», aacap.org.

Funk Michelle, Drew Natalie, Knapp Martin, «Mental health, poverty and development», 2012, Journal of public mental health 11, <http://eprints.lse.ac.uk>.

«Global economic crisis ‘linked to suicide rise’», 18 Σεπτεμβρίου 2013, www.bbc.com.

Gregor Steven, «Copycat Suicide», www.psychology.org.au.

Grunnel David, «Time trends and Geographic differenced in suicide: implication for prevention» in K. Hawton, «Prevention and treatment of suicidal behavior from science to practice», Oxford University Press, 2005, <http://www.crisis.org.cn>.

Hudson Christopher G. , PhD, «Socioeconomic Status and Mental Illness: Tests of the Social Causation and Selection Hypothese», 2005, American Journal of Orthopsychiatry 75, <http://www.apa.org>.

Jacob Crouch Foundation, « The History of Suicide, Ancient History», <http://crouchfoundation.org>.

Kontaxakis Vassilis P. , Havaki- Kontaxaki Beata J. , «Consequences of major economic crise on citizens», 2012, Psysical and Mental Health 23, <http://www.psych.gr>.

Lalli Michael, Turner Stanley H., «Suicide and Homicide: A Comparative Analysis by Race and Occupational Levels», 1968, Journal of Criminal Law and Criminology 59, <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu>.

Lettieri Dan J., Sayers Mollie, Wallenstainstein Pearsons Helen, «Theories on drug abuse, ‘Selected Contemporary Perspectives’», <http://archives.drugabuse.gov>.

McManus Ruth, «Bad Death: Sociology and Moral regulation of Suicide in New Zealand», 2003, Massey University Palmerston North, <http://mro.massey.ac.nz>.

Melick Matthew D., «The Relationship between Crime and Unemployment», The Park Place Economist, 2003, article 13, volume 11, issue 1, <http://digitalcommons.iwu.edu>.

Min Woo Jong , Okusaga Olaoluwa, Postolache Theodor T., «Seasonality of Suicidal Behavior», 2012, International Journal of Environmental Research and Public Health, www.mdpi.com.

Polleit Thorsten, «Manipulating the Interest Rate: a Recipe for Disaster», December 13, 2007, <https://mises.org>.

«Preventing Suicidal Behavior Among College and University Students», www.suicidology.gr.

Shaikh Anwar , «Εισαγωγή στην Ιστορία των Θεωριών για τις Κρίσεις», politikespsifides.wordpress.com.

Simai Mihaly, «ΤΟ ΦΟΝΤΟ, ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΑΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΚΡΙΣΗΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ», (Φθινόπωρο, 2010), ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ, Τριμηνιαία Διεθνών Σπουδών, Τόμος 1, Νο. 3, <http://www.southeast-europe.org>.

Suicide in Prison: A Qualitative Study», Σεπτέμβριος 2010, The prison Journal, 90: 288-312, <http://www.oregon.gov>.

«Unemployment and Suicide», www.health.gov.au.

«What you need to know about College Students and Suicide», uhs.berkeley.edu.

World Health Organization, «Preventing Suicide, A Resource for Media Profession», www.who.int.

World Health Organization, «Suicide rates per 100,000 by country, year and sex (Table), 2011», <http://www.who.int>.